

การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท
อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี : จากหลักฐานทางโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

โดย

นายพิทักษ์ชัย จตุชัย

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท
อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี : จากหลักฐานทางโบราณคดี

โดย
นายพิทักษ์ชัย จตุชัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2553
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**AN ANALYSIS OF SACRED SPACE IN PHU PHRABAT HISTORICAL PARK,
BAN PHUE DISTRICT, UDON THANI PROVINCE
FROM ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE**

By

Pitakchai Jatuchai

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2010

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี : จากหลักฐานทางโบราณคดี ” เสนอโดย นายพิทักษ์ชัย จตุชัย เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ชารัทสนวงศ์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ
ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุช)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์)

...../...../.....

49101304 : สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

คำสำคัญ : พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์/อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท/อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

พิทักษ์ชัย จิตชัย : การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์
ภูพระบาท อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี : จากหลักฐานทางโบราณคดี. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ :
ศ.สาธิต ไพรชาญจิตร์. 234 หน้า.

การค้นคว้าอิสระนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาและวิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี โดยการศึกษาจากการ
สำรวจเพิงหินแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานในบริเวณเทือกเขาภูพระบาท ทั้งนี้เพื่อต้องการ
ทราบถึงร่องรอยของการอยู่อาศัยและการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อ รวมถึงการ
เปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

จากการศึกษาเพิงหินซึ่งเป็นแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานในบริเวณอุทยาน
ประวัติศาสตร์ภูพระบาท สามารถกำหนดระยะเวลาของการใช้พื้นที่ได้ 3 ยุคสมัย คือ 1.แหล่ง
ภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ 2.โบราณสถานสมัยทวารวดี-ลพบุรี และ 3.โบราณสถานสมัย
ล้านช้าง-รัตนโกสินทร์ แต่ทั้งนี้แหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นได้มีการใช้
พื้นที่อย่างต่อเนื่องซึ่งซ้อนกันหลายยุคสมัย โดยเพิงหินหลายแห่งมีการดัดแปลงให้เป็นไปตาม
รูปแบบศิลปกรรมของตามยุคสมัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลทางวัฒนธรรมในบริเวณเทือกเขาภูพระบาท

บริเวณเทือกเขาภูพระบาทมีร่องรอยของการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมมา
ตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ มีร่องรอยของการอยู่อาศัยและ
การประกอบพิธีกรรมในสมัยยุคเหล็ก (ราว 3,000-2,000 ปีมาแล้ว) การดัดแปลงเพิงหินให้เป็น
ศาสนสถานเนื่องในพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15) สมัยลพบุรี (ราว
พุทธศตวรรษที่ 15-18) สมัยล้านช้าง (ราวพุทธศตวรรษที่ 19-21) และสมัยรัตนโกสินทร์ (ปัจจุบัน)
ภายใต้บริบทของ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ที่เป็นบริเวณพื้นที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่ให้ความเคารพนับถือ
และมีการใช้บริเวณพื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรม ซึ่งอาจเป็นของกลุ่มคนในท้องถิ่นหรือกลุ่มคน
ที่อยู่ห่างไกลแต่มีความเคารพนับถือต่อบริเวณพื้นที่ดังกล่าว โดยพื้นที่ที่มีการใช้งานอย่างต่อเนื่อง
ยาวนาน

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2553

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ .....

49101304 : MAJOR : HISTORICAL ARCHAEOLOGY

KEY WORD : SACRED SPACE/PHU PHRABAT HISTORICAL PARK/BAN PHUE DISTRICT,
UDON THANI

PITAKCHAI JATUCHAI : AN ANALYSIS OF SACRED SPACE IN PHU PHRABAT
HISTORICAL PARK, BAN PHUE DISTRICT , UDON THANI PROVINCE FROM
ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE. INDEPENDENT STUDY ADVISOR : PROF.SAYAN
PRAICHARNJIT. 234 pp.

This independent study focus on “Sacred space at Phu Phrabat Historical park in Ban Phue district, Udon Thani province” by studying from the survey of stone shed color drawing sites and ancient monuments in Phu Phrabat mountain range to know the traces of living and use of scared space for religious belief. Including the change of use in scared space of Phu Phrabat Historical park.

From the study of stone shed in color drawing sites and ancient monuments at Phu Phrabat Historical park. The time of use of the area could be specified in 3 periods which are : 1.Pre history color drawing site 2.Dvaravati-Lopburi monument and 3.Lanchang-Ratanakosin monument. Until present time, the area had been used continually and duplicated. Many stone sheds had been modified which the art in various periods that influenced throughout the area of Phu Phrabat.

There are many traces of use to perform a ritual since late pre-history period until present time at Phu Phrabat area. For example, the trace of living and performance of ritual in Iron age (about 3,000-2,000 years ago). Modified stone sheds to Buddhist religious places in Dvaravati period (about 9-10 B.C.) Lopburi period (about 10-13 B.C.) Lanchang period (about 14-16 B.C.) and Ratanakosin period (Present). Beneath the context of “Scared space” that was the area concerning people’s respect and the use of space to perform a ritual that could be the local people at present time or not the local people but still have spiritual belief to the area. That means, not only the area is important to the local but to the others since pre-history period until now.

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้ได้สำเร็จลุล่วงลงได้ดีก็ด้วยความช่วยเหลือของบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจึงใคร่ขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์สายนต์ ไพรชาญจิตร์ ที่รับเป็นที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระนี้ รวมถึงได้ให้ข้อเสนอแนะปรึกษาอันเป็นประโยชน์อย่างดีเสมอมา และยังได้มอบความเมตตาให้แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ ที่ได้มอบความเมตตาและความรู้อันมีค่าสูงสุดแก่ผู้วิจัย และขอขอบคุณคุณอาจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่กรุณาให้ความรู้ตลอดระยะเวลาการศึกษา

ขอขอบคุณ ผอ.อจรรา แฉ่งสาริกิจ, พี่วีระยา จันทะมล และเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น และสำนักศิลปากรที่ ๕ ขอนแก่น ที่กรุณาเอื้อเฟื้อข้อมูลหลักฐานอันเป็นประโยชน์แก่การศึกษาวิจัย

ขอขอบคุณ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, พี่กิตติรัตน์ สิริ, พี่วัฒนา พรหมวิชัย และเจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาททุกท่าน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ ในระหว่างการออกสำรวจ และขอขอบคุณ พี่ดวงจิตร์ น้อยนรินทร์ ที่ร่วมออกสำรวจและให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ปี ๒๕๔๕ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดมา ทั้งในยามสุขและยามทุกข์

ขอขอบคุณ คุณภัสสร ลีลาดีมีโชค ที่ได้ให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือเสมอมา

และท้ายที่สุด ผู้วิจัยขอขอบคุณ อาจารย์พิเศษ จัตุชัย, คุณพิกุล จัตุชัย, คุณพิทักษ์พงษ์ จัตุชัย ผู้เป็นบิดา มารดา และพี่ชาย ที่คอยอยู่เคียงข้าง ให้การสนับสนุนการศึกษา เอาใจใส่ และให้กำลังใจมาโดยตลอดระยะเวลาของการเป็นนักเรียนโบราณคดี และขอขอบคุณครอบครัว ดิตะปัญ ที่ได้ให้กำลังใจเสมอ

นอกจากนี้ ยังมีบุคคลอีกหลายท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ณ ที่นี้ ซึ่งได้ช่วยเหลือผู้วิจัยในการจัดทำ การค้นคว้าอิสระนี้จนสำเร็จลุล่วงลงด้วยดี รวมถึงบุคคลหรือหน่วยงานที่เป็นเจ้าของผลงานต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้ยกขึ้นมาอ้างอิง จึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	น
สารบัญภาพ	ณ
สารบัญแผนผัง.....	ต
สารบัญลายเส้น.....	ณ
บทที่	
1 บทนำ.....	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	๓
ขอบเขตของการศึกษา.....	๓
ขั้นตอนการศึกษา.....	๓
วิธีการศึกษา.....	๔
แหล่งข้อมูล	๔
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
2 อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท	๖
ภูพระบาท.....	๖
อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท	๗
การจัดกลุ่มแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน.....	๘
3 ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี	๑๓
กลุ่มที่ ๑ ถ้ำโนนหินเกลี้ยง.....	๑๓
กลุ่มที่ ๒ กลุ่มถ้ำดินเพิง	๒๑
กลุ่มที่ ๓ กลุ่มวัดพ้อตา-ลูกเขย	๓๖
กลุ่มที่ ๔ กลุ่มพระพุทธรูปบาทบัวบก.....	๑๓๓
กลุ่มที่ ๕ กลุ่มห้วยหินลาด.....	๑๕๖
กลุ่มที่ ๖ กลุ่มโนนสาวเอ้.....	๑๖๑
กลุ่มที่ ๗ กลุ่มห้วยหินร่อง.....	๑๗๐

บทที่	หน้า
กลุ่มที่ ๘ กลุ่มพระพุทธรูปหลังเต่า.....	๑๘๔
4 วิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท.....	๒๐๕
ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์.....	๒๐๕
การใช้พื้นที่แหล่งภาพเขียนสีเพื่อการประกอบพิธีกรรม	๒๐๗
ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์.....	๒๐๗
ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์	๒๑๐
การดัดแปลงเพิงหินให้เป็นศาสนสถาน	๒๑๑
การกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยใบเสมา.....	๒๑๔
ความหมายของใบเสมา.....	๒๑๔
คติการสร้างและการปักเสมาหิน	๒๑๖
หน้าที่และความสำคัญของใบเสมา	๒๑๗
ลักษณะและการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยใบเสมา	
ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท.....	๒๑๘
การกำหนดอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท	
จากโบราณสถานและโบราณวัตถุ.....	๒๒๐
สมัยก่อนประวัติศาสตร์.....	๒๒๑
สมัยทวารวดี.....	๒๒๔
สมัยลพบุรี	๒๒๔
สมัยล้านช้าง.....	๒๒๗
สมัยรัตนโกสินทร์.....	๒๒๗
สรุป.....	๒๒๙
ข้อเสนอแนะ.....	๒๓๐
บรรณานุกรม.....	๒๓๑
ประวัติผู้วิจัย.....	๒๓๔

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	ภาพถ่ายสำเนาารากิจงานเบกษา ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง กำหนดเขตที่ดิน โบราณสถาน บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ ภูพระบาท อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี	๘
๒	แหล่งภาพเขียนโนนหินเกลี้ยง ๑.....	๑๔
๓	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๑	๑๖
๔	แหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๒	๑๗
๕	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำสูง.....	๒๐
๖	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๑.....	๒๒
๗	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๑	๒๒
๘	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๒	๒๓
๙	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๒	๒๔
๑๐	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓	๒๕
๑๑	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓	๒๖
๑๒	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๔	๒๗
๑๓	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๔	๒๘
๑๔	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๕	๒๙
๑๕	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๕	๓๐
๑๖	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๑.....	๓๒
๑๗	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๑.....	๓๓
๑๘	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๒	๓๔
๑๙	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๒	๓๕
๒๐	โบราณสถานคอกม้าน้อย	๓๖
๒๑	ภาพร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานคอกม้าน้อย	๓๘
๒๒	ภาพใบเสมาหินจากโบราณสถานคอกม้าน้อย	๓๙
๒๓	โบราณสถานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้าน้อย.....	๔๐

ภาพที่		หน้า
๒๔	ภาพร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของคอกม้าน้อย.....	๔๑
๒๕	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคอกม้าน้อย	๔๒
๒๖	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของคอกม้าน้อย.....	๔๓
๒๗	โบราณสถานคอกม้าท้าวบารส	๔๔
๒๘	ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานคอกม้าท้าวบารส	๔๖
๒๙	โบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าท้าวบารส.....	๔๗
๓๐	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าท้าวบารส.....	๔๘
๓๑	ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถาน เพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าท้าวบารส	๕๐
๓๒	โบราณสถานถ้ำฤาษี	๕๑
๓๓	ใบเสมาหินจากโบราณสถานถ้ำฤาษี	๕๔
๓๔	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำคน	๕๕
๓๕	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคน	๕๖
๓๖	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำวัว.....	๕๘
๓๗	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำวัว.....	๖๐
๓๘	โบราณสถานฉางข้าวนายพราน	๖๒
๓๙	ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานฉางข้าวนายพราน	๖๒
๔๐	บ่อน้ำนางอุสา	๖๓
๔๑	ร่องรอยการสกัดตกแต่งบ่อน้ำนางอุสา	๖๕
๔๒	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสา.....	๖๖
๔๓	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสา.....	๖๗
๔๔	โบราณสถานฐานศิวลึงค์	๖๘
๔๕	ร่องรอยการสกัดจากโบราณสถานฐานศิวลึงค์.....	๗๑
๔๖	โบราณสถานถ้ำนางอุสา (ถ้ำนางอุสา)	๗๒
๔๗	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานถ้ำนางอุสา (ถ้ำนางอุสา)	๗๓
๔๘	ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานถ้ำนางอุสา (ถ้ำนางอุสา)	๗๔

ภาพที่		หน้า
๔๕	ใบเสมารอบโบราณสถานอุโมงูสา (ถิ่นางอุสา)	๗๕
๕๐	โบราณสถานถ้ำพระ	๗๘
๕๑	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานถ้ำพระ	๗๙
๕๒	พระพุทธรูปสลักจากโบราณสถานถ้ำพระ	๘๐
๕๓	เศียรพระพุทธรูป และพระพุทธรูปสลัก จากซุ้มเกาะสลักเพิงหินถ้ำพระ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น	๘๐
๕๔	ภาพเปรียบเทียบพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ๓ องค์ ก่อนและหลังการลักลอบสกัดออกไป	๘๑
๕๕	เศียรพระพุทธรูปที่ถูกลักลอบสกัดออกไป ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ภายใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น	๘๒
๕๖	ภาพสลักรูปพระโพธิสัตว์ประทับยืน อิทธิพลของศิลปกรรมแบบเขมร ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘	๘๓
๕๗	ชิ้นส่วน โบราณสถานภายใต้เพิงหินถ้ำพระ	๘๕
๕๘	ลานหินวัดพืดตา	๘๖
๕๙	โบราณสถานวัดพืดตา	๙๐
๖๐	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานวัดพืดตา	๙๒
๖๑	พระพุทธรูป ฐานพระพุทธรูป และภาพเขียนสีประภามณฑล บริเวณ โบราณสถานวัดพืดตา	๙๕
๖๒	โบราณสถานโบสถ์วัดพืดตา	๙๗
๖๓	โบราณวัตถุภายในโบราณสถานโบสถ์วัดพืดตา	๙๘
๖๔	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดพืดตา	๙๙
๖๕	โบราณสถานหนองอุสา	๑๐๑
๖๖	คูหาขนาดเล็กที่เรียกว่า หนองอุสา และร่องรอยการสกัด ภาพนูนต่ำพระพุทธรูปประทับนั่ง ๒ องค์ แต่ยังไม่เสร็จ	๑๐๓
๖๗	ใบเสมาล้อมรอบโบราณสถานหนองอุสา	๑๐๔
๖๘	โบราณสถานวัดลูกเขย	๑๐๖
๖๙	พระพุทธรูปประดิษฐานบนแท่นหิน และภาพจิตรกรรมฝาผนัง โบราณสถานวัดลูกเขย	๑๐๙

ภาพที่		หน้า
๓๐	ใบเสมาล้อมรอบโบราณสถานวัดลูกเขย.....	๑๑๑
๓๑	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย.....	๑๑๓
๓๒	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย.....	๑๑๔
๓๓	โบราณสถานหีบศพพ้อตา.....	๑๑๖
๓๔	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานหีบศพพ้อตา.....	๑๑๖
๓๕	โบราณสถานหีบศพนางอุสา.....	๑๑๘
๓๖	โบราณสถานหีบศพท้าวบารส.....	๑๒๐
๓๗	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานหีบศพท้าวบารส.....	๑๒๐
๓๘	โบราณสถานถ้ำช้าง.....	๑๒๒
๓๙	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานถ้ำช้าง.....	๑๒๔
๔๐	ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์จากโบราณสถานถ้ำช้าง.....	๑๒๕
๔๑	ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานถ้ำช้าง.....	๑๒๖
๔๒	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระอาจารย์คำห่วย.....	๑๒๘
๔๓	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระอาจารย์คำห่วย.....	๑๒๘
๔๔	โบราณสถานเพิงหินนกกกระทา.....	๑๓๐
๔๕	ใบเสมาล้อมรอบโบราณสถานเพิงหินนกกกระทา.....	๑๓๑
๔๖	องค์พระพุทธรูปบาทบัวบก.....	๑๓๕
๔๗	รอยพระพุทธรูปบาทบัวบก ภายในองค์พระพุทธรูปบาทบัวบก.....	๑๓๖
๔๘	ฉาบสำริด พบภายในองค์พระพุทธรูปบาทบัวบก.....	๑๓๗
๔๙	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก ๑.....	๑๓๘
๕๐	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก ๑.....	๑๓๘
๕๑	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก ๒.....	๑๔๐
๕๒	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก ๒.....	๑๔๐
๕๓	ถ้ำพญานาค.....	๑๔๒
๕๔	โบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค.....	๑๔๓
๕๕	พระพุทธรูปประดิษฐานบนโบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค.....	๑๔๔
๕๖	โบราณสถานเพิงหินด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค.....	๑๔๖
๕๗	ภาพเขียนสีจากโบราณสถานเพิงหินด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค.....	๑๔๘

ภาพที่	หน้า
๕๘	โบราณสถานพระอุโบสถ .....
๕๙	พระพุทธรูปภายในโบราณสถานพระอุโบสถ .....
๑๐๐	โบราณสถานถ้ำพระวัดพระพุทธรบาทบัวบก .....
๑๐๑	พระพุทธรูปปูนปั้นภายในโบราณสถานถ้ำพระวัดพระพุทธรบาทบัวบก .....
๑๐๒	ร่องรอยของปูนบริเวณด้านหน้าแหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน .....
๑๐๓	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน .....
๑๐๔	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน .....
๑๐๕	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินห้วยหินลาด .....
๑๐๖	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินห้วยหินลาด .....
๑๐๗	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน หรือ เพิงหินใกล้อ่างเก็บน้ำพระพุทธรบาทบัวบก.....
๑๐๘	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน .....
๑๐๙	แหล่งภาพเขียนสีลานสาวเอ้ .....
๑๑๐	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีลานสาวเอ้ .....
๑๑๑	แหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๑ .....
๑๑๒	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๑ .....
๑๑๓	แหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๒ .....
๑๑๔	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๒ .....
๑๑๕	แหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๑ .....
๑๑๖	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๑ .....
๑๑๗	แหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๒ .....
๑๑๘	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๒ .....
๑๑๙	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๑ .....
๑๒๐	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๑ .....
๑๒๑	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๒ .....
๑๒๒	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๒ .....
๑๒๓	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๓ .....
๑๒๔	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔ .....

ภาพที่		หน้า
๑๒๕	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔	๑๘๑
๑๒๖	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๕	๑๘๒
๑๒๗	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔	๑๘๓
๑๒๘	โบราณสถานพระพุทธรบาทหลังเต่า.....	๑๘๕
๑๒๙	รอยพระพุทธรบาทหลังเต่า	๑๘๕
๑๓๐	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๑.....	๑๘๘
๑๓๑	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๒	๑๙๐
๑๓๒	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๒	๑๙๐
๑๓๓	แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๓	๑๙๒
๑๓๔	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำเก็ง (ถ้ำกวาง)	๑๙๓
๑๓๕	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำเก็ง (ถ้ำกวาง).....	๑๙๔
๑๓๖	แหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระเสี้ยว	๑๙๖
๑๓๗	ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระเสี้ยว	๑๙๗
๑๓๘	โบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์).....	๑๙๙
๑๓๙	พระพิมพ์โลหะ และพระพิมพ์เนื้อดิน	
	จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์).....	๒๐๒
๑๔๐	ภาพขยายพระพิมพ์โลหะ	
	จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์).....	๒๐๒
๑๔๑	ภาพขยายพระพิมพ์เนื้อดิน	
	จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์).....	๒๐๓
๑๔๒	สลักหินควอร์ซ จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์).....	๒๐๓
๑๔๓	โบราณสถานถ้ำพระ กลุ่มวัดพ่อตา-ลูกเขย มีร่องรอยการสกัดตกแต่งเพิงหิน	
	และประติมากรรมพระพุทธรูปนูนต่ำ.....	๒๑๓
๑๔๔	ชิ้นส่วนโบราณสถาน จากโบราณสถานถ้ำพระ กลุ่มวัดพ่อตา-ลูกเขย	
	ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ภายในศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว	
	อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท	๒๑๔

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่	หน้า
๑	แผนผังแสดงกลุ่มโบราณสถานและอาณาเขตของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ๑๒
๒	แผนผังแสดงโบราณสถานคอกม้าน้อย และโบราณสถานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้าน้อย ๓๓
๓	แผนผังแสดงโบราณสถานคอกม้าท้าวบารส ๔๕
๔	แผนผังแสดงโบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าท้าวบารส ๔๘
๕	แผนผังแสดงโบราณสถานถ้ำถ้ำ ๕๒
๖	แผนผังแสดงบ่อน้ำนางอุสาและแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสา ๖๔
๗	แผนผังแสดงโบราณสถานฐานศิวิลิ่งค์..... ๖๕
๘	แผนผังแสดงโบราณสถานกุ่มนางอุสา (กิ่นางอุสา) ๗๖
๙	แผนผังแสดงโบราณสถานและแหล่งภาพเขียนสี บริเวณโคยรอบถ้ำหินวัดพ้อตา..... ๘๓
๑๐	แผนผังแสดงบริเวณถ้ำหินวัดพ้อตา..... ๘๘
๑๑	แผนผังแสดงโบราณสถานวัดพ้อตา ๙๑
๑๒	แผนผังแสดงโบราณสถานหนองอุสา ๑๐๒
๑๓	แผนผังแสดงโบราณสถานวัดลูกเขยและแหล่งภาพเขียนสี เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย ๑๐๓
๑๔	แผนผังแสดงโบราณสถานถ้ำช้าง..... ๑๒๓
๑๕	แผนผังแสดงโบราณสถานเพิงหินนกกะทา ๑๓๒
๑๖	แผนผังแสดงโบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค ๑๔๕
๑๗	แผนผังแสดงโบราณสถานด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค ๑๔๓
๑๘	แผนผังแสดงโบราณสถานพระพุทธรูปหลังเต่า..... ๑๘๖
๑๙	แผนผังแสดงโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุโปโมงค์) ๒๐๐
๒๐	แผนผังแสดงแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์..... ๒๒๓
๒๑	แผนผังแสดงโบราณสถานสมัยทวารวดี - ลพบุรี ๒๒๖
๒๒	แผนผังแสดงโบราณสถานสมัยล้านช้าง – รัตนโกสินทร์ ๒๒๘

สารบัญ

๑๐	ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคน	๕๗
๑๑	ภาพลายเส้นของภาพเขียนสีจาก แหล่งภาพเขียนสีถ้ำวัว	๖๐
๑๒	ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสี	

ลายเส้นที่	หน้า
๒๒ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสี เพิงหินกลางวัดพระพุทธรบาทบัวบก ๑	๑๓๕
๒๓ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสี เพิงหินกลางวัดพระพุทธรบาทบัวบก ๒	๑๔๑
๒๔ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน	๑๕๕
๒๕ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินห้วยหินลาด	๑๕๘
๒๖ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน	๑๖๐
๒๗ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้	๑๖๒
๒๘ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๑	๑๖๕
๒๙ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๒	๑๖๘
๓๐ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายบาง หรือชำเม็ก	๑๖๙
๓๑ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๑	๑๗๒
๓๒ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๒	๑๗๔
๓๓ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๑	๑๗๗
๓๔ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔	๑๘๑
๓๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔	๑๘๓
๓๖ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสี เพิงหินไกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๑	๑๘๘
๓๗ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสี เพิงหินไกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๒	๑๙๑
๓๘ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำเก้ง (ถ้ำกวาง)	๑๙๕

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ตั้งอยู่บริเวณภูพระบาทหรือภูเขพระบาทซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี สภาพพื้นที่ของภูพระบาทมีลักษณะเป็นป่าโปร่ง มีพืชพันธุ์ธรรมชาติประเภทไม้เนื้อแข็งปกคลุมอยู่โดยทั่วไป และเป็นแหล่งกำเนิดของลำธารหลายสาย นอกจากนี้ยังมีโขดหินและเพิงหินทรายกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก และโขดหินต่างๆเหล่านี้ยังได้ถูกดัดแปลงให้เป็นโบราณสถานหรือศาสนสถานอีกด้วย

ด้านการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีนั้น อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทได้รับการสำรวจครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยโครงการผามอง กรมศิลปากร ร่วมกับสำนักพลังงานแห่งชาติ ซึ่งในการสำรวจได้พบโบราณสถานจำนวน ๖๘ แห่ง เป็นโบราณสถานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีภาพเขียนสีตามเพิงหิน ๔๕ แห่ง และเป็นโบราณสถานในสมัยประวัติศาสตร์ ๒๓ แห่ง ซึ่งต่อมากรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในปี พ.ศ.๒๕๒๔ และประกาศให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ในปี พ.ศ.๒๕๓๒

โดยในส่วนของการศึกษาเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท มีดังนี้

รายงานการศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือ ในปี พ.ศ.๒๕๑๕ บังอร กรโกวิท ได้ทำสารนิพนธ์ระดับปริญญาตรี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง “ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภอบ้านผือ” โดยทำการศึกษาถึงการเตรียมพื้นที่ก่อนการเขียนภาพ และองค์ประกอบของแร่ธาตุในสีที่ใช้เขียน รวมถึงเทคนิคและวิธีการเขียนภาพสมัยก่อนประวัติศาสตร์ทั้งในแหล่งโบราณคดีภูพระบาทและบริเวณใกล้เคียง

ในหนังสือ “ศิลปถ้ำกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี” ที่พิมพ์ขึ้นใน พ.ศ.๒๕๓๓ เป็นรายงานการศึกษารวบรวมและจัดกลุ่มภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท โดยแบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม และยังได้อธิบายถึงเทคนิคและวิธีการเขียนภาพ รวมถึงความหมายของภาพเขียนสีต่างๆ

และในปี พ.ศ.๒๕๓๕ ดร.อมรา ศรีสุชาติ ได้ทำการศึกษาภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณภูพระบาท ไว้ในหนังสือ “ภูพระบาท อุดรธานี : ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” โดยกำหนดอายุของภาพเขียนสีดังกล่าวว่ามีอายุอยู่ในราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว

และในส่วนของรายงานการศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทในสมัยประวัติศาสตร์ คือ ในปี พ.ศ.๒๕๓๓ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เขียนบทความ “โบราณคดีบนภูพาน และเสมออีสาน” ไว้ในหนังสือ แอ่งอารยธรรมอีสานฯ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสำรวจแหล่งโบราณคดีในบริเวณเทือกเขาภูพาน โดยบทความดังกล่าวได้กล่าวถึงความสำคัญของโบราณสถานในแหล่งโบราณคดีภูพระบาทในฐานะของโบราณสถานที่มีปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ รวมถึงเป็นตำนานที่กล่าวถึงโบราณสถานที่สำคัญแห่งอื่นๆอีกที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในหนังสือ “อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท” ที่ตีพิมพ์ในปี พ.ศ.๒๕๓๕ และหนังสือ คู่มือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ในปี พ.ศ.๒๕๔๒ ได้กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพโดยทั่วไปของภูพระบาท เส้นทางทางท่องเที่ยว และโบราณสถานบางแห่งที่สำคัญไว้โดยสังเขป รวมถึงยังได้อธิบายถึงการใช้พื้นที่บริเวณนี้อย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ คือ สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี และสมัยล้านช้าง

นอกจากนี้ในหนังสือ “แผ่นดินอีสาน” ของ ศ.สุรพล ดำริห์กุล ซึ่งได้รวบรวมบทความที่เกี่ยวข้องกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือเอาไว้ โดยมีบทความที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีภูพระบาทสองบทความด้วยกัน กล่าวคือ บทความแรกเขียนขึ้นระหว่างที่มีการสำรวจศิลปะและวัฒนธรรมในปี พ.ศ.๒๕๒๐ โดยได้กล่าวถึงภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ค้นพบใหม่บริเวณผนังหินโบราณสถานโบสถ์วัดลูกเขย ภายในแหล่งโบราณคดีภูพระบาท โดยสันนิษฐานว่าภาพดังกล่าวน่าจะเป็นภาพที่เขียนขึ้นซ้อนทับกัน ๒ สมัย คือ สมัยทวารวดีและสมัยลพบุรี และอีกหนึ่งบทความคือเรื่อง “มรดกอีสานที่ภูพระบาท” เพื่อจัดพิมพ์ในหนังสือประกอบพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท พ.ศ.๒๕๓๕ ได้อธิบายถึง ร่องรอยของหลักฐานทางวัฒนธรรมที่ปรากฏบริเวณภูพระบาท และการดัดแปลงลานหินและเพิงผาให้เป็นสถานที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลพระพุทธศาสนาที่ได้แผ่ขยายเข้ามาในบริเวณนี้

จากการศึกษาในแหล่งโบราณคดีภูพระบาทของรายงานการศึกษาต่างๆที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าแหล่งโบราณคดีภูพระบาทมีร่องรอยของการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ราว ๓,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยพบภาพเขียนสีกระจายอยู่ตามเพิงหินทั่วทั้งบริเวณภูพระบาท ๔๕ แห่ง ซึ่งภาพเขียนสีต่าง ๆ ดังกล่าวนอกจากจะเป็นภาพที่แสดงถึงการบันทึกเหตุการณ์หรือวิถีชีวิตในอดีตแล้ว ยังอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นภาพที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมต่างๆอีกด้วย

ต่อมาเมื่อถึงสมัยประวัติศาสตร์ในสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรีหรือสมัยอิทธิพลเขมร คือ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ก็มีการรับเอาคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและยังอาจจะมี คติความเชื่อในศาสนาฮินดูร่วมด้วย โดยหลักฐานทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบริเวณอุททยาน พระบาท ได้แก่ ใบเสมาหินทราย ซึ่งพบอยู่เป็นจำนวนมากและมีลักษณะการจัดวางที่เกี่ยวข้องกับการ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และยังมีพระพุทธรูปที่ถูกสลักตามเพิงผาหรือถ้ำอีกด้วย และในช่วง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา อิทธิพลพระพุทธศาสนาภายใต้อารยธรรมล้านช้างก็ได้โดดเด่นขึ้นมา โดยพบพระพุทธรูปศิลปะลาว (ล้านช้าง) หลายองค์ รอยพระพุทธรูป และ โบราณสถานบางแห่งที่ถูกดัดแปลงหรือต่อเติมให้เป็นโบสถ์หรือพื้นที่ประกอบพิธีกรรมใน วัฒนธรรมล้านช้าง

จากรายงานการศึกษาที่ผ่านมาทำให้เห็นถึงความสำคัญและความน่าสนใจของอุทยาน ประวัติศาสตร์ภูพระบาททั้งในทางโบราณคดีและในทางคติความเชื่อ แต่เนื่องจากยังคงเป็น การศึกษาเพียงเฉพาะ โบราณสถานหรือศาสนสถานและแหล่งภาพเขียนสีที่มีสำคัญบางแห่งเท่านั้น ดังนั้นการศึกษาการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทจึงจะเป็นการศึกษา เพื่อให้เห็นถึงร่องรอยการใช้พื้นที่และการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทั้งหมดภายในอุทยานประวัติศาสตร์ภู พระบาทในฐานะบริเวณที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาร่องรอยของการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อบริเวณ อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความ เชื่อบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาโบราณวัตถุและโบราณสถานที่อยู่ภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท
อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี

ขั้นตอนการศึกษา

๑. รวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย เช่น รายงาน การวิจัย รายงานการสำรวจ รายงานการขุดค้น รายงานการขุดแต่ง หนังสือ บทความ เอกสารการ ประชุมสัมมนา วิทยานิพนธ์ แผนที่ ภาพถ่าย เป็นต้น

๒. เก็บข้อมูลภาคสนามโดยการออกสำรวจและถ่ายภาพโบราณวัตถุและโบราณสถานบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น

๓. วิเคราะห์การใช้และการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทจากข้อมูลที่ได้จากเอกสาร หลักฐาน และการสำรวจ

๔. เรียบเรียงข้อมูล แก้ไข และจัดทำรูปเล่มสารนิพนธ์ฉบับสมบูรณ์

วิธีการศึกษา

๑. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจโบราณสถานบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

๒. เก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสำรวจและถ่ายภาพโบราณวัตถุและโบราณสถานบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

๓. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูล โดยประเด็นที่จะใช้ในการศึกษาวิเคราะห์โบราณสถานแต่ละแห่งในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท คือ

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของโบราณสถาน

๓.๒ หลักฐานทางโบราณคดีและโบราณวัตถุที่พบ

๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

๔. สรุปผลการดำเนินการศึกษาวิจัย

๕. เสนอผลงานที่ได้จากการศึกษาวิจัยโดยจัดเรียบเรียงเป็นรูปเล่มสารนิพนธ์ฉบับสมบูรณ์

แหล่งข้อมูล

๑. แหล่งข้อมูลด้านเอกสาร

๑.๑ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร

๑.๒ ห้องสมุดสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

๑.๓ หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรมศิลปากร

๑.๔ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง (หัวหมาก)

๑.๕ ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

๑.๖ หนังสือและเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ (E-Book)

๒. แหล่งข้อมูลภาคสนาม

๒.๑ สำนักศิลปากรที่ ๕ ขอนแก่น

๒.๒ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

๒.๓ อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จ.อุดรธานี

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทราบถึงร่องรอยของการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

๒. ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

๓. เป็นการรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ ๒

อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

ภูพระบาท เป็นชื่อเรียกภูเขาขนาดเล็กลูกหนึ่งที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี อยู่ห่างจากตัวอำเภอบ้านฝางมาทางทิศตะวันตกประมาณ ๑๒ กิโลเมตร โดยชื่อ “ภูพระบาท” มีที่มาจากรอยพระพุทธรูปบาทบัวบกที่ประดิษฐานอยู่บนเขา ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของผู้คนในบริเวณแถบนี้

ภูพระบาท

สภาพทั่วไปของภูพระบาทเป็นภูเขาหินทรายขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ถัดมาทางทิศตะวันออกของเทือกเขาภูพาน (ภูพานคำ) ตอนที่พาดผ่านทางทิศตะวันตกของจังหวัดอุดรธานี มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ ๓๒๐-๓๕๐ เมตร หรือสูงจากพื้นราบประมาณ ๑๒๐-๑๖๐ เมตร เป็นแหล่งกำเนิดของลำธารหลายสาย อาทิ ห้วยหินลาด ห้วยค่านใหญ่ ห้วยหินร่อง และห้วยนางอุสา ซึ่งไหลไปบรรจบกับห้วยน้ำโมงที่บริเวณหมู่บ้านตัวและไหลลงสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออกที่อำเภอน้ำโสม จังหวัดหนองคาย

พื้นที่บนภูพระบาทเป็นป่าดิบแล้ง ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ปกคลุมไปด้วยพืชพันธุ์ธรรมชาติที่หลากหลาย มีไม้เนื้อแข็งที่สำคัญหลายประเภท เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้ชิงชัน ฯลฯ ด้วยเหตุนี้กรมป่าไม้จึงจัดให้พื้นที่ภูพระบาทรวมอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่มีชื่อว่า “ป่าเขื่อนน้ำ” โดยปัจจุบันทางกรมศิลปากรได้ขออนุญาตจากกรมป่าไม้ในการใช้พื้นที่ป่าจำนวน ๓,๔๓๐ ไร่ เพื่อประกาศเป็นเขตอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

ซึ่งลักษณะพิเศษของสภาพพื้นที่บนภูพระบาทก็คือ บริเวณนี้ปรากฏโขดหินและเพิงหินทรายกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก โขดหินและเพิงหินทรายเหล่านี้ นักธรณีวิทยาอธิบายว่าเกิดขึ้นเองจากการกระทำตามธรรมชาติ กล่าวคือ เมื่อครั้งอดีตบริเวณนี้ถูกปกคลุมด้วยธารน้ำแข็งขนาดใหญ่ (ในยุค MESOZOIC – CRETACEOUS) ต่อมาเมื่อราว 180 ล้านปีมาแล้ว ธารน้ำแข็งเริ่ม

ละลาย จึงมีการเคลื่อนตัวลงมาตามแรงดึงดูดของโลก ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการกัดกร่อนอย่างรุนแรงบนเทือกเขาภูพาน จนกลายเป็นโขดหินและเพิงผาที่มีรูปร่างและรูปร่างแปลกประหลาด

อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ของบ้านตัว ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี โดยจัดตั้งขึ้นเพื่ออนุรักษ์และดูแลโบราณวัตถุโบราณสถานบนภูพระบาท ที่มีอาณาเขต ๓,๔๓๐ ไร่

สภาพพื้นที่บนภูพระบาทมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นบริเวณที่ปรากฏโขดหินและเพิงหินทรายรูปร่างงดงามแปลกตากระจุกกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ความแปลกประหลาดของโขดหินและเพิงหินเหล่านี้เกิดขึ้นจากกระบวนการกัดกร่อนโดยน้ำและลมตามธรรมชาติ ซึ่งกัดกร่อนบนหินตะกอนที่มีความทนทานต่างกัน โดยชั้นหินตะกอนที่มีความคงทนต่ำถูกกัดเซาะผุกร่อนเป็นโพรงหรือส่วนที่คอดเว้าอยู่ข้างใต้ ทำให้ชั้นหินที่มีความคงทนสูงมีลักษณะยื่นเป็นเพิงเหมือนหลังคาห้อยอยู่ด้านบน เพิงหินเหล่านี้ต่อมาได้เป็นที่พักอาศัยของมนุษย์ที่ขึ้นมาบนภูพระบาท ซึ่งนอกจากมาพักอาศัยแล้ว ยังพบกิจกรรมการแต่งแต้มต่อเติมเพิงหินเพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและศาสนา สถานที่และบริเวณที่ปรากฏกิจกรรมของมนุษย์ในสมัยโบราณเหล่านี้ ปัจจุบันคือโบราณสถานที่กระจายอยู่เป็นจำนวนมากบนภูพระบาท

กรมศิลปากรได้สำรวจแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานบนภูพระบาทตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นต้นมา ได้พบโบราณสถานจำนวน ๖๘ แห่ง เป็นโบราณสถานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เป็นภาพเขียนสี ตามเพิงหินต่าง ๆ ๔๕ แห่ง และสิ่งก่อสร้างในสมัยประวัติศาสตร์ (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการดัดแปลงเพิงหินธรรมชาติให้เป็นโบราณสถานหรือศาสนสถาน) ๒๓ แห่ง โดยได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๘ ตอนที่ ๖๓ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๔

โบราณสถานบนภูพระบาทได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นต้นมา และเปิดให้เป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เป็นองค์ประธานในพิธีเปิด เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย

การจัดกลุ่มแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน

ในการแบ่งกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานภายในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท มีการแบ่งกลุ่มออกตามตำแหน่งของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานที่อยู่ใกล้เคียงกันเป็นหลัก โดยอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทมีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานจำนวน ๖๘ แห่ง ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มออกได้เป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มโนนหินเกลี้ยง มีแหล่งภาพเขียนสี จำนวน ๓ แห่ง คือ

๑. ถ้ำสูง
๒. โนนหินเกลี้ยง ๑
๓. โนนหินเกลี้ยง ๒

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มถ้ำดินเพิง มีแหล่งภาพเขียนสี จำนวน ๗ แห่ง คือ

๑. ถ้ำดินเพิง ๑
๒. ถ้ำดินเพิง ๒
๓. ถ้ำดินเพิง ๓
๔. ถ้ำดินเพิง ๔
๕. ถ้ำดินเพิง ๕
๖. ถ้ำนายดวงจิตร์ ๑
๗. ถ้ำนายดวงจิตร์ ๒

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มวัดพ้อตา-วัดลูกเขย มีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน จำนวน ๒๗ แห่ง คือ

๑. คอกม้าน้อย
๒. เเพงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคอกม้าน้อย
๓. เเพงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้าน้อย
๔. คอกม้าท้าวบารส
๕. เเพงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าท้าวบารส
๖. ถ้ำฤาษี
๗. ถ้ำคน
๘. ถ้ำวัว
๙. หลางข้าวนายพราน
๑๐. บ่อน้ำนางอุสา
๑๑. เเพงหินข้างบ่อน้ำนางอุสา

๑๒. ฐานศิวลึงค์
๑๓. ฐานางุสา
๑๔. ถ้ำพระ
๑๕. ลานหินหน้าวัดพ่อดา
๑๖. วัดพ่อดา
๑๗. โบสถ์พระ (ถ้ำพระวัดพ่อดา)
๑๘. เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดพ่อดา
๑๙. หอนางอุสา
๒๐. วัดลูกเขย
๒๑. เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย
๒๒. หีบศพพ่อดา (ถ้ำมือแดง)
๒๓. หีบศพนางอุสา
๒๔. หีบศพท้าวบารส
๒๕. ถ้ำช้าง
๒๖. ถ้ำพระอาจารย์คำห่วย
๒๗. เพิงหินโนนนกทา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กลุ่มที่ ๔ กลุ่มวัดพระพุทธรูปแบบบวบก มีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน จำนวน ๙ แห่ง คือ

๑. พระพุทธรูปแบบบวบก
๒. เพิงหินกลางวัดพระพุทธรูปแบบบวบก ๑
๓. เพิงหินกลางวัดพระพุทธรูปแบบบวบก ๒
๔. ถ้ำพญานาค
๕. โบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค
๖. เพิงหินด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค
๗. พระอุโบสถ
๘. ถ้ำพระ
๙. ถ้ำปูน

กลุ่มที่ ๕ กลุ่มถ้ำห้วยหินลาด มีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานจำนวน ๒ แห่ง คือ

๑. ห้วยหินลาด
๒. เพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน

กลุ่มที่ ๖ กลุ่มโนนสาวเอ้ มีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน จำนวน ๔ แห่ง คือ

๑. ลานสาวเอ้
๒. โนนสาวเอ้ ๑
๓. โนนสาวเอ้ ๒
๔. ถ้ำนายบาง (ชำเม็ก)

กลุ่มที่ ๗ กลุ่มห้วยหินร่อง มีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน จำนวน ๕ แห่ง คือ

๑. เพิงหินด่านใหญ่ ๑
๒. เพิงหินด่านใหญ่ ๒
๓. เพิงหินด่านใหญ่ ๓
๔. เพิงหินด่านใหญ่ ๔
๕. เพิงหินด่านใหญ่ ๕
๖. เพิงหินด่านใหญ่ ๖
๗. ห้วยหินร่อง ๑
๘. ห้วยหินร่อง ๒
๙. ห้วยหินร่อง ๓

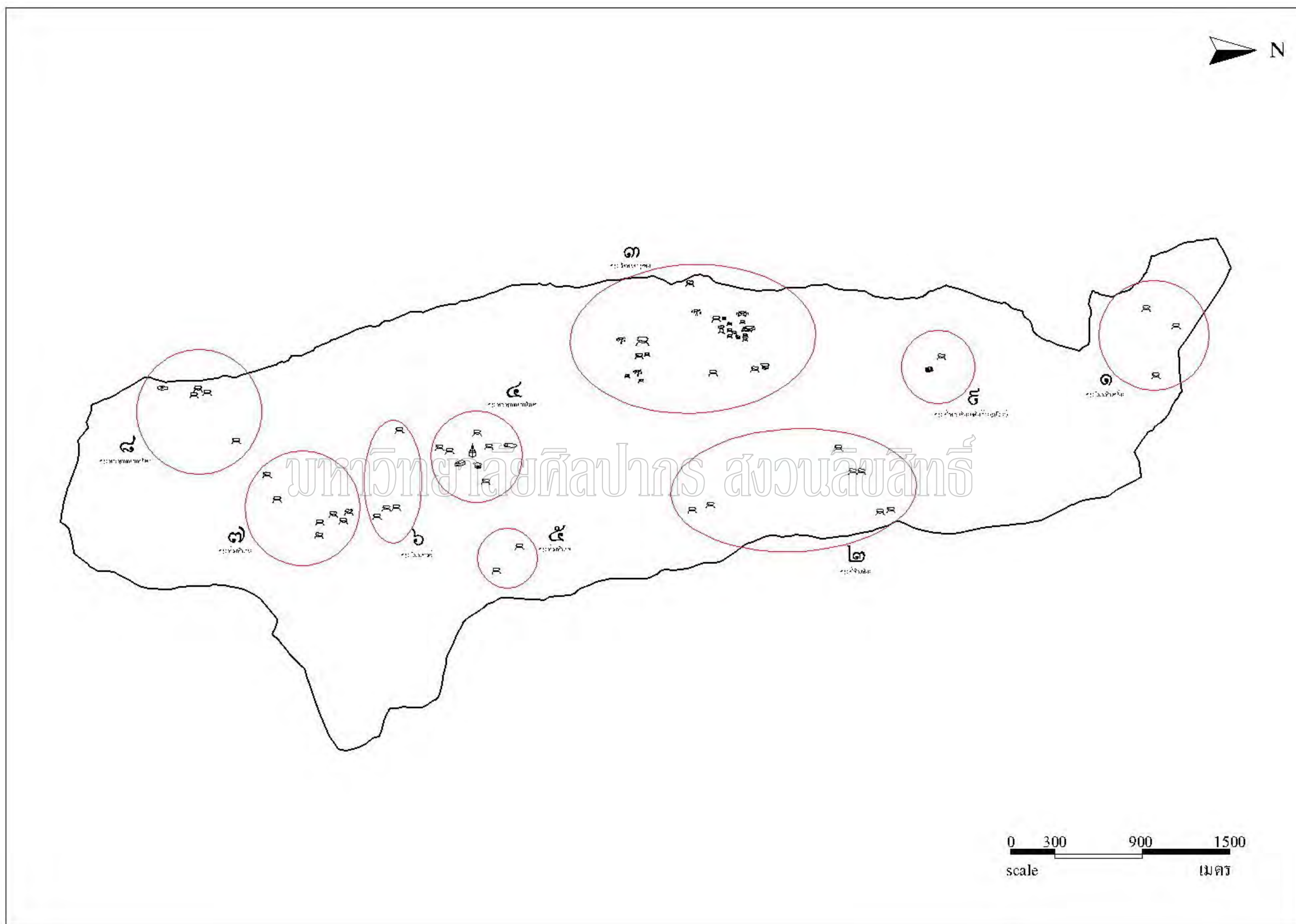
กลุ่มที่ ๘ กลุ่มพระพุทธรูปหลังเต่า มีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน จำนวน ๕

แห่ง คือ

๑. ถ้ำแก้ง (ถ้ำกวาง)
๒. เพิงหินใกล้พระพุทธรูปหลังเต่า ๑
๓. เพิงหินใกล้พระพุทธรูปหลังเต่า ๒
๔. เพิงหินใกล้พระพุทธรูปหลังเต่า ๓
๕. พระพุทธรูปหลังเต่า

กลุ่มที่ ๙ กลุ่มเจดีย์ร้างอุโปมองค์ - ถ้ำพระเสีียง มีแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถาน
จำนวน ๒ แห่ง คือ

๑. ถ้ำพระเสีียง
๒. เจดีย์ร้าง (อุโปมองค์)

แผนผังที่ ๑ แผนผังแสดงกลุ่มโบราณสถานและอาณาเขตของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

บทที่ ๓

ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

เพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานที่อยู่ภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาททั้ง ๕ กลุ่ม (๖๘ แห่ง) ในการศึกษาจึงกำหนดให้แต่ละแห่ง (แหล่ง) มีรายละเอียด ๔ ประการ คือ

๑. ลักษณะทั่วไปของแหล่ง
๒. ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี
๓. ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่
๔. การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

ซึ่งรายละเอียดของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานที่อยู่ภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท มีดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ถ้ำโนนหินเกลี้ยง

ตั้งอยู่ในเขตบ้านผักบึง ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นบริเวณพื้นที่ราบชายเขาทางตอนเหนือของภูพระบาท และสูงจากระดับน้ำทะเล ๒๔๐ เมตร

โดยกลุ่มโนนหินเกลี้ยงเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีจำนวน ๓ แห่ง คือ

๑. โนนหินเกลี้ยง ๑

สำรวจพบครั้งแรกโดย นายสุสติ ปราบพาล เจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๗ ประจำวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก และต่อมาได้แจ้งให้โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓ ซึ่งจากการสำรวจพบว่าแหล่งภาพเขียนสีถ้ำโนนหินเกลี้ยงประกอบด้วยเพิงหิน ๒ แห่ง ซึ่งอยู่ห่างกัน ๖๐ เมตร จึงให้ชื่อว่า โนนหินเกลี้ยง ๑ และ ๒*

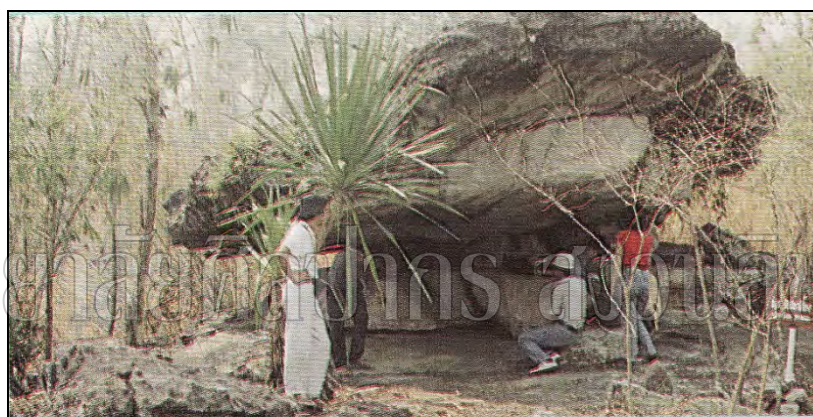
---

*โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านผือ จ.อุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๒๘), ๔๘-๔๙.

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ซ้อนทับกันหินขนาดเล็กอีกสองก้อน โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร มีลักษณะเป็นเพิงหินที่ยื่นออกไปทางทิศตะวันออกราว ๒ เมตร ส่วนก้อนหินด้านล่างมีขนาดใกล้เคียงกันคือ ก้อนแรก ตั้งอยู่ตรงกลางของเพิงหิน มีขนาดยาว ๑.๗๐ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร และอีกก้อนหนึ่ง ซึ่งติดอยู่กับก้อนแรก ยาว ๑.๕๐ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร

นอกจากนี้บริเวณโดยรอบของเพิงหินเป็นลานหินธรรมชาติที่ลาดชันไปทางทิศเหนือ และมีลำธารขนาดเล็กคั่นกลางระหว่างเพิงหิน โนนหินเกลี้ยง ๑ และเพิงหิน โนนหินเกลี้ยง ๒

ภาพที่ ๒ แหล่งภาพเขียนโนนหินเกลี้ยง ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), ๑๔.

๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานและผนังของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ บริเวณ^๒ ดังนี้

๑.๒.๑ บริเวณหินก้อนแรก บนผนังของเพิงหินก่อนไปทางด้านทิศใต้มีลวดลายเขียนเป็นสีแดงลักษณะคล้ายภาพตาข่าย แต่สภาพลบเลือนและมีสีจางลงมากแล้ว

๑.๒.๒ บริเวณก้อนหินก้อนที่สอง ประกอบไปด้วยภาพเขียนสี ๓ จุด คือ

^๒เรื่องเดียวกัน, ๕๐-๕๑.

๑.๒.๒.๑ บริเวณผนังทางด้านตะวันออกของเพิงหิน เขียนด้วยสีแดงมีขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๑.๕๐ เมตร โดยเป็นภาพของลายเส้นขนาน ๓ เส้น แล้วเขียนเส้นตัดขวางคล้ายขั้นบันได และนำเส้นดังกล่าวไปสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม ส่วนด้านซ้ายของภาพเขียนมีภาพลายเส้นสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ซ้อนและต่อเนื่องกัน

๑.๒.๒.๒ บริเวณเพดานด้านทิศตะวันออกของเพิงหิน เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดงเขียนต่อเนื่องกัน มี ๕ กลุ่ม

กลุ่มที่ ๑ มี ๓ ภาพ โดยสองภาพแรกเขียนด้วยเส้นหนาเป็นลายเส้นคู่ขนานหักมุมต่อเนื่องกัน ส่วนอีกภาพหนึ่งเป็นลายเส้นขนาดเล็กเขียนคู่ขนานกัน

กลุ่มที่ ๒ เป็นภาพคล้ายสัตว์กำลังวิ่ง โดยเป็นเส้นโค้งและคู่ขนานผสมกัน

กลุ่มที่ ๓ มี ๓ ภาพ เขียนเป็นลายเส้นรูปสามเหลี่ยมซ้อนกัน โดยมีจุดไข่ปลาอยู่ด้านใน และมีลายเส้นคู่ที่ลากต่อจากรูปสามเหลี่ยมลงมา

กลุ่มที่ ๔ มี ๕ ภาพ เขียนเป็นลายเส้นขนาดเล็กคล้ายดอกบัว ข้างในมีลายจุดไข่ปลา ภาพลายเส้นคดโค้ง ภาพลายเส้นขนานและภาพลายเส้นเป็นริ้ว ๆ ที่ต่อเนื่องกันเกือบทุกเส้น

กลุ่มที่ ๕ เขียนเป็นภาพหยักฟันเลื่อยซ้อนกัน ผสมกับลายเส้นคู่ขนานและเส้นโค้งเล็ก ๆ

กลุ่มที่ ๖ เขียนเป็นลายเส้นโค้ง มีรูปลายเส้นขั้นบันไดเส้นคู่ขนาน วงกลม เส้นไข่ปลา และลายบัง โดยเขียนต่อเนื่องกัน

กลุ่มที่ ๗ เขียนเป็นภาพลายเส้นตัดขวางรูปตารางต่อเนื่องกัน ลักษณะรูปทรงไม่แน่นอน

กลุ่มที่ ๘ เขียนเป็นลายเส้นคดโค้ง วงรียาว และเส้นตรงซึ่งเป็นลายเส้นที่ไม่ต่อเนื่องกัน รวม ๑๐ ภาพ

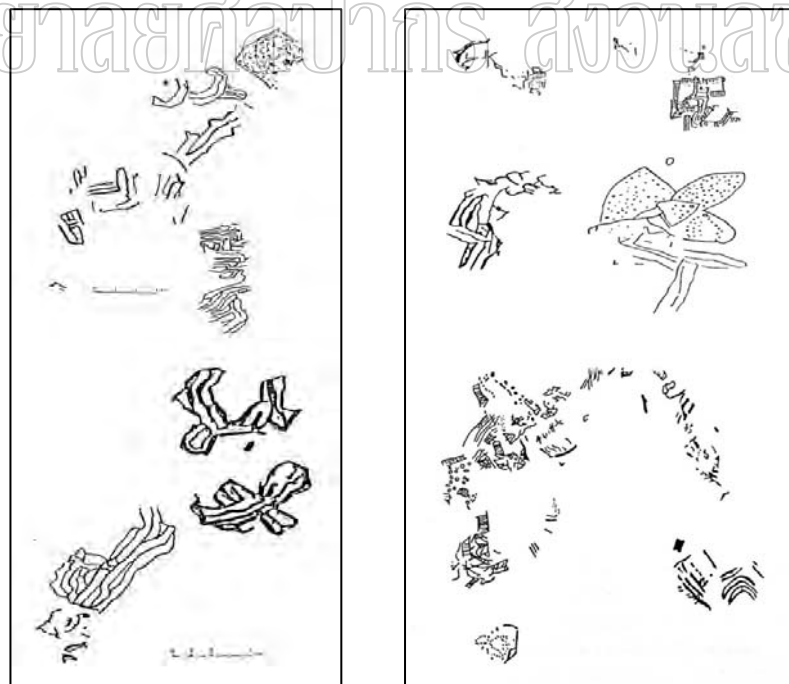
กลุ่มที่ ๙ มี ๗ ภาพ เขียนเป็นภาพลายทางมะพร้าวหรือลายกำปลา ลายวงกลมต่อกัน และลายเส้นเป็นแถบ

๑.๒.๒.๓ บริเวณเพดานด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเพิงหิน เขียนเป็นภาพลายเส้นบางและหนา รวม ๘ ภาพ ได้แก่ ภาพลายเส้นคู่รูปขนมเปียกปูน ลายทางมะพร้าว(ลายกำปลา) ลายเส้นเดี่ยว ลายขั้นบันได ลายจุดไข่ปลา ลายสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลายตารางหมากรุก ลายวงกลมผสมเส้นคดโค้ง และลายเส้นโค้ง

ภาพที่ ๓ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), ๑๔.

ภาพลายเส้นที่ ๑ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๕.

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากแหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๑ มีลักษณะเป็นเพิงหินที่ยื่นออกมาด้านหน้าประมาณ ๒ เมตร ด้านล่างเพิงหินคอดเล็ก ซึ่งทำให้มีเนื้อที่ภายในเพิงหินพอสมควรในการใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแหล่งภาพเขียนโนนหินเกลี้ยง ๑ นี้ มีลักษณะของการใช้เพื่อวัตถุประสงค์ของการเป็นที่อยู่อาศัยได้

ส่วนภาพเขียนสีที่พบอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงการจับจองพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยก็เป็นได้

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคลोหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๒. โนนหินเกลี้ยง ๒

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร ซ่อนทับอยู่บนพื้นหินที่สูงชันมาคล้ายฐานสูง ๑ เมตร โดยเพิงหินมีลักษณะเอียงและยื่นออกไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ ๔ แหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๒

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), ๑๖.

๒.๒. ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหินด้านทิศตะวันออก ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ บริเวณ ดังนี้

๒.๒.๑ เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง มีลวดลายเส้นโค้งขนาน ลายเส้นคู่ขนาน ลายเส้นคดโค้ง ลายเส้นบันได ลายเส้นเหลี่ยมต่อมุมกัน และลายเส้นรูปตัววี (V) ที่มีเส้นตัดผ่าน

๒.๒.๒ เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง มีลวดลายเส้นคดต่อเนื่องกัน และภาพลายจุดที่มีรูปร่างไม่แน่นอน

๒.๒.๓ เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง มีลวดลายเส้นขนาดเล็กขนานกับเส้นโค้งรูปตะขอและรูปกากบาท ลายเส้นทึบ และลายเส้นทึบผสมเส้นเดี่ยว

ภาพลายเส้นที่ ๒ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๒

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๖.

๒.๓. ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของเพิงหินที่สูงและสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี แต่จากลักษณะสามารถใช้เป็นเพียงที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมียุคประสงค์ในการเป็นที่สำหรับซุ่มดักสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

๒.๔. การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๓. ถ้ำสูง

สำรวจพบเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๓ โดยคณะสำรวจโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสำรวจพบพร้อมกับแหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๑ และ แหล่งภาพเขียนสีโนนหินเกลี้ยง ๒^๓

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่มีก้อนหินขนาดกว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๑๕ เมตร และสูงจากพื้น ๓ เมตร ตั้งอยู่บนก้อนหินขนาดเล็กสองก้อน ซึ่งทำให้เกิดมีลักษณะเป็นช่องว่างเพิงหินที่ยื่นออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานและผนังของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ บริเวณ (เรียงลำดับจากซ้ายไปขวา) ดังนี้

๓.๒.๑ บริเวณเพดานของเพิงหิน เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง ซึ่งเป็นลวดลายหยักฟันเลื่อย ๒ เส้น ขนานกับลายเส้นโค้งต่อกัน แต่ลวดลายบางส่วนได้ขาดหายไปไม่ชัดเจน

๓.๒.๒ บริเวณผนังด้านซ้ายของเพิงหิน เขียนด้วยลายเส้นสีแดง เป็นภาพลายเส้นหยักแบบฟันเลื่อยขนานกันผสมกับลายเส้นคด บางเส้นตัดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน และบริเวณตรงกลางของภาพเป็นลายเส้นซึ่งไม่ทราบรูปทรงที่แน่นอน

๓.๒.๓ บริเวณผนังด้านขวาของเพิงหิน เขียนด้วยลายเส้นสีเหลืองจาง ๆ มีลักษณะคล้ายรูปตาข่าย

ปัจจุบันลวดลายทั้งหมดดังกล่าวได้ลบเลือนไปมากแล้ว แต่ก็ยังคงพอจะสังเกตได้บ้าง

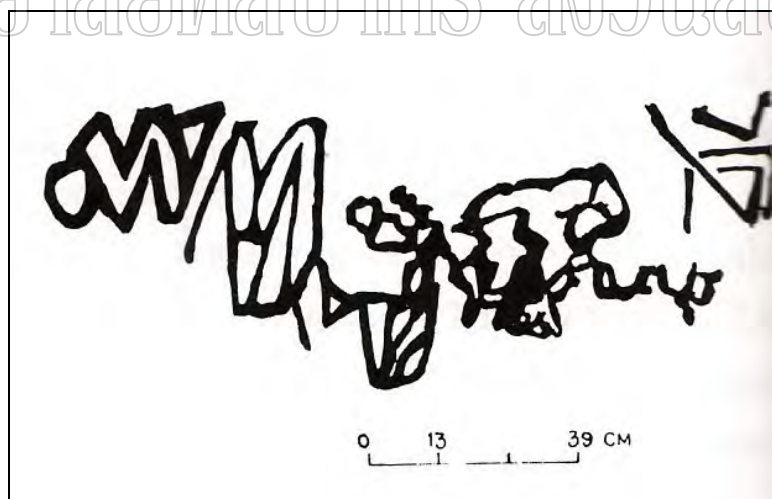
^๓เรื่องเดียวกัน, ๕๒.

ภาพที่ ๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำสูง

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปปะกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), ๑๖.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพลายเส้นที่ ๓ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำสูง

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๖.

๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีห้องกว้างและยกตัวสูงขึ้นจากพื้นลานหินถึง ๓ เมตร ดังนั้นจึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรือการใช้ที่พักอาศัยชั่วคราวในการล่าสัตว์ขณะออกหาของป่าล่าสัตว์ และอีกทั้งยังสามารถช่วยป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายได้

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มถ้ำดินเพียง

ตั้งอยู่ในเขตบ้านผักบุ้ง ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ราบเชิงเขาทางตอนเหนือของภูพระบาท

ส่วนชื่อ “ถ้ำดินเพียง” นั้น มีที่มาจากชื่อของถ้ำแห่งหนึ่งที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสี โดยลักษณะของถ้ำมีทางเข้าเป็นช่องขนาดกว้าง ๑ เมตร จากพื้นลานหินด้านบนลึกลงไปราว ๒.๕๐ เมตร และมีช่องทางทะลุออกไปยังบริเวณพื้นดินใกล้กับแหล่งภาพเขียนสีถ้ำเพียงดิน ๕ โดยมีความยาวของถ้ำประมาณ ๒๐ เมตร ซึ่งถ้ำดินเพียงนี้ยังมีลักษณะที่เหมาะสมแก่การใช้เป็นที่พักอาศัยได้ และปัจจุบันช่องทางด้านเข้าบนของถ้ำได้มีคนนำแผ่นหินมาปิดช่องทางเข้าไว้เพื่อป้องกันคนและสัตว์ตกลงไป

โดยกลุ่มถ้ำดินเพียงเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีจำนวน ๘ แห่ง คือ

๑. ถ้ำดินเพียง ๑

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นลานหิน ก้อนหินมีขนาดกว้าง ๖.๕๐ เมตร ยาว ๘.๕๐ เมตร และสูงจากพื้น ๑ เมตร ส่วนล่างมีลักษณะคอดเล็กและวางทับบนก้อนหินขนาดเล็กอีกก้อนหนึ่ง จึงทำให้มีลักษณะเป็นหลังคาเพิงหิน

ภาพที่ ๖ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๑

๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเพิงหิน ซึ่งมี ๒ ภาพ เขียนด้วยสีแดง โดยรูปแรกเป็นลายเส้นคู่ขนานรูปร่างคล้ายรางรถไฟ และภาพที่สองไม่สามารถระบุรูปร่างที่ชัดเจนได้ แต่ทำเป็นภาพลายเส้นสีแดงทึบหรือการระบาย

ภาพที่ ๗ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๑

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีขนาดค่อนข้างเล็กและคับแคบ ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วคงจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับชุมนุมดักสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขต หรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๒. ถ้ำดินเพียง ๒

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นลานหิน โดยก้อนหินมีลักษณะแบนขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๑๓ เมตร และสูงจากพื้น ๐.๘๐ เมตร และเพิงหินหันไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ ๘ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๒

๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

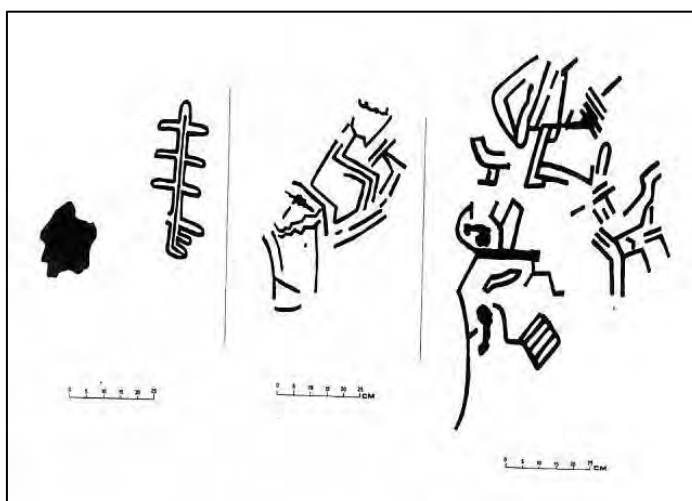
มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน เขียนเป็นลวดลายเส้นด้วยสีแดง ซึ่งมีอยู่ ๒ จุด คือ

๒.๒.๑ บริเวณด้านขวาของเพดาน เขียนเป็นลายเส้นคู่ขนานรูปทรงไม่แน่นอน

๒.๒.๒ บริเวณด้านซ้ายของเพดาน เขียนเป็นลายเส้นโค้งรูปตัวยู (U) และลายเส้นสีเหลี่ยมหลายเส้นต่อเนื่องไปมา

ภาพที่ ๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๒

ภาพลายเส้นที่ ๔ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสีเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๒

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๕.

๒.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

หากพิจารณาถึงแหล่งที่มีความสูงของเพิงหินจากพื้นที่ค่อนข้างต่ำมาก ซึ่งผู้ที่เข้าไปด้านในจะต้องอยู่ในท่าทางการนอนเท่านั้น ดังนั้นลักษณะของการใช้งานจึงน่าจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมียุคประสงค์ในการเป็นที่สำหรับซุ่มดักสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๓. ถ้ำดินเพียง ๓

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดไม่ใหญ่มากนักที่ซ้อนทับอยู่บนก้อนหินขนาดใหญ่ที่วางเป็นฐานและทำให้เกิดเป็นผนังและหลังคาเพิงหิน โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๔ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร

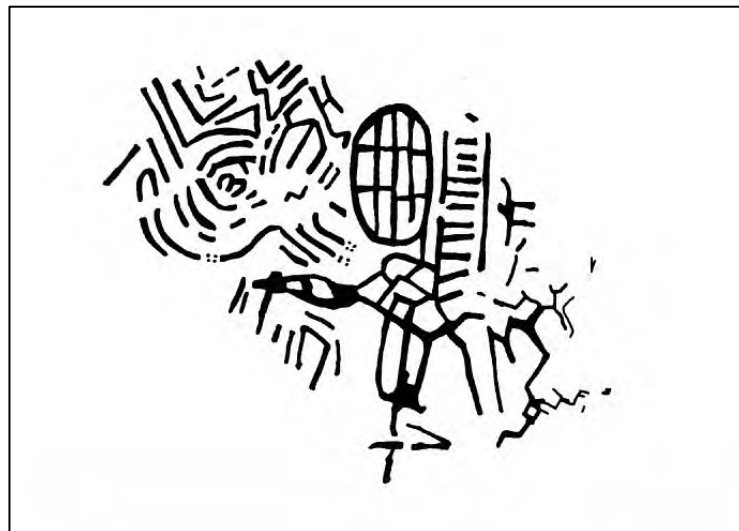
ภาพที่ ๑๐ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓

๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน เขียนเป็นลวดลายเส้นด้วยสีแดง ซึ่งประกอบไปด้วยลายเส้นคู่ขนานกันกับเส้นตรง และลวดลายวงกลมซ้อนกัน ๓ ชั้น

ภาพที่ ๑๑ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓

ภาพลายเส้นที่ ๕ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๕.

๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓ มีลักษณะเป็นเพิงหินที่ยื่นออกมาด้านหน้าประมาณ ๑.๕๐ เมตร ประกอบกับทางด้านซ้ายของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีลักษณะใกล้เคียงกันและเกือบจะต่อเนื่องกัน ซึ่งทำให้มีเนื้อที่ภายในเพิงหินพอสมควรในการใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓ นี้ มีลักษณะของการใช้เพื่อวัตถุประสงค์ของการเป็นที่อยู่อาศัยได้

ส่วนภาพเขียนสีที่พบอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงการจับจองพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยก็เป็นได้

๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคลोหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๔. ถ้ำดินเพียง ๔

๔.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินก้อนเดียวขนาดไม่ใหญ่มากนัก โดยก้อนหินมีขนาดกว้าง ๒ เมตร ยาว ๔ เมตร และสูงจากพื้น ๑ เมตร ด้านหน้ามีลักษณะเรียบ และเป็นเพิงหินที่อยู่ใกล้กับแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓ มาก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มของเพิงหินกลุ่มเดียวกัน แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓ และเพิงหินด้านข้าง

ภาพที่ ๑๒ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๔

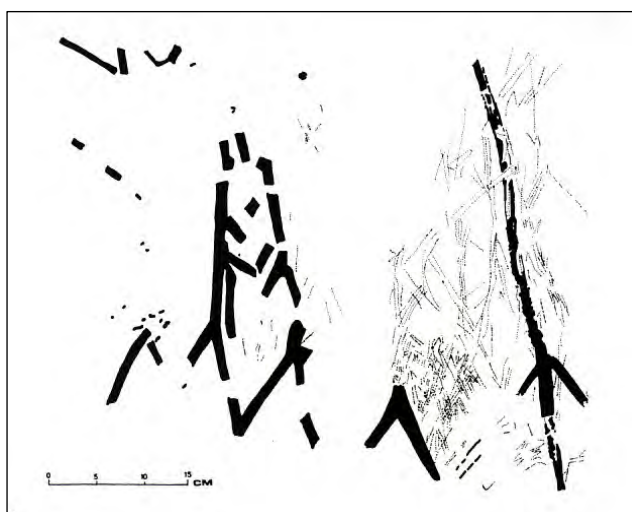
๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังด้านหน้าของเพิงหิน เขียนเป็นลวดลายเส้นด้วยสีแดง เป็นลายเส้นลักษณะคล้ายกิ่งไม้เรียงกันเป็นแถวและซ้อนกันหลายเส้น

แต่ปัจจุบันมีการนำสีมาเขียนเป็นตัวหนังสือขนาดใหญ่ทับลงบนภาพเขียนสีแดง เพื่อวัตถุประสงค์ในการจับจองใช้พื้นที่เลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง จึงทำให้ภาพเขียนสีมีสภาพที่ถูกทำลายเป็นอย่างมากและยากที่จะเห็นได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ ๑๓ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๔

ภาพลายเส้นที่ ๖ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๔

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๕.

๔.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

ด้วยลักษณะของเพิงหินเป็นก้อนหินที่ไม่สามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้ แต่เนื่องจากเป็นเพิงหินกลุ่มเดียวกันกับแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๓ และเพิงหินด้านข้าง ดังนั้นจึงมีลักษณะของการใช้งานที่เกี่ยวข้องเนื่องกันคือเป็นกลุ่มเพิงหินที่มีวัตถุประสงค์ของการเป็นที่อยู่อาศัย

แต่เนื่องจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๔ นี้ เป็นเพิงหินที่ตั้งแยกออกมาห่างจากกลุ่มของเพิงหินใกล้เคียง ประกอบกับด้านหน้าเป็นลานหินกว้างและมีภาพเขียนสีที่มีลักษณะของการเจตนาที่จะเขียนให้คล้ายกับภาพของต้นไม้หรือกิ่งไม้ จึงอาจจะสันนิษฐานได้ว่าแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๔ นี้ อาจจะยังใช้เป็นพื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของครอบครัวหรือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณแถบนั้นก็เป็นได้

๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคลोหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๕. ถ้ำดินเพียง ๕

๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นลานหิน ก้อนหินมีขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๒๐ เมตร ส่วนล่างมีลักษณะคอดเล็กจึงทำให้เกิดเป็นผนังและหลังคาเพิงหินที่ยื่นออกไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ ๑๔ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๕

๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๔ จุด ดังนี้

๕.๒.๑ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นหยักซ้อนกัน

๕.๒.๒ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นหนารูป

ตัวอักษรยู (U)

๕.๒.๓ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นหนารูปกากบาท

๕.๒.๔ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นวาดขนาดกัน

คล้ายอักษร ป.

ภาพที่ ๑๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๕

ภาพลายเส้นที่ ๓ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๕
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๖.

๕.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นที่
หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ประกอบกับอยู่ใกล้กับถ้ำดินเพียงที่สามารถใช้เป็นที่อยู่ อีกทั้ง
ลวดลายของภาพเขียนสีบนเพดานเพิงหินยังแสดงถึงการเจตนาในการเขียนลวดลาย

ดังนั้นแหล่งภาพเขียนสีถ้ำดินเพียง ๕ นี้ จึงแสดงถึงการใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้
อย่างชัดเจน และยังอาจจะมีการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่
อาศัยอยู่ภายในถ้ำดินเพียงอีกด้วย

๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

๖. ถ้านายดวงจิตร ๑

พบครั้งแรกโดย นายดวงจิตร น้อยนรินทร์ ขณะออกหาของป่าล่าสัตว์ และต่อมา
ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๕๒๗ โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ได้เข้ามาสำรวจ และ

ได้ตั้งชื่อเพิงหินนี้ว่า “ถ้ำนายดวงจิต หรือถ้ำนายอุทัย” เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้พบเห็น โดยเพิงหินถ้ำนายดวงจิต ๑ พบพร้อมกับเพิงหินถ้ำนายดวงจิต ๒^๕

๖.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินรูปทรงคล้ายเรือสำเภา ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่สองก้อนซ้อนทับกันและตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐาน ซึ่งก้อนหินที่เป็นส่วนของเพิงหินมีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร และส่วนล่างของก้อนหินมีลักษณะคอดเล็กจึงทำให้เกิดเป็นผนังและหลังคาเพิงหินที่ยื่นออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ บริเวณใกล้เคียงมี “ห้วยน้ำออกบ่อ” เป็นแหล่งน้ำขนาดเล็กที่สำคัญไหลผ่าน

ภาพที่ ๑๖ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๑

๖.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

“ชื่อ “ถ้ำนายอุทัย” เป็นการเรียกเมื่อแรกโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้ามาทำการสำรวจแหล่งภาพเขียนสี เนื่องจาก นายดวงจิต น้อยนรินทร์ ซึ่งเป็นผู้ค้นพบนั้นมีชื่อเล่นที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า นายอุทัย และคงมีการเรียกเพี้ยนเป็น นายอุทัย จึงเป็นสาเหตุให้มีการเรียกชื่อเพิงหินนี้ว่า ถ้ำนายอุทัย อีกชื่อหนึ่ง อ้างจาก สัมภาษณ์ นายดวงจิต น้อยนรินทร์, เจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท กรมศิลปากร, ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒.

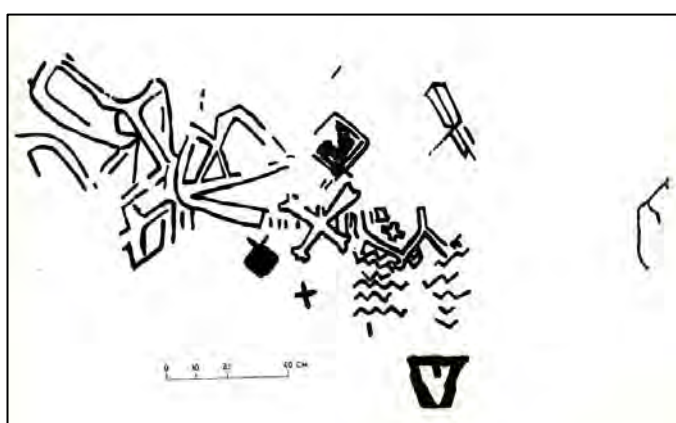
^๕โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๔๒.

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังของเพิงหินที่มีลักษณะเรียบ ซึ่งกว้าง ๐.๘๐ เมตร ยาว ๒.๕๐ เมตร มีลวดลายของภาพเขียนสีบนเพดานของเพิงหิน โดยเขียนเป็นลายเส้นสีแดง ที่เขียนต่อเนื่องกันทั้งผนังเพิงหิน ซึ่งเป็นลายหยักฟันปลา ลายกากบาท ลายคลื่นน้ำ และลายเส้นคู่ขนาน ซึ่งเป็นลักษณะส่วนใหญ่ของภาพลายภาพสีเหลี่ยมมีหางต่อคล้ายรูปปลาและภายในระบายสีทึบไม่ทราบรูปทรง โดยมีภาพทั้งที่หันหัวขึ้นและหันหัวลง

และลายเส้นคู่ขนานเป็นรูปกากบาทที่มีหัวทั้งสองด้านคล้ายกระดูกและระหว่างกากบาทมีภาพที่ลักษณะคล้ายหัวขนาดเล็ก ส่วนด้านหลังวาดเป็นเส้นขนาดเล็กต่อเนื่องกันเป็นทาง และตอนล่างเขียนเป็นลายเส้นขนานลักษณะคล้ายหน้าจั่วต่อกัน ๒ ภาพ

ภาพที่ ๑๗ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๑

ภาพลายเส้นที่ ๘ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๗.

๖.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของเพิงหินที่ค่อนข้างแคบและไม่สามารถใช้เป็นที่พักหลบแดดหลบฝนได้ ดังนั้นลักษณะของการใช้งานจึงน่าจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับซุ่มดักสัตว์

นอกจากนี้แล้วคลาสดังกล่าวยังลักษณะที่เจตนาในการเขียนเป็นพิเศษ อีกทั้งถ้านายดวงจิต ๑ นี้ยังอยู่ห่างจากแหล่งภาพเขียนกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งก็อาจจะสะท้อนให้เห็นถึงการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางประการของผู้คนหรือกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่ราบใกล้เคียง ซึ่งก็คงจะเป็นคนละกลุ่มกันกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บนภูพระบาท

๖.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๗. ถ้านายดวงจิต ๒

๗.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินสองชั้น ประกอบไปด้วยก้อนหินประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่สองก้อนซ้อนทับกันบนพื้นลานหิน โดยหินก้อนบนสุดมีลักษณะแบนมีขนาดกว้าง ๑.๕๐ เมตร ยาว ๔ เมตร และสูงจากหินก้อนล่างประมาณ ๐.๕๐ เมตร จึงทำให้เกิดเป็นเพิงหินขนาดเล็กที่ยื่นออกไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ ๑๘ แหล่งภาพเขียนสีถ้านายดวงจิต ๒

๗.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังด้านหน้าของเพิงหินด้านทิศ ตะวันออก เขียนเป็นลายเส้นสีส้มรูปคล้ายตัวเอช (H) ๒ ภาพ และต่อเนื่องด้วยลายหยักฟันปลา แต่ ปัจจุบันลวดลายได้ลบเลือนลงไปมากแล้ว

ภาพที่ ๑๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายดวงจิต ๒

๗.๓ ข้อเสนอพื้นฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของก้อนหินก้อนล่างที่หลังคามีความเรียบ และก้อนหินก้อน บนมีเพดานเพิงหินที่เรียบเช่นกัน ประกอบกับเพิงหินที่ยกตัวสูงขึ้นจากพื้นลานหินถึง ๑.๕๐ เมตร ดังนั้นจึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่พักอาศัยชั่วคราวในขณะออกหาของป่าล่าสัตว์ และอีกทั้งยังสามารถ ช่วยป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายได้

๗.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มวัดพ้อตา-ลูกเขย

ตั้งอยู่ในเขตบ้านดัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ราบสันเขาทางตอนเหนือของภูพระบาท

โดยกลุ่มวัดพ้อตา – ลูกเขย เป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานจำนวน ๒๗ แห่ง คือ

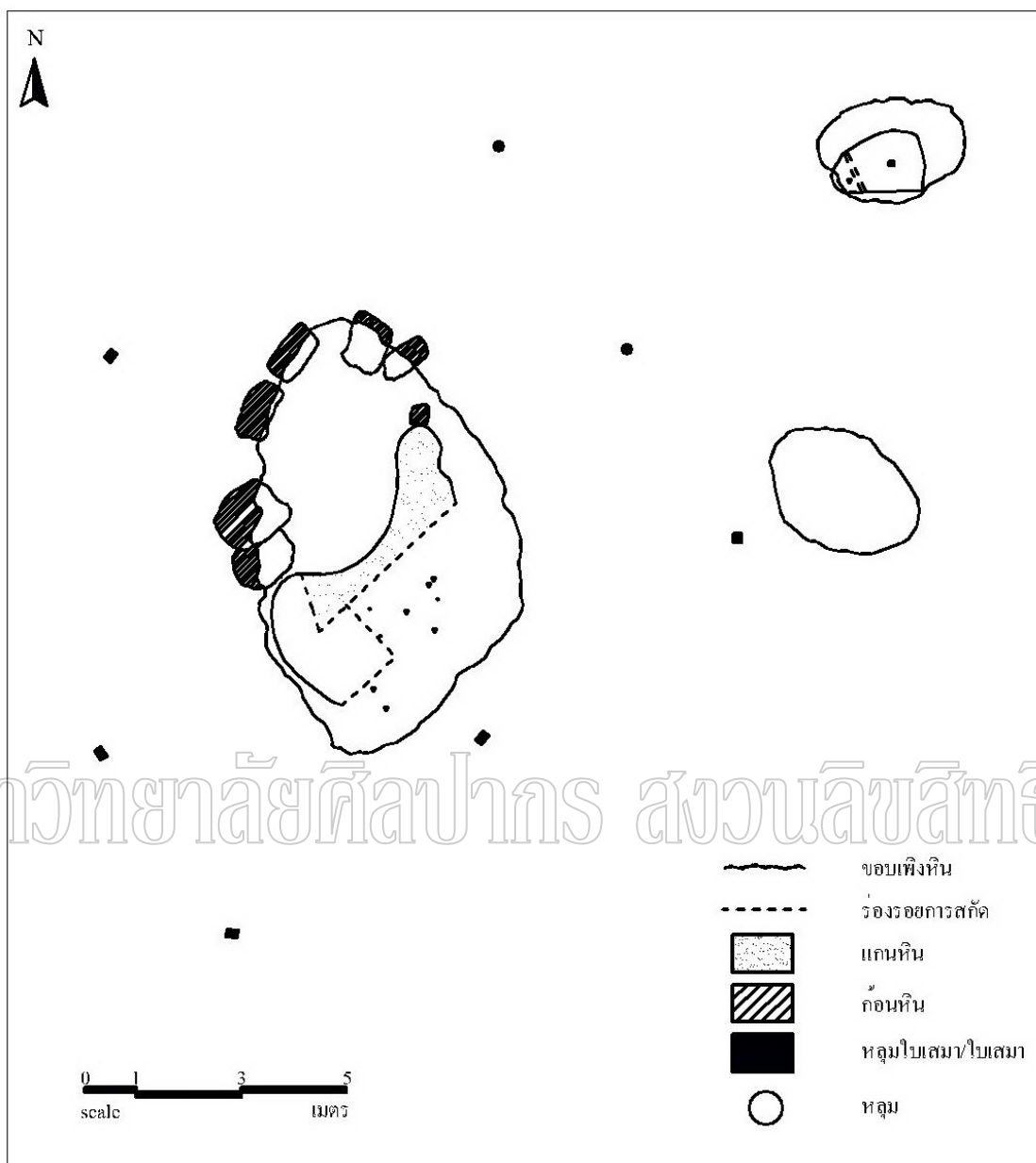
๑. คอกม้าน้อย

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๘๐ เมตร ตั้งซ้อนทับอยู่บนแกนหินขนาดเล็ก และเพิงหินยื่นออกไปด้านนอกจนทำให้เห็นเป็น ๒ ห้อง คือ ห้องทางทิศเหนือ และห้องทางทิศใต้

ภาพที่ ๒๐ โบราณสถานคอกม้าน้อย

แผนผังที่ ๒ แผนผังแสดงโบราณสถานคอกม้าน้อยและโบราณสถานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้าน้อย

๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๑.๒.๑ โบราณสถาน

จากลักษณะของเพิงหินสามารถแบ่งห้องออกเป็น ๒ ห้อง คือ ห้องทางทิศเหนือ และห้องทางทิศใต้ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ห้องทางทิศเหนือ มีขนาดความกว้าง ๒.๕๐ เมตร ยาว ๓.๗๐ เมตร มีร่องรอยการตกแต่งเพิงหินด้วยการสกัดผนังให้เป็นห้อง และบริเวณด้านหน้าของเพิงหินมีก้อนหินวางเรียงตัวอยู่หลายก้อนตามแนวของขอบเพิงหิน ซึ่งจากลักษณะของก้อนหินเป็นการเรียงตัวกันเพื่อก่อให้เป็นผนังหรือกำแพงล้อมรอบห้องทางทิศเหนือของเพิงหินคอกม้าน้อย

ห้องทางทิศใต้ มีขนาดความกว้าง ๒ เมตร ยาว ๔.๓๐ เมตร มีร่องรอยการตกแต่งเพิงหินด้วยการสกัดผนังและพื้นให้เรียบ และมีการสกัดพื้นให้เป็นหลุมหลายจุด

ภาพที่ ๒๑ ภาพร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานคอกม้าน้อย

๑.๒.๒ โบราณวัตถุ

มีใบเสมาที่ปักอยู่โดยรอบเพิงหิน จำนวน ๗ ใบ (เชื่อว่าแต่เดิมมี ๘ ใบ) ดังมีรายละเอียดดังนี้

ใบที่ ๑ ด้านทิศตะวันตก มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๖๓ เมตร หนา ๐.๓๕ เมตร และสูง ๑.๕๐ เมตร

ใบที่ ๒ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๓๘ เมตร หนา ๐.๓๖ เมตร และสูง ๑.๗๕ เมตร

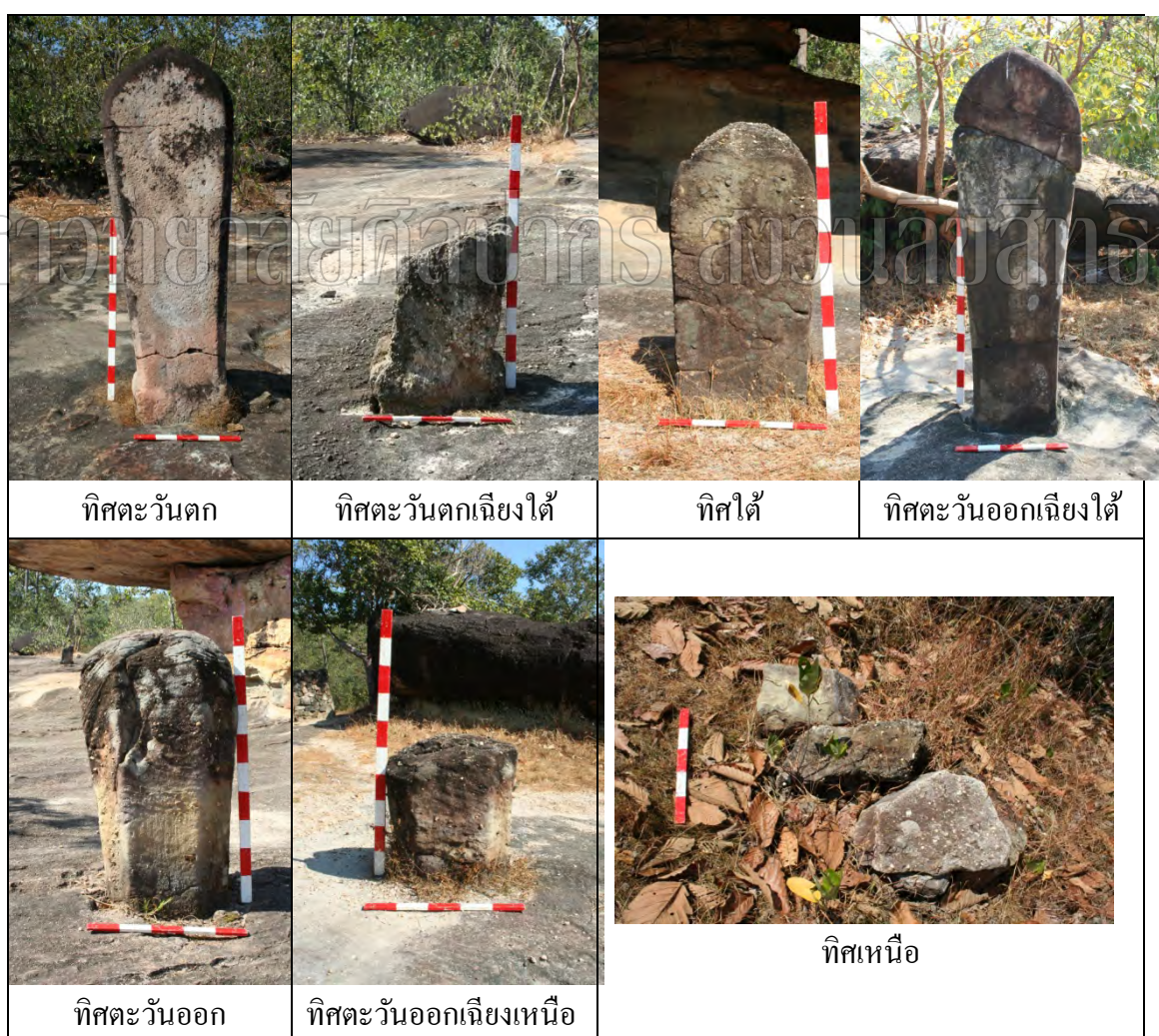
ใบที่ ๓ ด้านทิศใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๔๔ เมตร หนา ๐.๓๑ เมตร และสูง ๐.๘๖ เมตร

ใบที่ ๔ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๕๗ เมตร หนา ๐.๓๑ เมตร และสูง ๑.๘๐ เมตร

ใบที่ ๕ ด้านทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทราย ๘ เหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๔๕ เมตร หนา ๐.๓๑ เมตร และสูง ๐.๕๔ เมตร

ใบที่ ๖ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทราย ๘ เหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๔๓ เมตร หนา ๐.๒๖ เมตร และสูง ๐.๕๒ เมตร

ใบที่ ๗ ด้านทิศเหนือ เป็นใบเสมาที่อยู่ในสภาพชำรุดอย่างมาก สันนิษฐานว่ามีลักษณะเป็นใบเสมาหินทราย ๘ เหลี่ยม

ภาพที่ ๒๒ ภาพใบเสมาหินจากโบราณสถานคอกม้าน้อย

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

ลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่ถูกล้อมรอบด้วยใบเสมาและมีการตัดแปลงโดยการแบ่งเพิงหินออกเป็นห้อง ๒ ห้อง โดยห้องทางด้านทิศเหนือสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นห้องที่มีการนำเอาก้อนหินขนาดใหญ่มาวางเรียงเพื่อเป็นผนังห้อง ซึ่งน่าจะมีการใช้ประโยชน์เพื่อการเป็นที่พักของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียร ส่วนห้องทางด้านทิศใต้มีทางเชื่อมต่อกับห้องทางทิศเหนือเป็นห้องเปิดโล่งที่มีการสกัดพื้นและผนังจนเรียบ ซึ่งน่าจะมีการใช้ประโยชน์เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปหรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงการใช้งานของเพิงหินคอกม้าน้อยแล้ว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่ามีลักษณะการใช้เป็นอุโบสถ และใช้เพื่อเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของพระภิกษุอีกด้วย

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนิลขสิทธิ์

๒. เพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้าน้อย

๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดกว้าง ๒.๔๐ เมตร ยาว ๑๐ เมตร และสูงจากพื้น ๑ เมตร ซ้อนทับอยู่บนพื้นหินที่สูงชันมาคล้ายฐานสูง ๐.๓๐ เมตร โดยเพิงหินมีลักษณะยื่นออกไปทางทิศใต้

ภาพที่ ๒๓ โบราณสถานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้าน้อย

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), ๒๓.

๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๒.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีร่องรอยของภาพเขียนสีเป็นเส้นขนาดเล็กเพียงเส้นเดียว^๖ แต่ปัจจุบันหมดสภาพไปแล้ว

๒.๒.๒ โบราณสถาน

นอกจากนี้มีการสกัดตกแต่งบริเวณพื้นให้มีความลึกลงเป็นห้องรูปครึ่งวงกลม แต่ทั้งนี้ห้องรูปครึ่งวงกลมมีการแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน โดยมีขอบยกสูง ๐.๐๕ เมตร และหนา ๐.๑๕ เมตร คั่นอยู่ระหว่างกลาง โดยส่วนทางด้านขวา (ทิศตะวันออก) มีขนาดกว้าง ๐.๑๓ เมตร ยาว ๑.๕๐ เมตร และส่วนทางด้านซ้าย (ทิศตะวันตก) มีขนาดกว้าง ๐.๕๕ เมตร ยาว ๐.๕๐ เมตร นอกจากนี้บริเวณตรงกลางของทั้งสองส่วนยังมีการสกัดให้เป็นหลุมอีกด้วย

ภาพที่ ๒๔ ภาพร่องรอยการสกัดตกแต่ง โบราณสถานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้า
น้อย

๒.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

จากการพบภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาจจะสันนิษฐานได้มี
การใช้พื้นที่เพื่อการเป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารหรืออาจจะมียัตถุประสงค์ในการเป็นที่

---

^๖กรมศิลปากร, ศิลปปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๒๓.

สำหรับชุ่มดักสัตว์ ซึ่งภาพเขียนสีเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

แต่ในระยะเวลาต่อมาได้มีการดัดแปลงให้เป็นที่พักของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียรหรือเป็นสถานที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปหรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งช่วงของการดัดแปลงดังกล่าวน่าจะเกิดขึ้นพร้อมกับเพิงหินคอกม้าน้อย

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงการใช้งานของเพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคอกม้าน้อยแล้ว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่ามีลักษณะการใช้งานอย่างกุฎิ หรือเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียรในทางพระพุทธศาสนา

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๖. เพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคอกม้าน้อย

๖.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดกว้าง ๒.๔๐ เมตร ยาว ๕.๕๐ เมตร และสูงจากพื้น ๐.๕๐ เมตร ส่วนล่างมีลักษณะคอดเล็กและวางทับบนก้อนหินขนาดเล็กจึงทำให้มีลักษณะเป็นหลังคาเพิงหิน

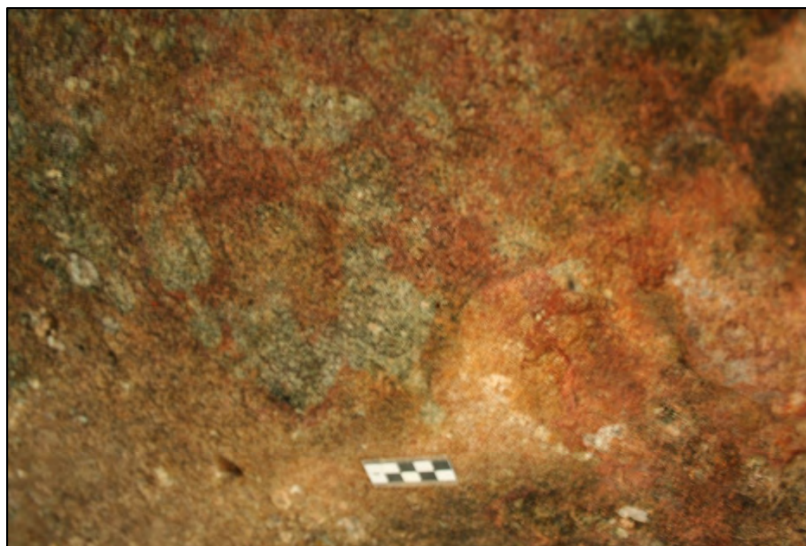
ภาพที่ ๒๕ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคอกม้าน้อย

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), ๒๓.

๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีร่องรอยของภาพเขียนสีบริเวณเพดานของเพิงหินด้านทิศตะวันออก เขียนด้วยสีแดง เป็นภาพลายเส้นหยักฟันปลา

ภาพที่ ๒๖ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคอกม้าน้อย

๓.๓ ข้อเสนอแนะพื้นฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีขนาดค่อนข้างเล็กและคับแคบ ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วคงจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมียุทธประสงค์ในการเป็นที่สำหรับชุมนุมดักสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขต หรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

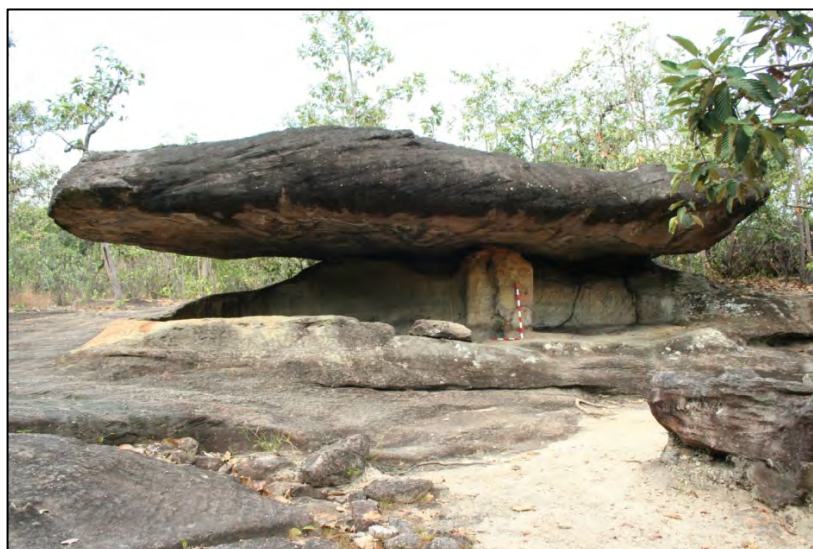
๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๓. คอกม้าท้าวบารส

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๘๐ เมตร ตั้งซ้อนทับอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐานขนาดใหญ่ โดยเพิงหินยื่นออกไปทางทิศใต้

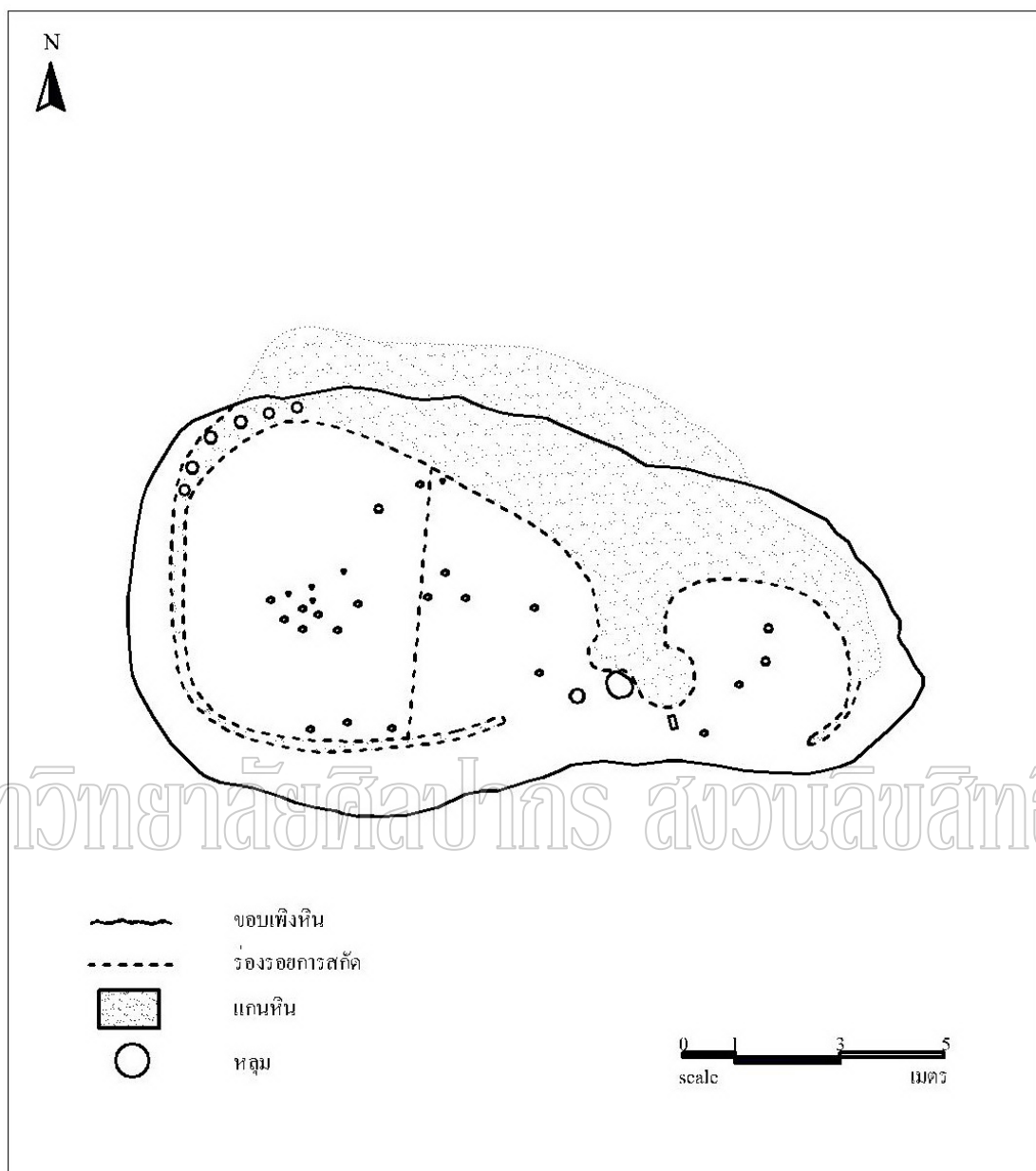

ภาพที่ ๒๑ โบราณสถานคอกม้าท่าบารส สงวนลิขสิทธิ์

๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

จากลักษณะของเพิงหินสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ห้อง คือ ห้องทางทิศตะวันตก และห้องทางทิศตะวันออก โดยมีร่องรอยของการสกัดพื้นเป็นแนวของเสาเพื่อแบ่งแยกห้องออกจากกันอย่างชัดเจน ดังมีรายละเอียดดังนี้

ห้องทางทิศตะวันตก เป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความกว้าง ๔.๕๐ เมตร ยาว ๕.๒๐ เมตร และสูง ๑.๘๕ เมตร โดยมีการสกัดตกแต่งบริเวณพื้นและผนังให้มีลักษณะเป็นห้อง และสกัดให้มีขอบหินโดยรอบเพิงหิน และยังมีการแบ่งห้องออกเป็น ๒ ส่วน โดยการสกัดพื้นให้เป็นพื้นเรียบต่างระดับกัน ซึ่งทางด้านซ้ายของห้องสูงกว่าส่วนทางด้านขวา ๐.๓๐ เมตร นอกจากนี้บริเวณที่เป็นขอบของเพิงหินสูง ๐.๑๐ เมตร และหนา ๐.๔๐ เมตร ยังมีร่องรอยของการสกัดเพื่อประโยชน์ในการวางเสาไม้ที่ค้ำยันระหว่างพื้นกับเพิงหินหรือส่วนของกำแพงล้อมรอบเพิงหิน

แผนผังที่ ๓ แผนผังแสดงโบราณสถานคอกม้าท้าวบารส

ห้องทางทิศตะวันออก เป็นห้องรูปครึ่งวงกลมมีขนาดความกว้าง ๓ เมตร ยาว ๓.๓๐ เมตร มีการสกัดตกแต่งพื้นและผนังให้เรียบ แต่ปัจจุบันพื้นได้เสื่อมสภาพเป็นจำนวนมากแล้ว

ภาพที่ ๒๔ ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานคอกม้าท้าวบารส

๔.๓ ข้อเสนอแนะพื้นฐานการใช้พื้นที่

ลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีการตัดแปลงโดยแบ่งเพิงหินออกเป็นห้อง ๒ ห้อง มีทางที่เชื่อมต่อถึงกัน โดยห้องทางด้านทิศตะวันตกมีขนาดใหญ่ มีการสกัดให้พื้นและผนังเรียบ และมีการปรับพื้นให้เป็น ๒ ระดับ ซึ่งน่าจะเป็นการตัดแปลงเพิงหินเพื่อการใช้ประโยชน์เป็นที่พักของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียร นอกจากนี้ขอบของเพิงหินทางทิศตะวันตกนี้ยังมีร่องรอยของการสกัดให้เป็นที่รองเพื่อทำเป็นรั้วล้อมรอบห้องอีกด้วย

ส่วนห้องทางด้านทิศตะวันออก เป็นห้องเปิดโล่งที่มีการสกัดพื้นและผนังเรียบ ซึ่งน่าจะมีการใช้ประโยชน์เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปหรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงการใช้งานของเพิงหินคอกม้าน้อยแล้ว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่ามีลักษณะการใช้งานอย่างกุฎิ หรือเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียร

๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๘. เพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าทำวบารส

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการพามอง
กรมศิลปากร – สำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
เข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๗^๖

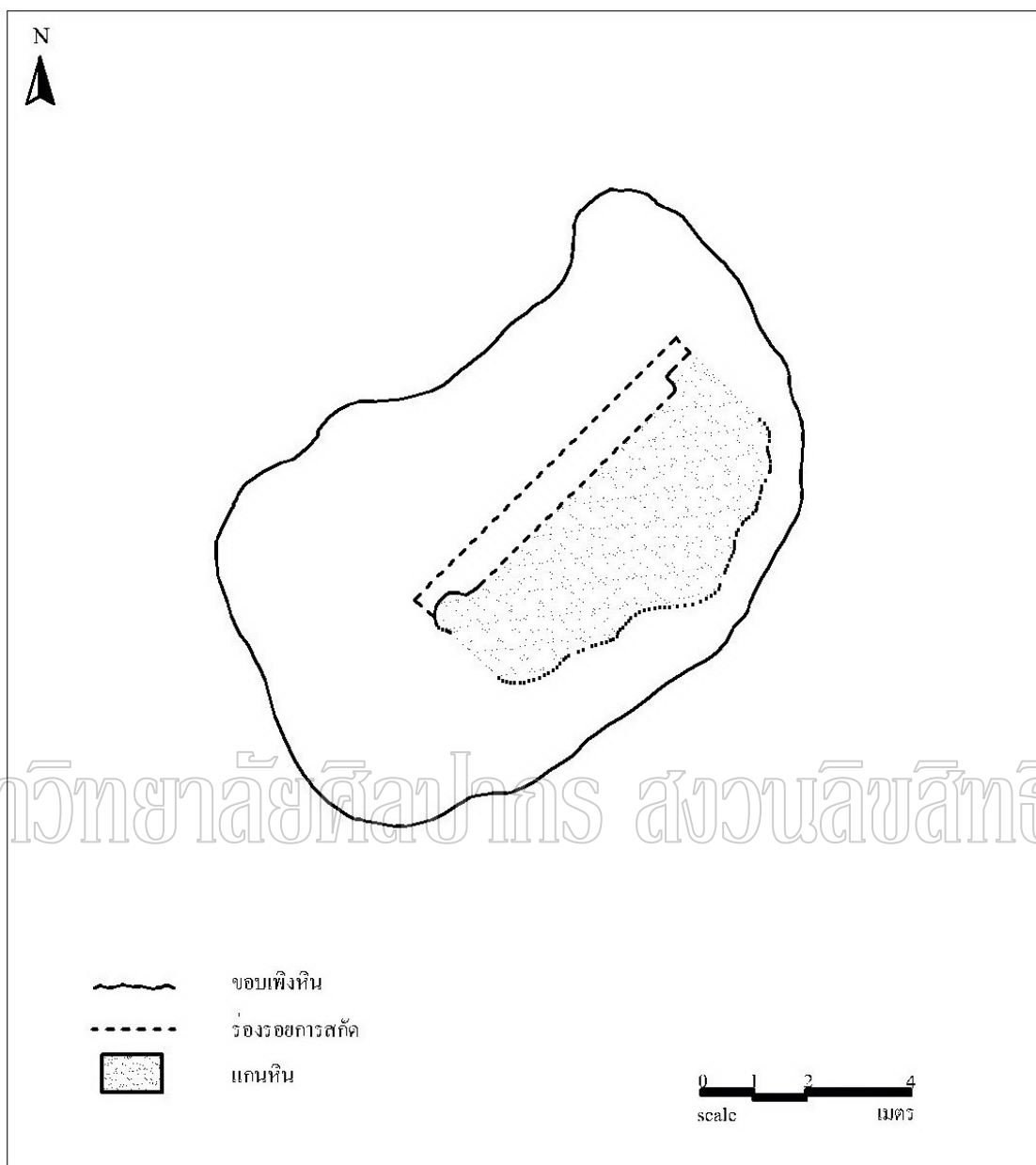
๘.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๖.๕๐ เมตร และสูงจาก
พื้น ๑.๕๐ เมตร ตั้งชันอยู่บนแกนหิน โดยเพิงหินมีลักษณะเอียงและยื่นออกไปทางทิศ
ตะวันตกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๒๕ โบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าทำวบารส

^๖กรมศิลปากร, ศิลปปะถ้ำกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรม
ศิลปากร), ๒๗.

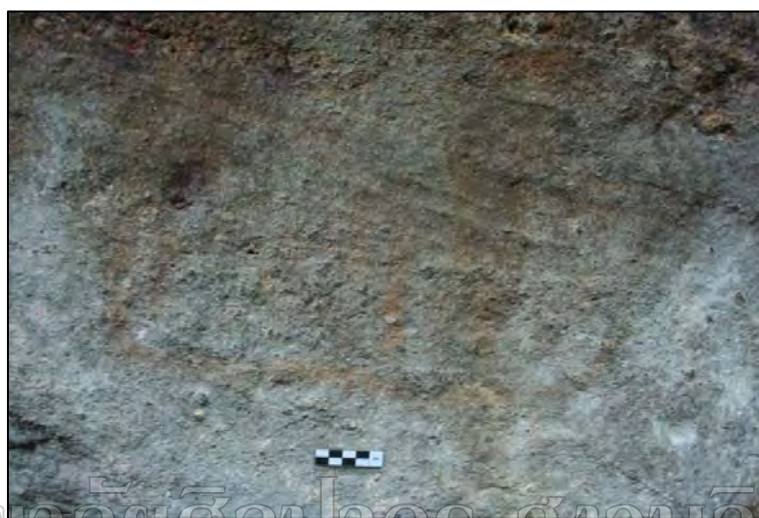

แผนผังที่ ๔ แผนผังแสดงโบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าท้าวบารต

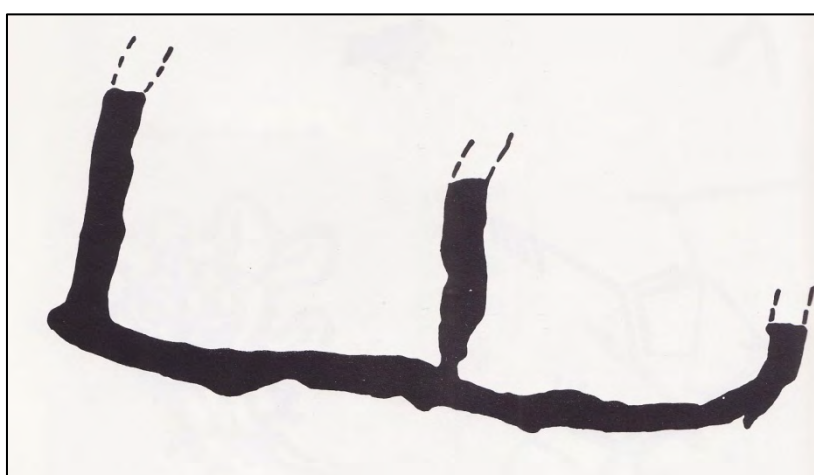
๘.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๘.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏบริเวณตรงกลางของผนังเพิงหิน เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง มีลวดลายเส้นคู่ขนาน ๕ เส้น และมีเส้นขีดยาวเชื่อมต่อเส้นคู่ขนาน แต่ปัจจุบันสีจางมากจนยากแก่การสังเกต

ภาพที่ ๓๐ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าทำวบารส

ภาพลายเส้นที่ ๕ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากโบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้า
ทำวบารส

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๐.

๕.๒.๒ โบราณสถาน

มีร่องรอยการสกัดตกแต่งแกนหินที่รองรับเพิงหินให้มีลักษณะเป็นฐานโดยมีขนาดกว้าง ๐.๓๕ เมตร ยาว ๒.๘๐ เมตร ผนังสูง ๐.๗๕ เมตร และพื้นส่วนฐานอยู่สูงจากพื้น ๐.๓๕ เมตร

ภาพที่ ๓๑ ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานเพิงหินด้านทิศเหนือของคอกม้าท้าวบารส

๕.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

จากการพบภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาจจะสันนิษฐานได้มี การใช้พื้นที่เพื่อเป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารหรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับ ชุมดักสัตว์ ซึ่งภาพเขียนสีเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่ม คนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

แต่ในระยะเวลาต่อมาก็มีการดัดแปลงให้เป็นฐานพระพุทธรูป^๔ หรือรูป เถารพในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งช่วงของการดัดแปลงดังกล่าวน่าจะเกิดขึ้นพร้อมกับเพิงหินคอกม้า ท้าวบารสที่อยู่ใกล้เคียง

^๔โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านฝื่อ จ.อุดรธานี, ๓๗.

๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

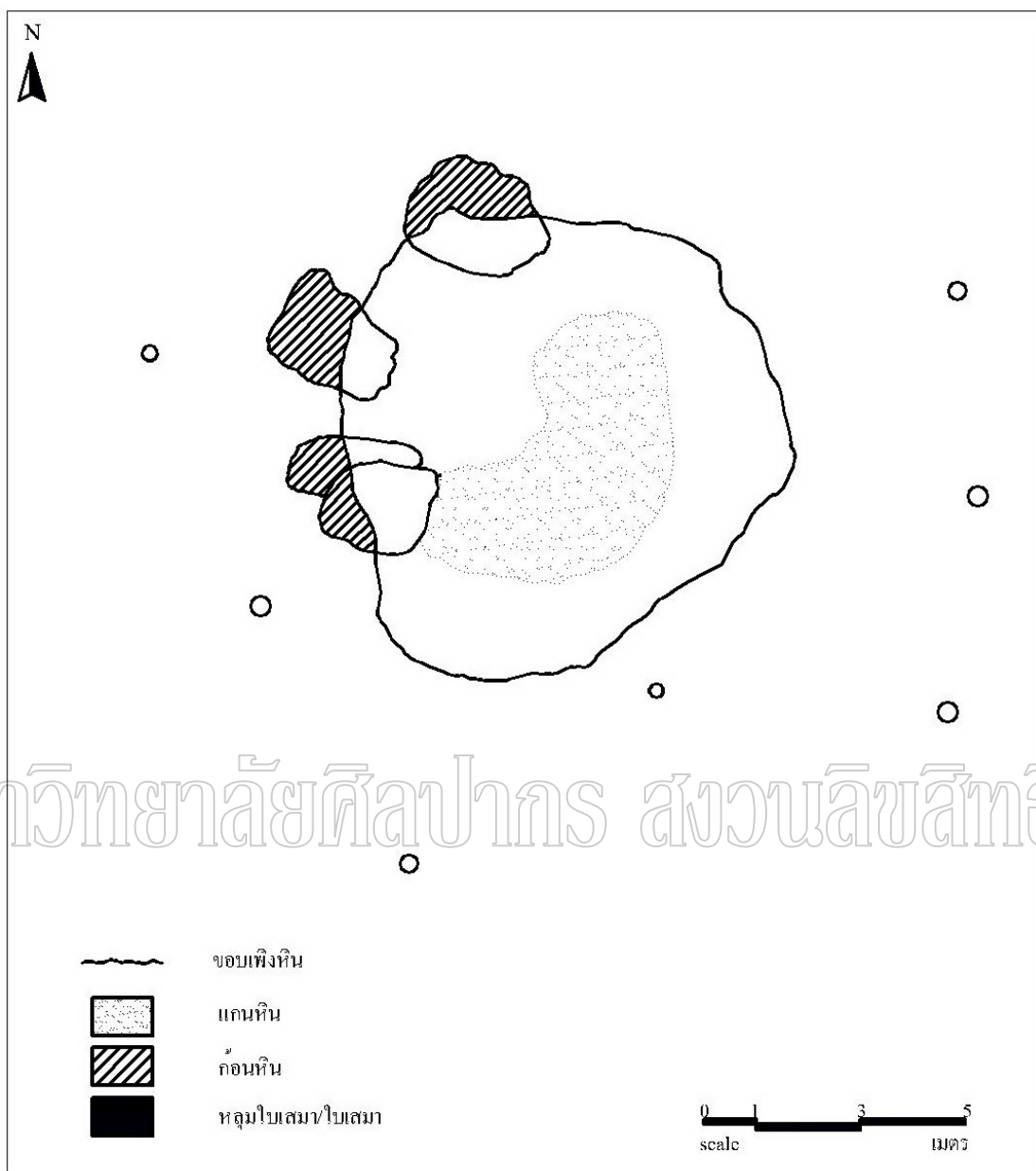
๖. ถ้ำฤาษี

๖.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินรูป
สามเหลี่ยมขนาดกว้าง ๗ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๖ เมตร ตั้งซ้อนทับอยู่บนแกนหิน
ขนาดขนาดใหญ่ โดยเพิงหินยื่นออกไปทางทิศเหนือ และปัจจุบันเพิงหินได้พังทลายลงมาบางส่วน

ภาพที่ ๓๒ โบราณสถานถ้ำฤาษี

แผนผังที่ ๕ แผนผังแสดงโบราณสถานถ้ำถ้ำ

๖.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

โดยรอบเพิงหินมีใบเสมาปักอยู่จำนวน ๗ ใบ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ใบที่ ๑ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร หนา ๐.๒๕ เมตร และสูง ๑.๒๐ เมตร

ใบที่ ๒ ด้านทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบแท่งสี่เหลี่ยมปลายกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร หนา ๐.๔๓ เมตร และสูง ๑.๖๐ เมตร

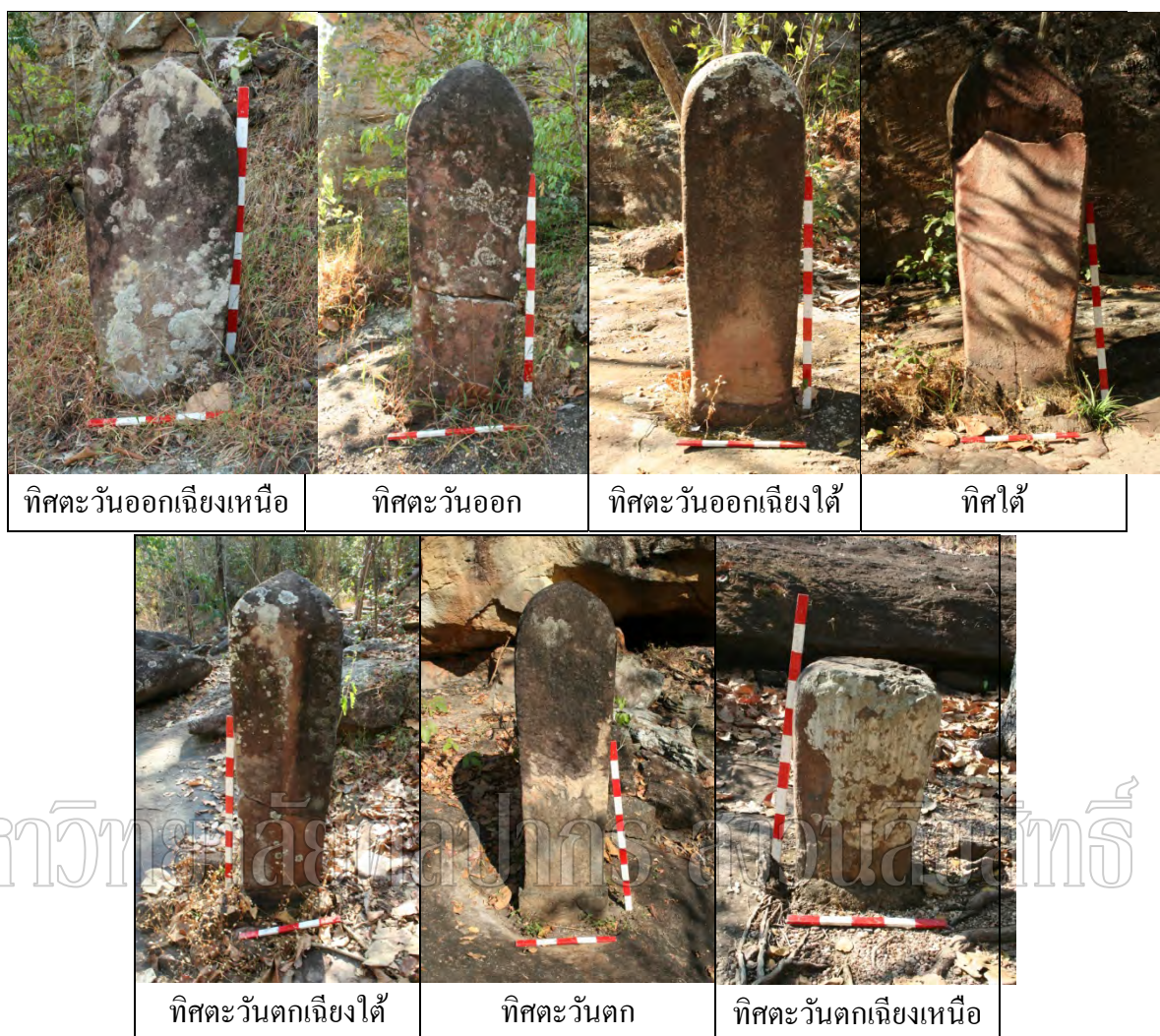
ใบที่ ๓ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบแท่งสี่เหลี่ยมปลายกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร หนา ๐.๓๕ เมตร และสูง ๑.๖๕ เมตร

ใบที่ ๔ ด้านทิศใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๖๓ เมตร หนา ๐.๓๐ เมตร และสูง ๑.๘๐ เมตร

ใบที่ ๕ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบแท่งสี่เหลี่ยมปลายกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๔๗ เมตร หนา ๐.๔๑ เมตร และสูง ๑.๖๕ เมตร

ใบที่ ๖ ด้านทิศตะวันตก มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๔๕ เมตร หนา ๐.๔๓ เมตร และสูง ๑.๘๐ เมตร

ใบที่ ๗ ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบแท่งแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๔๕ เมตร หนา ๐.๔๕ เมตร และสูง ๐.๘๐ เมตร สภาพชำรุด

ภาพที่ ๓๓ ใบเสมาหินจากโบราณสถานถ้ำฤาษี

๖.๓ ข้อเสนอแนะการใช้พื้นที่

จากสภาพของถ้ำฤาษีที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ โดยมีเพิงหินยื่นออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งสามารถใช้เป็นหลังคาในการหลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ประกอบกับใบเสมาที่ล้อมรอบเพิงหินตามทิศ ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่เดิมคงมีใบเสมาจำนวน ๘ ใบ แต่ปัจจุบันคงเหลือเพียง ๗ ใบ เท่านั้น

ดังนั้นจากลักษณะของเพิงหินและการวางใบเสมาล้อมรอบตามทิศ จึงสันนิษฐานได้ว่าถ้ำฤาษีถูกใช้ประโยชน์ในการเป็นอุโบสถเพื่อประกอบพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา

๖.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๗. ถ้ำคน

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๑ โดยเจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๗ ประจำวัดพระพุทธบาทบัวบก และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และ พ.ศ.๒๕๒๗^๕

จากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่สามารถแบ่งเพิงหินออกได้เป็น ๒ ส่วน ตามทิศทางการเข้าไปด้านในเพิงหิน โดยมีภาพเขียนสีที่พบ คือ เพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่า “ถ้ำคน” และเพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ เรียกว่า “ถ้ำวัว”

๗.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๑๑ เมตร และสูงจากพื้น ๓ เมตร ตั้งซ้อนทับอยู่บนกองหินขนาดใหญ่ และส่วนหนึ่งเป็นเพิงหินที่ถล่มลงมา โดยเพิงหินยื่นออกไปทางด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓๔ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำคน

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๒๑.

๗.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

จากการสำรวจภาพเขียนสีภายในถ้ำคนพบว่ามีการเขียนสีกระจายอยู่ ๓ กลุ่ม คือ

๗.๒.๑ กลุ่มภาพคน ๗ คน

เป็นร่องรอยของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังเพิงหิน โดยเขียนด้วยสีแดงเข้มเป็นภาพของกลุ่มคนจำนวน ๗ คน ที่วาดต่อเนื่องกัน ซ้อนทับอยู่กับภาพตารางสีขาว และเส้นทึบสีขาว ซึ่งลักษณะของภาพวาดเป็นกลุ่มคนที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เขียนเป็นภาพคนแบบเงาที่บ ๕ คน และภาพคนแบบโครงร่าง ๒ คน ลักษณะเด่นของภาพกลุ่มนี้จะแสดงลักษณะทางกายภาพหรือสรีระที่ชัดเจนคือ ใหญ่กว้าง ช่วงขาสั้นกว่าลำตัว น่องโต ไม่มีการวาดหู ตา จมูก และเครื่องนุ่งห่ม^{๑๑} โดยลักษณะของภาพคนแต่ละภาพเรียงจากซ้ายไปขวา คือ

คนที่ ๑ คือ คนนำหน้า สูง ๐.๕๕ เมตร ยืนกางแขน ขา หันปลายเท้าออก กางมือซ้ายและขวา จนเห็นนิ้วมือชัดเจนครบทั้ง ๕ นิ้ว ทั้ง ๒ ข้าง

คนที่ ๒ สูง ๑.๑๐ เมตร ยืนหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยเขียนให้เห็นด้านข้าง อยู่ในอิริยาบถเดินก้าวเท้าซ้าย แขนขวาออกไปข้างหน้า ปลายแขนสีลบเลื่อนจนไม่สามารถมองเห็นข้อมือได้ ส่วนแขนซ้ายทิ้งไปข้างหลังติดกับแขนของคนคนที่ ๓

คนที่ ๓ สูง ๐.๕๐ เมตร ไข้วผมยาวถึงคอ ปลายผมงอนขึ้นคล้ายทรงผมของสตรี โดยยืนอยู่ในท่ายืนกางขา แขนขวาดัดกับแขนซ้ายของคนคนที่ ๒ เห็นนิ้วทั้ง ๕ นิ้วชัดเจน ส่วนแขนซ้ายวางไว้ที่เอว

คนที่ ๔ สูง ๐.๕๐ เมตร ยืนหันหน้าตรงและกางขา บริเวณหว่างขาเขียนเป็นภาพคล้ายอวัยวะเพศชาย มือขวาอยู่ที่หัวเข่าของคนคนที่ ๓ ส่วนมือซ้ายยื่นออกไปจับเข่าของคนคนที่ ๕

คนที่ ๕ สูง ๐.๕๑ เมตร ยืนหันด้านข้างโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก้าวขาขวาออกไปชิดกับมือซ้ายของคนคนที่ ๔ โดยช่วงอกมีภาพคล้ายวัตถุยื่นออกมาเป็นสีจางทาบอยู่คล้ายคนกำลังหามวัตถุ (อาจเป็นสัตว์^{๑๒})

คนที่ ๖ สูง ๐.๖๕ เมตร ยืนหันด้านข้างอยู่ในอิริยาบถเดิน โดยก้าวเท้าขวาออกไปด้านหน้า ส่วนเท้าซ้ายยืนตรง บริเวณศีรษะมีรอยทึบคล้ายผมของสตรี แต่ไม่สามารถเห็นแขนขาได้ ส่วนแขนซ้ายทอดยาวออกไปข้างหลังตรงบริเวณส่วนเอวของคนคนที่ ๗

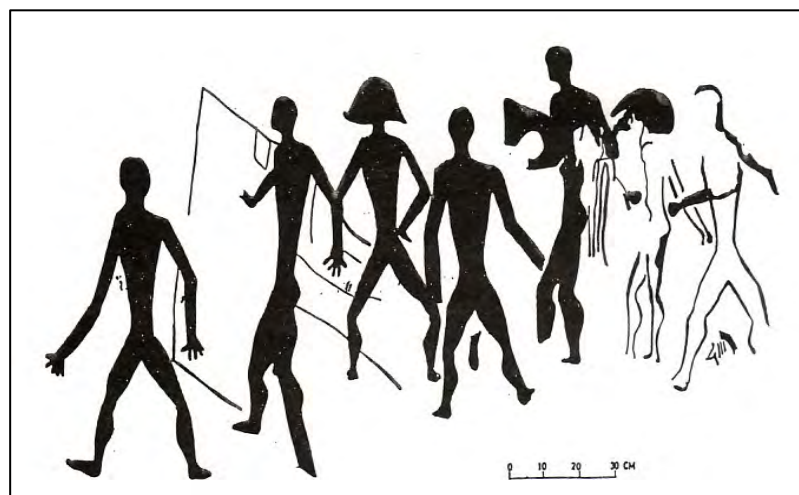
^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, ๒๒.

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน, ๒๓.

คนที่ ๗ สูง ๐.๕๐ เมตร ยืนในท่ากางขา เอียงลำตัวไปทางทิศ
ตะวันออก โดยไม่เห็นมือขวา มือซ้ายติดกับแขนของคน ที่ ๖ บริเวณศีรษะไม่ชัดเจน ซึ่งอาจเกิดจาก
สีที่ลบเลือนมากหรือยังเขียนภาพไม่เสร็จ

ภาพที่ ๑๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคน
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพลายเส้นที่ ๑๐ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคน

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๑.

๓.๒.๒ ภาพคนและตาราง

เป็นร่องรอยของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานบริเวณเพิงหินด้านทิศตะวันตก โดยเป็นภาพคน ๒ คน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เขียนด้วยสีแดงแบบเงาที่บุคคลแรกสูง เมตร แสดงกิริยากำลังก้าวขาเข้าไปด้านหน้า แกว่งแขนขวาไปด้านหน้าและแขนซ้ายไปด้านหลัง และคนที่ ๒ สูง เมตร แสดงกิริยากำลังก้าวเช่นกัน แต่ส่วนแขนและศีรษะไม่ค่อยชัดเจน ซึ่งภาพเขียนสีรูปคน ๒ คนนี้อยู่ร่วมกับภาพลายเส้นคู่ขนานรูปร่างคล้ายตัวตุ๊กแก^{๑๒} และเส้นคู่ขนานขนาดใหญ่สีขาวคล้ายตารางขนาดใหญ่

๓.๒.๓ ภาพตาราง

เป็นร่องรอยของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานด้านหน้าเพิงหิน โดยเขียนเป็นลายเส้นคู่ขนานสีขาวต่อเนื่องกันคล้ายตาราง หรือรูปเรขาคณิต

๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

ภาพเขียนสีที่พบในแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคนนี้ ภาพของกลุ่มคนจะเป็นการเน้นให้เห็นถึงเค้าโครงทางสรีระซึ่งทำให้ทราบว่ากลุ่มคนที่ใช้กำลังขามาก ซึ่งนอกจากจะเน้นสรีระของกลุ่มคนแล้วยังแสดงถึงอิริยาบถของแต่ละคนในภาพด้วย^{๑๓} และนอกจากนี้ในบางภาพยังเขียนอวัยวะบ่งบอกไว้อีกด้วย^{๑๔}

และเมื่อพิจารณาถึงภาพคนและภาพสัตว์ (ถ้าวัว) ที่พบอยู่ใกล้เคียงกัน มีลักษณะเป็นธรรมชาติคล้ายความจริงมาก จึงทำให้คิดว่าผู้เขียนภาพอาจเขียนภาพขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการล่าสัตว์หรือความเชื่อถือบางอย่าง เพราะเนื่องจากถ้ำมีขนาดใหญ่ จึงมีความเหมาะสมแก่การใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรม

๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๑๔} กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, ๕๒.

๘. ถ้ำวัว

สำรวจพบพร้อมกับถ้ำคนในปี พ.ศ.๒๕๑๗ โดยเจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๗ ประจำวัดพระพุทธบาทบัวบก และมีการสำรวจอีกครั้งในปี พ.ศ.๒๕๒๗ โดยโครงการโบราณคดี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^{๕๕}

๘.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

เป็นเพิงหินเดียวกับแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคน โดยสภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๑๑ เมตร และสูงจากพื้น ๓ เมตร ตั้งซ้อนทับอยู่บนกองหินขนาดใหญ่ และส่วนหนึ่งเป็นเพิงหินที่ถล่มลงมา โดยเพิงหินยื่นออกไปทางด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓๖ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำวัว

๘.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีร่องรอยของภาพเขียนสีปรากฏอยู่บริเวณผนังเพิงหิน เขียนเป็นภาพแบบเงาตีบด้วยสีแดงเข้ม เป็นภาพฝูงสัตว์ ๒ แถว โดยแถวบนด้านซ้ายสุดของผนังมีภาพสัตว์ ๒ ตัว หันหน้าไปทางทิศใต้ สัตว์ตัวแรกรูปร่างคล้ายกระเจง ตัวที่สองเป็นสัตว์สี่ขา มีหางยาว มีหูสองหู

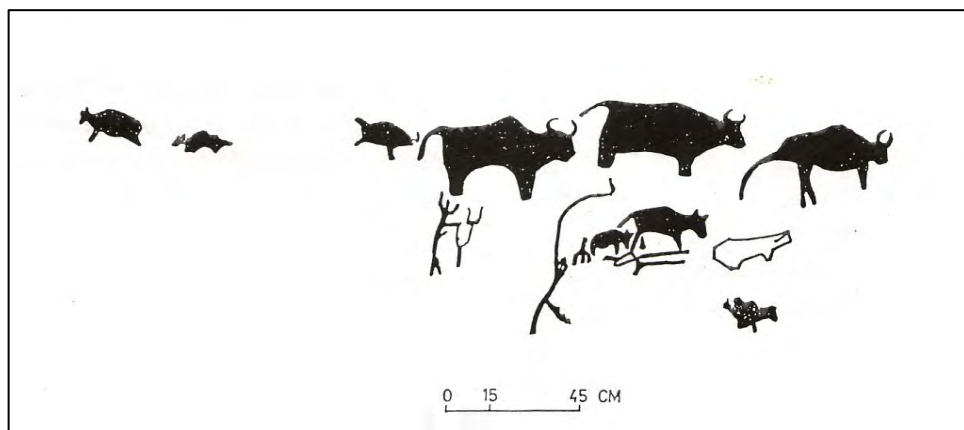
^{๕๕}โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๒๑-๒๕.

ไม่มีเขา แต่ไม่สามารถทราบถึงชนิดของสัตว์ ถัดไปเป็นภาพของลูกวัวเดินตามแม่วัวหันหน้าไปทางทิศเหนือ ถัดไปเป็นภาพวัวมีโหนก ๓ ตัว เดินตามกัน

แถวที่ ๒ เป็นภาพลวดลายเส้นกึ่งไม้ปะปนอยู่กับลูกวัว และสัตว์แม่ลูกอีก ๒ ตัว ซึ่งไม่ทราบชนิด

ภาพที่ ๓๗ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำวัว

ภาพลายเส้นที่ ๑๑ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสีจาก แหล่งภาพเขียนสีถ้ำวัว

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๒.

๘.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

ภาพเขียนสีรูปวัวที่ปรากฏบนผนังเพิงหิน มีลักษณะอยู่รวมกันเป็นฝูง โดยมีการเขียนลักษณะเฉพาะที่บ่งบอกถึงชนิดของวัว คือ วัวมีโหนก จากภาพเขียนสีที่พบมีวัวตัวที่ ๒ จากผนังเพิงหินด้านขวามือ ซึ่งภาพวัวตัวนี้ได้มีการสันนิษฐานว่าเป็นพวกวัวกระทิงหรือวัวป่ามากกว่าเป็นวัวเลี้ยง^{๑๖} แต่เนื่องจากลักษณะของวัวที่มีโหนกสูงเหนือคอแล้วลาดลงเป็นหลัง อีกทั้งยังมีลำตัวที่ใหญ่และขาที่สั้นกว่าอีกภาพเขียนสีรูปวัวตัวอื่น ๆ โดยอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็น วัวพันธุ์อินเดีย^{๑๗}

นอกจากนี้การเขียนภาพที่เน้นขนาดของสัตว์เพื่อบ่งบอกถึงอายุหรือวัยของสัตว์แล้ว ยังมีการนำเอาลักษณะของเขาสัตว์ (วัว) มากำหนดด้วย กล่าวคือ โดยทั่วไปแล้วสัตว์ประเภทวัวจะเริ่มมีเขาเมื่ออายุ ๔-๕ เดือน ดังนั้นภาพวัวขนาดใหญ่จะปรากฏเขา ในขณะที่ภาพวัวตัวเล็กจะไม่มีเขาให้เห็น อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าผู้วาดหรือศิลปินมีเจตนาที่จะเขียนภาพวัวที่มีวัยแตกต่างกัน^{๑๘}

ดังนั้นภาพเขียนสีที่พบในแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคนนี้จึงสามารถสันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับสัตว์ที่ต้องการล่าหรือสัตว์ที่เลี้ยงเป็นฝูง หรือกลุ่มสัตว์ที่ถูกนำมาใช้เพื่อการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวหรือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

๘.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๘. จางข้าวนายพราน

๘.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๘๐ เมตร ตั้งซ้อนทับอยู่บนแกนหินที่มีการกัดกร่อนเป็นโพรง

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๖.

^{๑๗} กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, ๕๔.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน

ด้านในเพิงหิน และโพรงหินที่เกิดหินทำให้เกิดลักษณะของห้องที่เชื่อมต่อกันภายในเพิงหินจำนวน ๒ ห้อง โดยมีทางเข้าไปในเพิงหินทางด้านทิศ

นอกจากนี้ด้านหน้าของเพิงหินทางทิศใต้ยังมีการสกัดพื้นเป็นหลุมขนาด

๐.๒๕ เมตร

ภาพที่ ๓๘ โบราณสถานถ้ำข่านายพราน สงวนลิขสิทธิ์

๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีร่องรอยของการสกัดพื้นให้เป็นหลุมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๐ เมตร บริเวณมุมห้องด้านในสุดจำนวน ๒ หลุม และหลุมบริเวณด้านหน้าทางเข้าของเพิงหิน ซึ่งขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๐ เมตร

ภาพที่ ๓๘ ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานถ้ำข่านายพราน

๕.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่และเป็นโพรงเข้าไปด้านใน ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย และ หลุมที่เกิดจากการสกัดพื้นที่เป็นร่องรอยที่แสดงถึงการใช้ประโยชน์เพื่อการเป็นที่อยู่อาศัยหรือที่พัก ของพระภิกษุ

๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๑๐. ป่อน้ำนางอุสา

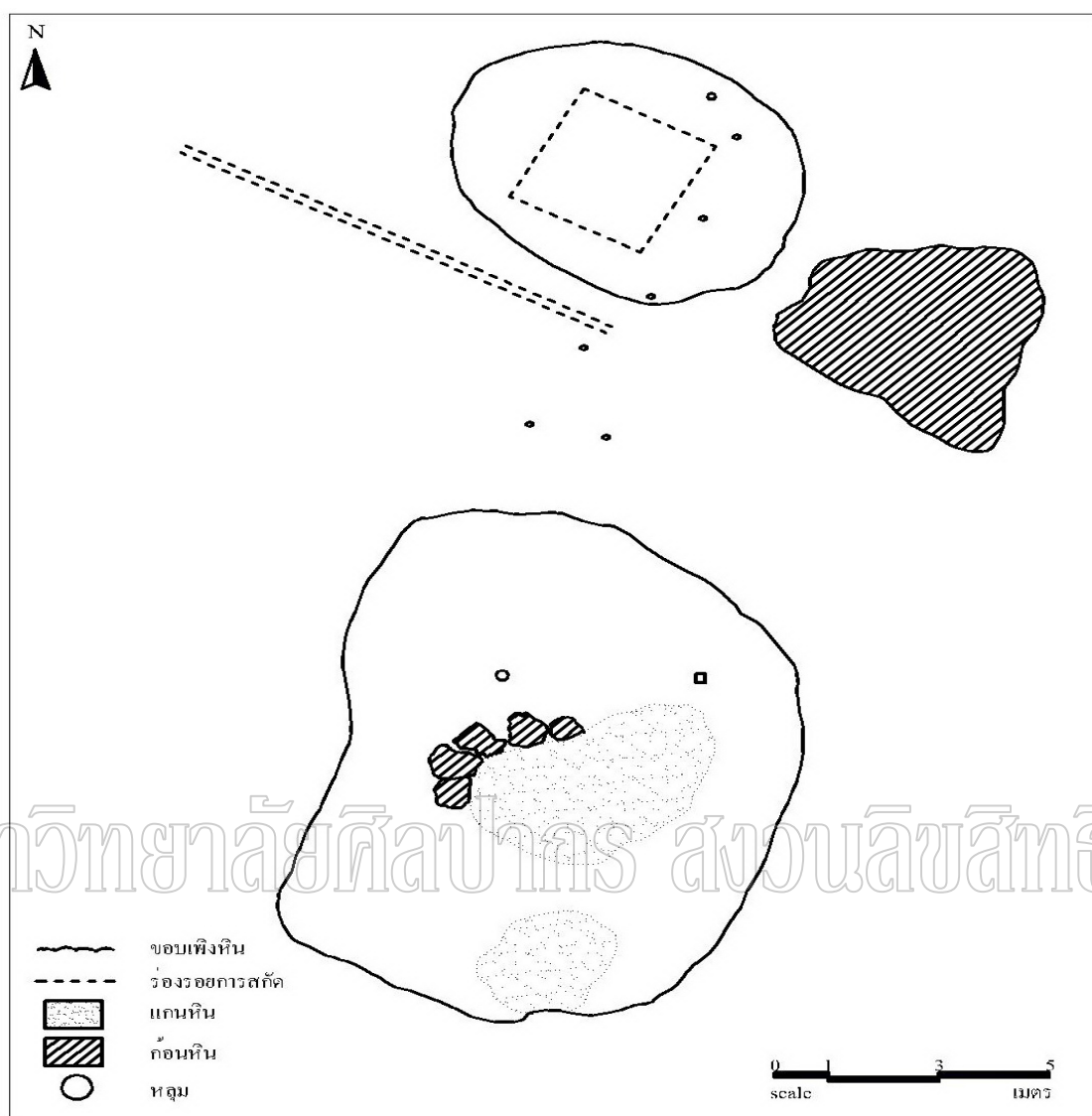
สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กรมศิลปากร ร่วมกับสำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาค ตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓

๑๐.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

มีลักษณะเป็นแท่นหินหรือเป็นพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐานรูป ทรงกระบอกสูง ๐.๘๐ เมตร และมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕.๕๐ เมตร และด้านข้างของบ่อมีการ สกัดให้มีลักษณะโค้งมน

ภาพที่ ๔๐ ป่อน้ำนางอุสา

แผนผังที่ ๖ แผนผังแสดงบ่อน้ำนางอุสาและแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินช้างบ่อน้ำนางอุสา

๑๐.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีการสกัดตกแต่งและเจาะให้เป็นบ่อน้ำ โดยมีบ่อน้ำมีความกว้าง ๒.๓๕ เมตร ยาว ๒.๖๕ เมตร และลึก ๕ เมตร และด้านข้างของบ่อน้ำทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มีการสกัดให้เป็นร่องยาวขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๘.๕๐ เมตร

นอกจากนี้ยังมีการสกัดตกแต่งให้เป็นหลุมบริเวณบนขอบและพื้นด้านข้างบ่อน้ำอีกด้วย

ภาพที่ ๔๑ ร่องรอยการสกัดตกแต่งบ่อน้ำนางอุสา

๑๐.๓ ข้อเสนอพื้นฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของบ่อน้ำมีลักษณะที่สามารถกักเก็บน้ำเอาไว้ได้เป็นอย่างดี บ่อน้ำนางอุสาจึงมีความเหมาะสมต่อการใช้บ่อน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค

และหลุมที่เกิดจากการสกัดบริเวณขอบบ่อน้ำและด้านข้างบ่อน้ำ เมื่อพิจารณาถึงแผนผังแล้วพบว่ามียลักษณะเป็นอาคารที่สร้างคลุมและมีการเชื่อมต่อระหว่างบ่อน้ำนางอุสาและเพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสา ซึ่งคงใช้เพื่อเป็นอาคารประกอบพิธีกรรมบางอย่าง

ดังนั้นเมื่อพิจารณาแล้ว จึงสันนิษฐานว่าบ่อน้ำนางอุสาน่าจะมีวัตถุประสงค์เพื่อการกักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์เพื่อการอุปโภคบริโภค

๑๐.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

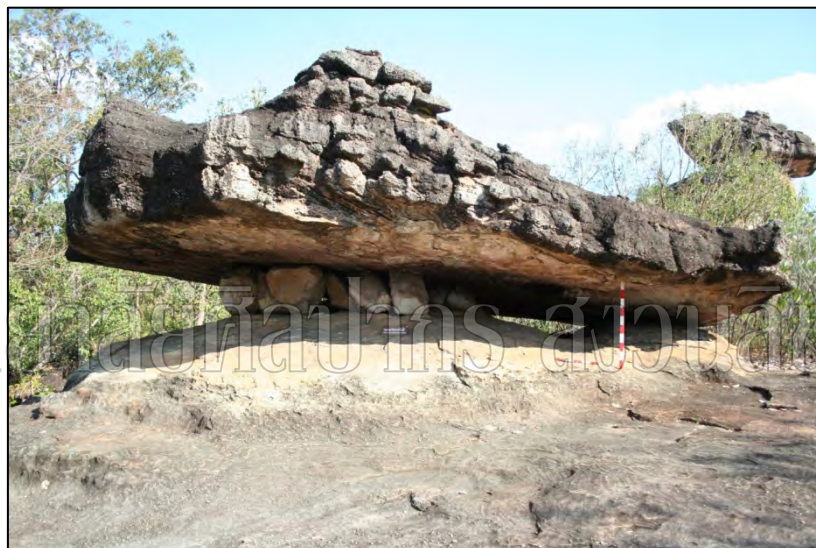

๑๑. เพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสา

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กรมศิลปากร ร่วมกับสำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และ พ.ศ.๒๕๒๗^{๑๕}

๑๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๘๐ เมตร ตั้งซ้อนทับอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐาน โดยมีก้อนหินขนาดเล็กหลายก้อนช่วยค้ำยันเพิงหินด้านบน และเพิงหินมีลักษณะเอียงและหันไปทางทิศเหนือ

ภาพที่ ๔๒ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสา

๑๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีร่องรอยของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานเพิงหิน โดยเป็นภาพที่วาดต่อเนื่องและซ้อนทับกันเกือบจะทั่วทั้งเพดานเพิงหิน เขียนด้วยสีแดงเข้ม เป็นลวดลายเส้นสีเหลี่ยม ขนมหยาบๆ ภาพสีเหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กอยู่ภายในสีเหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ ภาพลายเส้นขนาน ลายเส้นโค้ง ลายเส้นรูปดาว และลายทิวหารูปรางไม้ได้

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๔.

ภาพที่ ๔๓ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพงหินช้างบ่อน้ำนางอุสา

ภาพลายเส้นที่ ๑๒ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพงหินช้างบ่อน้ำนางอุสา
จำนวน ๒ กลุ่ม

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๕.

๑๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่มีความสูงของเพงหินจากพื้นที่ค่อนข้างแคบและกับ
แคบ ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วไม่สามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้ แต่เนื่องจากด้านหน้าเพงหิน

มีลานหินขนาดใหญ่ ประกอบกับภาพเขียนสีที่มีลวดลายเต็มเพดานเพิงหิน และเป็นลวดลายที่มีลักษณะพิเศษ จึงอาจกล่าวได้ว่าแหล่งเพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสามีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรม และยังมีความเกี่ยวเนื่องกับบ่อน้ำนางอุสาที่อยู่ใกล้เคียงอีกด้วย โดยมีอาคารเชื่อมต่อกันระหว่างบ่อน้ำนางอุสาและเพิงหินข้างบ่อน้ำนางอุสานี้

๑๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๑๒.ฐานศิวลึงค์

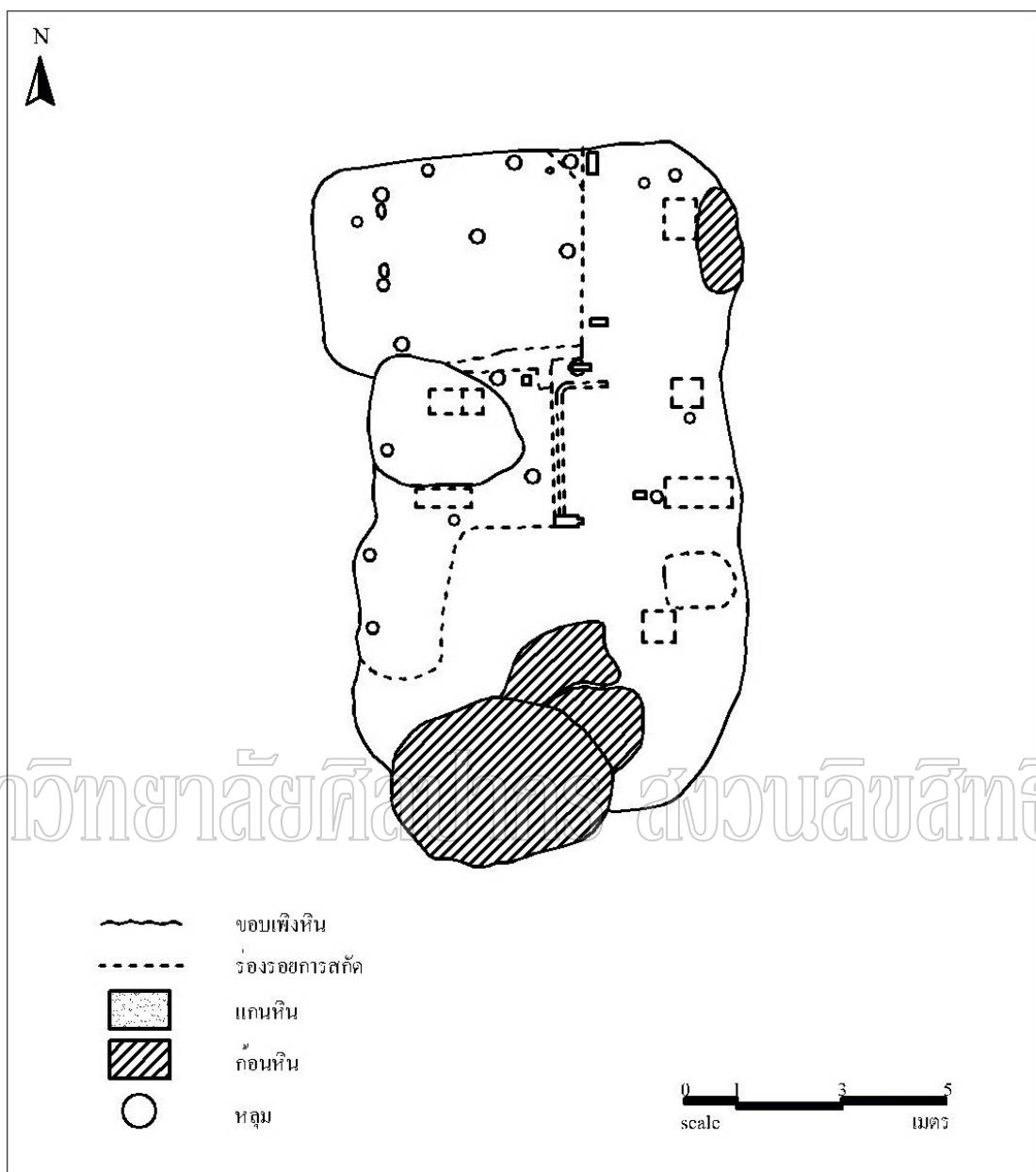
๑๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นแท่นหินขนาดใหญ่กว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๑๕ เมตร และสูงจากพื้นลานหิน ๒ เมตร อยู่บริเวณทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของลานหินหน้าวัดพ่อตา และบริเวณด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือของแหล่งเป็นลำห้วยขนาดเล็กไหลผ่านโดยเพิงหินมีร่องรอยของการสกัดให้เป็นขั้น ๆ

ชาวบ้านเรียกแท่นหินนี้ว่า “ฐานศิวลึงค์” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสถานที่ประดิษฐานศิวลึงค์และรูปเคารพของพญางงพาน ตามนิทานท้องถิ่นเรื่อง อุสา-บารส

ภาพที่ ๔๔ โบราณสถานฐานศิวลึงค์

แผนผังที่ ๗ แผนผังแสดงโบราณสถานฐานศิวิลิ่งค์

๑๒.๑ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีร่องรอยของการสกัดแท่นหินออกเป็น ๓ ชั้น

๑๒.๑.๑ โดยชั้นที่ ๑ หรือชั้นบนสุด

เป็นแท่นหินรูปทรงกระบอกขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒.๕๐ เมตร และสูง ๑.๓๐ เมตร ตรงกลางแท่นหินมีการสกัดให้เป็นหลุมสี่เหลี่ยมพื้นผ้าขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๐.๕๐ เมตร และลึก ๐.๒๕-๐.๔๐ เมตร

๑๒.๑.๒ ชั้นที่ ๒

เป็นพื้นลานหินรูปตัวแอล (L) กว้าง ๔.๘๐ เมตร ยาว ๖.๓๐ เมตร โดยมีการสกัดให้เป็นหลุมขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางราว ๐.๒๐ เมตร จำนวนมากเรียงอยู่ตามแนวขอบแท่นหิน

๑๒.๑.๓ ชั้นที่ ๓ หรือชั้นล่าง

มีการสกัดพื้นลานหินให้เป็นหลุมขนาดใหญ่ ๕ หลุม โดยนับจากทางด้านซ้าย มีรายละเอียดดังนี้

หลุมที่ ๑ เป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้าง ๐.๖๖ เมตร ยาว ๐.๖๘ เมตร ลึก ๐.๓๐ เมตร

หลุมที่ ๒ เป็นหลุมสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๐.๕๐ เมตร ลึก ๐.๓๐ เมตร

หลุมที่ ๓ เป็นหลุมสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้าง ๐.๕๓ เมตร ยาว ๑.๒๕ เมตร ลึก ๐.๔๐ เมตร

หลุมที่ ๔ เป็นหลุมกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เมตร

หลุมที่ ๕ เป็นหลุมสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๐.๕๐ เมตร ลึก ๐.๒๕ เมตร

ภาพที่ ๔๕ ร่องรอยการสกัดจากโบราณสถานฐานศิวลึงค์

๑๒.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะทางกายภาพของแหล่งและแท่นสูง (ชั้นที่ ๑) ซึ่งมีการสกัดให้เป็นช่องสี่เหลี่ยม มีลักษณะการใช้เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือรูปเคารพหรือโบเสมา^{๒๐} แต่ต่อมารูปเคารพดังกล่าวก็ได้ถูกเคลื่อนย้ายออกไปในภายหลัง

ส่วนชั้นที่ ๒ ซึ่งพบหลุมกลมขนาดใหญ่หลายหลุม และหากพิจารณาจากแผนผังก็สามารถทราบได้อย่างแน่ชัดว่าเป็นหลุมของอาคารที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อปกคลุมแท่นหิน (ฐานศิวลึงค์)

และส่วนของชั้นที่ ๓ ที่มีหลุมขนาดใหญ่ ซึ่งมีข้อสันนิษฐานว่าเป็นหลุมโบเสมา^{๒๑} แต่หากพิจารณาแล้วจะพบว่าหลุมเหล่านี้มีขนาดที่แตกต่างกันจึงไม่มีความเหมาะสมแก่การเป็นหลุมโบเสมา แต่อาจเป็นหลุมที่ใช้บรรจุสิ่งของเพื่อการประกอบพิธีกรรม หรืออาจเป็นหลุมเพื่อกักเก็บน้ำสำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือตามความเชื่อโดยเฉพาะก็เป็นได้

ดังนั้นฐานศิวลึงค์จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นศาสนสถานที่มีอาคารขนาดใหญ่ปกคลุมเพื่อใช้เป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือรูปเคารพที่สำคัญ

^{๒๐} สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), ๒๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน

๑๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๑๓. กู่นางอุสา (กีนางอุสา)

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๒๑ โดยคณะสำรวจโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และ พ.ศ.๒๕๒๖^{๒๒}

๑๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

เป็นเพิงหินขนาดเล็กที่มีก้อนหินตั้งอยู่บนแกนหินคล้ายดอกเห็ด ซึ่งเป็นเพิงหินตั้งอยู่บนพื้นลานหินขนาดใหญ่ โดยหินก้อนบนมีความกว้าง ๓ เมตร ยาว ๓ เมตร สูงจากพื้น ๑.๘๐ เมตร

ภาพที่ ๔๖ โบราณสถานกู่นางอุสา (กีนางอุสา)

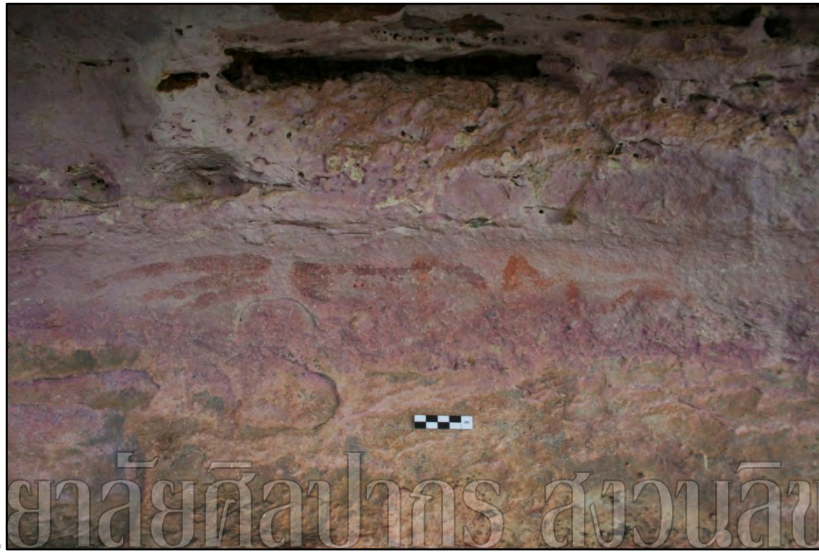
^{๒๒} กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, ๓๕-๓๖.

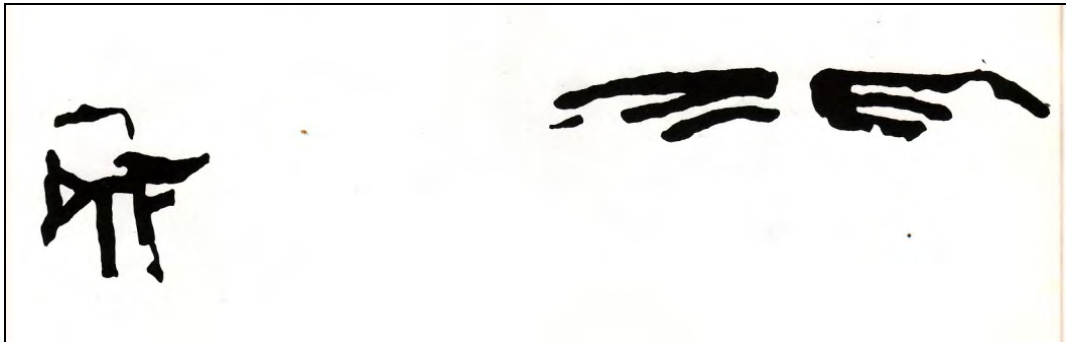
๑๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๑๓.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏบริเวณตรงกลางของผนังเพิง หิน เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง มีลวดลายเส้นคู่ขนานแนวนอน ๓ เส้น มีรูปร่างคล้ายปีก ลายเส้น คดโค้งสลับกันสองเส้น และลวดลายเส้นที่บิอีกหลายเส้นที่หารูปร่างไม่ได้

ภาพที่ ๔๗ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานถ้ำนางอุสา (ถ้ำนางอุสา)

ภาพลายเส้นที่ ๑๓ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากโบราณสถานถ้ำนางอุสา (ถ้ำนางอุสา)

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๒๓.

๑๓.๒.๒ โบราณสถาน

บริเวณพื้นติดกับแกนหินทางด้านทิศตะวันตกด้านล่างของภาพเขียนสี มีการสกัดให้เป็นหลุมสี่เหลี่ยมขนาดกว้าง ๐.๔๕ เมตร ยาว ๐.๖๐ เมตร และลึก ๐.๒๕ เมตร และยังมีร่องรอยของการสกัดพื้นลานหินให้เป็นหลุมกลมขนาดเล็กล้อมรอบไบเซมาและล้อมรอบเพิงหินตามแนวของไบเซมาจำนวนมาก

ภาพที่ ๔๘ ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานกู่นางอุสา (กู่นางอุสา)

๑๓.๒.๓ โบราณวัตถุ

โดยรอบของเพิงหินมีการสกัดพื้นให้เป็นหลุมสำหรับปักไบเซมา โดยไบเซมาที่ปักอยู่โดยรอบเป็นแผ่นไบเซมาหินทรายแบบกลีบบัว จำนวน ๘ ใบ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ใบที่ ๑ ด้านทิศตะวันตก ขนาดกว้าง ๐.๖๓ เมตร หนา ๐.๒๖ เมตร และสูง ๒.๔๕ เมตร

ใบที่ ๒ ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ อยู่ในสภาพแตกชำรุดอย่างมาก

ใบที่ ๓ ด้านทิศเหนือ ขนาดกว้าง ๐.๖๓ เมตร หนา ๐.๒๖ เมตร และสูง ๒.๑๕ เมตร

ใบที่ ๔ ด้าน ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ขนาดกว้าง ๐.๕๕ เมตร หนา ๐.๓๑ เมตร และสูง ๑.๗๘ เมตร

ใบที่ ๕ ด้านทิศตะวันออก ขนาดกว้าง ๐.๗๐ เมตร หนา ๐.๓๖ เมตร และสูง ๒.๗๗ เมตร

ใบที่ ๖ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ขนาดกว้าง ๐.๗๑ เมตร หนา ๐.๓๔ เมตร และสูง ๒.๘๐ เมตร

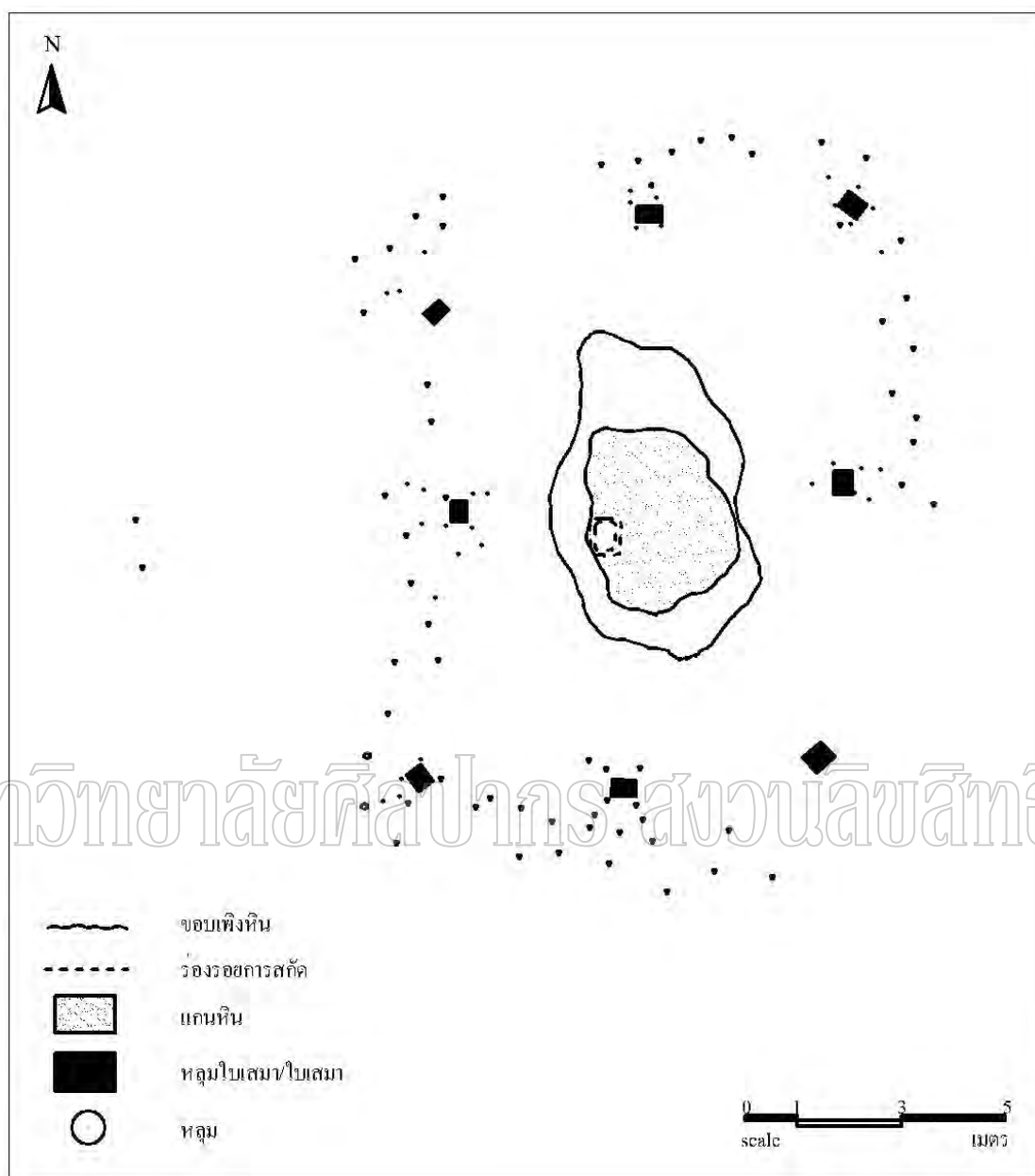
ใบที่ ๗ ด้านทิศใต้ ขนาดกว้าง ๐.๖๒ เมตร หนา ๐.๓๐ เมตร และสูง ๒.๘๐ เมตร

ใบที่ ๘ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ขนาดกว้าง ๐.๖๓ เมตร หนา ๐.๒๖ เมตร และสูง ๒.๔๕ เมตร

ภาพที่ ๔๕ ใบเสมารอบโบราณสถานกู่นางอุสา (กีนางอุสา)

แผนผังที่ ๘ แผนผังแสดงโบราณสถานกุ่มางอุสา (กิ่นางอุสา)

๑๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่มีความพิเศษในด้านของการที่มีใบเสมารูปทรงกลีบบัวที่มีขนาดใหญ่และงดงามกว่าแห่งอื่นๆ ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ประกอบกับการจัดวางใบเสมาทั้ง ๘ ใบ นั้น มีการจัดวางโดยตรงตามแกนทิศเหนือได้

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามีเพียงใบเสมาทางด้านทิศตะวันตกเท่านั้นที่มีการเคลื่อนออกไปจากแนวของแกนทิศ กล่าวคือ เคลื่อนออกไปทางทิศเหนือเล็กน้อย ซึ่งเมื่อพิจารณาจากลักษณะแล้วพบว่าเป็นการวางใบเสมาเพื่อหลบให้กับแนวของหลุมสี่เหลี่ยมที่ถูกสกัดบริเวณแกนหิน ซึ่งคงจะเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือใช้เป็นสถานที่นั่งของพระภิกษุที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม

ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่ากู่นางอุสានี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นอุโบสถเพื่อการประกอบพิธีกรรม โดยอาจมีคติความเชื่อเรื่องทิศเข้ามาผสมผสาน รวมถึงการให้ความสำคัญกับทิศตะวันตกเป็นพิเศษ อีกทั้งหลุมสี่เหลี่ยมที่ถูกสกัดบนบริเวณแกนหินดังกล่าวก็อาจจะถูกใช้เพื่อสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือใช้เป็นสถานที่นั่งของพระภิกษุที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม โดยมีพระพุทธรูปหรือพระภิกษุสงฆ์ที่หันหน้าไปยังทางทิศตะวันตกซึ่งแสดงถึงพิธีกรรมเฉพาะบางประการ

นอกจากนี้ภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจจะเป็นภาพเขียนสีที่ทั้งที่ถูกเขียนขึ้นมาอยู่แล้วตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือเป็นภาพเขียนสีที่ถูกเขียนขึ้นมาร่วมสมัยกับการสร้างใบเสมาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรม

และจากแผนผังของเพิงหินที่พบหลุมกลมขนาดเล็กที่ล้อมรอบใบเสมาและล้อมรอบเพิงหินนั้น มีลักษณะเป็นรั้วเพื่อล้อมรอบใบเสมาและล้อมรอบพื้นที่ของการประกอบพิธีกรรมบริเวณกู่นางอุสา

๑๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๑๔. ถ้าพระ

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กรมศิลปากร ร่วมกับสำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และ พ.ศ.๒๕๒๗

๑๔.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งมีลักษณะเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่มีความกว้าง ๑๑.๕๐ เมตร ยาว ๑๓ เมตร และสูงจากพื้น ๒.๑๐ เมตร โดยตั้งอยู่บนแกนหินขนาดเล็กที่มีการแกะสลักโดยรอบ แต่ปัจจุบันเพิงหินอยู่ในสภาพหักออกเป็น ๓ ส่วน และพังทลายลงมาแล้ว

ภาพที่ ๕๐ โบราณสถานถ้ำพระ

๑๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๑๔.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏบริเวณเพดานภายใต้เพิงหิน โดยเขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง แต่เนื่องจากเป็นเพิงหินที่พังทลายลงมาแล้ว จึงไม่สามารถหาจุดเริ่มต้นของลวดลายหรือขนาดของภาพเขียนสีได้ ประกอบกับภาพได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมาก แต่ก็สามารถระบุได้ว่าเป็นภาพเขียนสีที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นลวดลายที่ไม่มีรูปร่างชัดเจนและมีความคล้ายคลึงกับภาพเขียนสีในแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์อื่นๆ

ภาพที่ ๕๑ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานถ้ำพระ

๑๔.๒.๒ โบราณสถาน

บริเวณโดยรอบแกนหินมีร่องรอยการแกะสลักประติมากรรมนูนต่ำจำนวนมาก โดยทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของแกนหินถูกแกะสลักเป็นรูปซุ้มสามเหลี่ยมอย่างประณีต ๒ ซุ้ม ต่อเนื่องกัน โดยซุ้มทางด้านซ้ายมีขนาดใหญ่กว่าซุ้มทางด้านขวา ภายในซุ้มด้านซ้ายมีพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิแกะสลักเป็นประติมากรรมนูนต่ำ หน้าตักกว้าง ๑.๑๐ เมตร และสูง ๑.๑๐ เมตร ส่วนเศียรของพระพุทธรูปถูกสกัดออกไปแล้ว^{๒๓} ปัจจุบันส่วนเศียรของพระพุทธรูปถูกเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น^{๒๔} และซุ้มทางด้านขวามีร่องรอยการสกัดพระพุทธรูปออกไปแล้ว นอกจากนี้ด้านบนระหว่างซุ้มทั้ง ๒ ยังมีการแกะสลักเป็นพระพุทธรูปประทับยืนจำนวน ๖ องค์ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งนับจากทางขวามือ องค์ที่ ๑, ๕ และ ๖ มีขนาดที่เท่ากันคือสูง ๐.๔๓ เมตร และองค์ที่ ๒, ๓ และ ๔ ก็มีขนาดเท่ากันความสูง ๐.๕๐ เมตร ส่วนเศียรของพระพุทธรูปยืนนี้ถูกสกัดออกไปหมดแล้ว คงเหลือแต่เพียงองค์ที่ ๕ และ ๖ เท่านั้น

^{๒๓} เศียรพระพุทธรูปจากเพิงหินถ้ำพระและวัดพ้อตา ได้ถูกโจรกรรมไปเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๕๒๔ ต่อมาเจ้าหน้าที่ตำรวจได้ดำเนินการจับกุมและส่งมอบให้กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ.๒๕๒๔ ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น, บัญชีศิลปโบราณวัตถุ ปี พ.ศ.๒๕๒๔ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), .

^{๒๔} เลขทะเบียนโบราณวัตถุที่ ๓/๒๕๒๔, ใน เรื่องเดียวกัน.

และที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ องค์กรที่ ๑, ๒ และ ๓ แสดงพระหัตถ์ยกขึ้นทั้งสองข้าง ในขณะที่ องค์กรที่ ๔, ๕ และ ๖ จะแสดงพระหัตถ์ขวายกขึ้นข้างเดียว

ภาพที่ ๕๒ พระพุทธรูปสลักจากโบราณสถานถ้ำพระ

ภาพที่ ๕๓ เศียรพระพุทธรูป และพระพุทธรูปสลัก จากซุ้มแกะสลักเพิงหินถ้ำพระ
ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแกนหินนับจากด้านขวา แกะสลักเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ๒ องค์ โดยสลักให้อยู่สูงจากพื้น ๑ เมตร มีขนาดหน้าตัก ๐.๗๐ และ ๐.๗๕ เมตร และพระพุทธรูปประทับยืนบนแท่น ๑ องค์ พระหัตถ์แสดงคล้าย

ปางประทานพร^{๒๕} ทั้งนี้เศียรของพระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ ถูกสกัดออกไปแล้ว แต่ปัจจุบันเศียรทั้งหมดถูกเก็บรักษาไว้ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น^{๒๖}

ภาพที่ ๕๔ ภาพเปรียบเทียบพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ๓ องค์ จากเพิงหินถ้ำพระ ก่อนถูกโจรกรรม และปัจจุบัน

ที่มา : สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), ก.

^{๒๕} สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๒๘.

^{๒๖} เลขทะเบียนโบราณวัตถุที่ ๖/๒๕๒๔, ๕/๒๕๒๔, ๔/๒๕๒๔ ตามลำดับ โดยทำการศึกษาเปรียบเทียบกับภาพถ่ายเก่าที่เคยมีการสำรวจเอาไว้ ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น, บัญชีศิลปโบราณวัตถุ ปี พ.ศ.๒๕๒๔ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), .

ภาพที่ ๕๕ ภาพเศียรพระพุทธรูปที่ถูกลักลอบสกัดออกไป ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณภายใต้เพิงหินที่พังทลายลงมา มีการแกะสลักเป็นประติมากรรมปูนตํารูปพระโพธิสัตว์ ประพุทธรูปประทับยืน และพระพุทธรูปประทับนั่ง ซึ่งนับจากทางด้านขวาจะเป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางเปิดโลก และบนผนังเพิงหินเหนือไหล่ทั้งสองข้างของพระพุทธรูปประทับยืนปางเปิดโลกนี้ยังสกัดเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิขนาดเล็กอีก ๒ องค์ แต่ละองค์กว้าง ๐.๑๕ เมตร และสูง ๐.๒๐ เมตร ถัดไปเป็นประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ประทับยืน และพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนแท่นสูง ๐.๕๐ เมตร ด้านหน้ามีการสกัดพื้นหินให้เป็นแท่นซึ่งมีการเจาะลึกลงไปอีกชั้นหนึ่งเพื่อเป็นแท่นสำหรับปักวัตถุเพื่อการสักการบูชาหรือเป็นบ่อน้ำมนต์^{๒๗}

^{๒๗} สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๒๕.

ภาพที่ ๕๖ ภาพสลักรูปพระโพธิสัตว์ประทับยืน อิทธิพลของศิลปกรรมแบบเขมร

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

และบริเวณพื้นของเพิงหินยังถูกสกัดหรือปรับพื้นให้เรียบ และมีการเจาะพื้นให้เป็นหลุมสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพื่อวางเสาไม้ค้ำยันเพิงหิน แต่เนื่องจากเพิงหินถ้าพระมีการสกัดตกแต่งเป็นจำนวนมากและมีการเข้ามาใช้พื้นที่เป็นระยะเวลายาวนานจึงทำให้เพิงหินเกิดถล่มลงมาดังที่พบเห็นในปัจจุบัน

๑๔.๒.๓ โบราณวัตถุ

โดยรอบเพิงหินยังพบว่ามิไยเสมามีอยู่จำนวน ๕ ไย ซึ่งแต่ละหลักมีขนาดที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

ไยที่ ๑ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นไยเสมานินทรายแบบแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๕๕ เมตร หนา ๐.๔๕ เมตร และสูง ๑.๖๐ เมตร

ไยที่ ๒ ด้านทิศใต้ มีลักษณะเป็นแผ่นไยเสมานินทรายปลายรูปกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร หนา ๐.๑๕ เมตร และสูง ๐.๘๐ เมตร

ไยที่ ๓ ด้านทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นไยเสมานินทรายแบบแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร หนา ๐.๔๐ เมตร และสูง ๐.๕๐ เมตร

ใบที่ ๔ ด้านทิศตะวันออกเฉียง มีลักษณะเป็นแผ่นใบเสมานินทราย ขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร หนา ๐.๒๐ เมตร และสูง ๑.๐๕ เมตร ส่วนปลายมีสภาพแตกชำรุด

ใบที่ ๕ ด้านทิศเหนือ มีลักษณะเป็นแท่งใบเสมานินทรายแบบกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๕๐ เมตร และสูง ๐.๕๕ เมตร

ส่วนภายในเพิงหินถ้ำพระยังมีใบเสมาวางอยู่อีก ๑ ใบ ในสภาพแตกหัก โดยเป็นใบเสมาแบบแผ่นหินรูปก้นถ้วยขนาดเล็กมีความกว้าง เมตร หนา ๐.๑๕ เมตร และสูง ๑.๐๕ เมตร และใบเสมานี้มีการจำหลักเป็นภาพพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าอยู่ในสภาพที่ยังสลักไม่แล้วเสร็จ ซึ่งอาจจะเกิดจากแผ่นใบเสมานินได้แตกหักเสียหายก่อนแล้วเสร็จ

และยังมีโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นชิ้นส่วนของโบราณสถานเศียรพระพุทธรูป และพระพุทธรูป ซึ่งเป็นประติมากรรมหินแบบลอยตัว^{๒๘} และโบราณวัตถุดังกล่าวได้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงอยู่ภายในศูนย์บริการนักท่องเที่ยว อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่สามารถทราบถึงจุดที่พบโบราณวัตถุดังกล่าวได้

๑๔.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากภาพเขียนสีที่พบบริเวณเพดานใต้เพิงหินพบว่าถ้ำพระมีร่องรอยของการใช้พื้นที่มาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นพื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมหรือเพื่อการอยู่อาศัย แต่ต่อมาในสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ มีการใช้งานพื้นที่เพิงหินถ้ำพระด้วยการสกัดตกแต่งเพิงหินและแกะสลักเป็นประติมากรรมนูนต่ำพระพุทธรูปประทับนั่ง พระพุทธรูปประทับยืน และพระโพธิสัตว์ เพื่อใช้เป็นอุโบสถเพื่อการประกอบพิธีกรรม และจากการปักใบเสมาล้อมรอบเพิงหินก็ทำให้สามารถทราบว่าเป็นการกำหนดขอบเขตสังฆกรรมของพระภิกษุได้อย่างชัดเจน

ประติมากรรมนูนต่ำรูปพระพุทธรูปประทับนั่ง และพระพุทธรูปประทับยืน ส่วนแต่มีลักษณะที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปกรรมสมัยทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ ได้อย่างชัดเจน^{๒๙} แต่อย่างไรก็ตามในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ อิทธิพลของศิลปกรรมแบบเขมร ก็ได้เข้ามามีบทบาทในบริเวณแถบนี้ ดังจะเห็นได้จากการแกะสลักรูปพระโพธิสัตว์ประทับยืน (หรือการ

^{๒๘} สุรพล คำรหัสกุล, แผ่นดินอีสาน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), ๑๑๔.

^{๒๙} สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๗ ขอนแก่น, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๒), ๕๕. และ สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๒๖.

ดัดแปลงพระพุทธรูปให้เป็นพระโพธิสัตว์^{๓๐}) สวมผ้าห่มตามแบบศิลปะเขมร ซึ่งในบริเวณใกล้เคียงกับภูพระบาทที่เรียกว่า “บวชพระปู่” วัดพระพุทธรบาทบัวบาน และที่วัดโนนศิลาอาสน์ ได้พบใบเสมาขนาดใหญ่ที่มีการแกะสลักลวดลายเรื่องราวพุทธประวัติและชาดก ซึ่งจากการศึกษาลวดลายของภาพแกะสลักได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นงานในศิลปกรรมแบบเขมรสมัยเกาะแกร์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ทำให้ทราบว่าอิทธิพลของวัฒนธรรมแบบเขมรได้เข้ามามีบทบาทและมีอิทธิพลในบริเวณแถบนี้^{๓๑}

และขุมพระพุทธรูปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเพิงหินที่มีการแกะสลักเป็นลวดลายอย่างประณีตงดงาม ยังสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดีได้อีกด้วย

นอกจากนี้ ยังพบว่าภายใต้เพิงหินที่พังทลายลงมามีก้อนอิฐหินทรายกองอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งจากลักษณะของก้อนอิฐหินทรายดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับก้อนอิฐหินทรายที่ใช้ในการก่อสร้างวัดลูกเขยซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ทำให้สามารถทราบได้ชัดเจนว่าถ้าพระนี้เคยมีการก่อผนังด้วยอิฐหินทรายให้เป็นห้องหรืออาคารเพื่อการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยใช้เป็นโบสถ์ในการประกอบสังฆกรรมของพระภิกษุ แต่ต่อมาในภายหลังเพิงหินก็ได้พังทลายลงมาทำให้หมดสภาพของอาคารดังที่พบเห็นได้ในปัจจุบัน

ภาพที่ ๕๑ ชั้นส่วนโบราณสถานภายใต้เพิงหินถ้ำพระ

^{๓๐}สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ขอนแก่น, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, ๖๐.

^{๓๑}เรื่องเดียวกัน

๑๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๑๕. ลานหินวัดพ่อดา

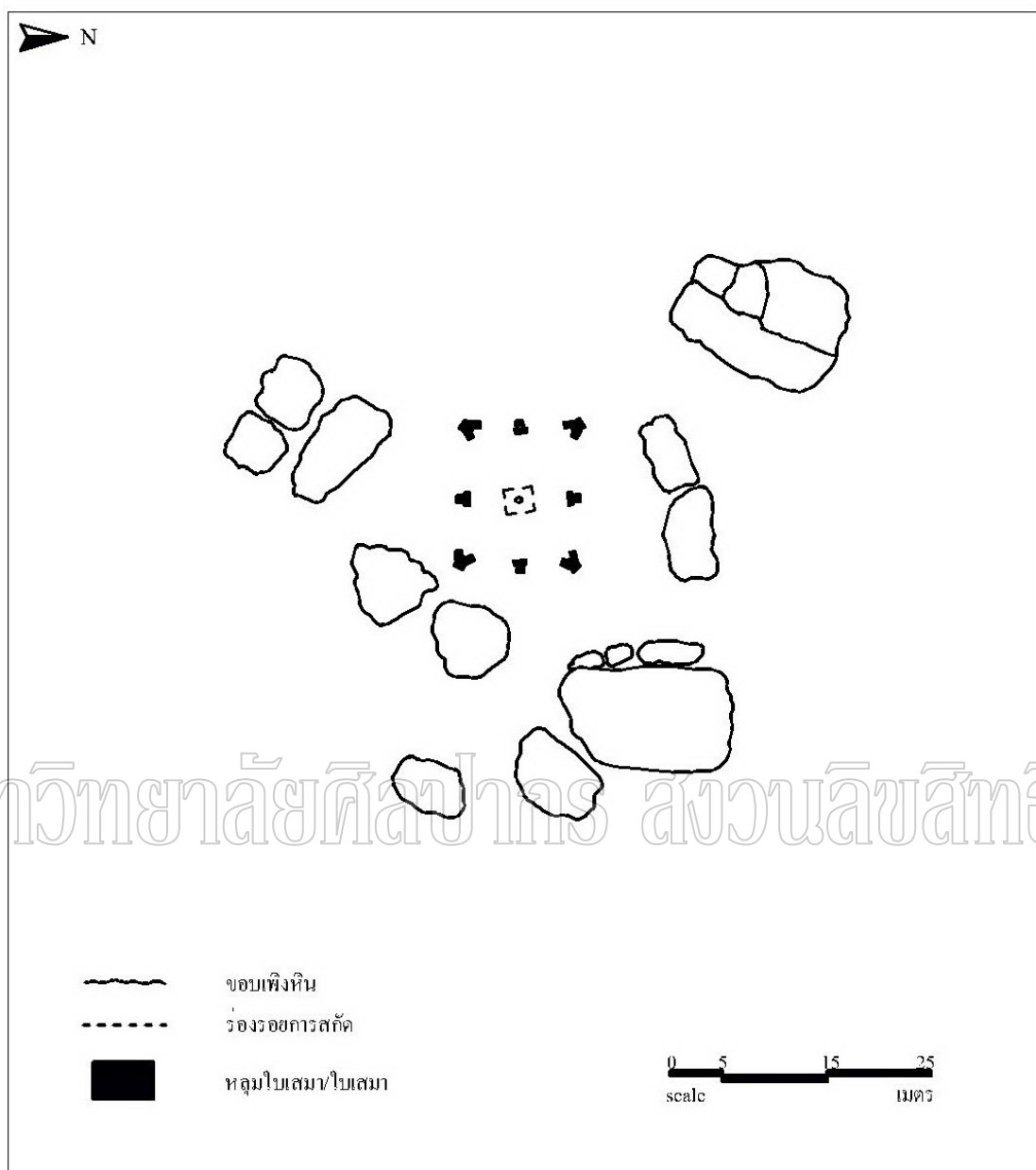
๑๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

เป็นลานหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดพ่อดา และเป็นลานหินที่อยู่ระหว่างกลางของวัดพ่อดา ถ้ำพระ หีบศพพ่อดา หีบศพท้าวบารส และถ้ำช้าง โดยลานหินมีขนาดกว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๑๐ เมตร

ภาพที่ ๕๘ ลานหินวัดพ่อดา

แผนผังที่ ๕ แผนผังแสดงโบราณสถานและแหล่งภาพเขียนสีบริเวณโดยรอบลานหินวัดพ่อตา

แผนผังที่ ๑๐ แผนผังแสดงบริเวณลานหินวัดพ้อตา

๑๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

บริเวณกลางลานหินมีการสกัดพื้นให้เป็นหลุมเพื่อปักไບเสมา ซึ่งเป็นการปักไບเสมาโดยรอบทั้ง ๘ ทิศ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนรูปแบบของการปักไບเสนานั้นเป็นการปักไບเสมาคู่ โดยกำหนดให้ไບเสมาหินขนาดใหญ่ปักวางอยู่ด้านในและไບเสมาขนาดเล็กกว่าปักวางอยู่ด้านนอก และไບเสมาที่ปักวางอยู่บริเวณมุมของแนวการปักไບเสมาจะสกัดหลุมไບเสมาเป็นมุมฉาก

นอกจากนี้บริเวณตรงกลางภายในลานหินที่มีการปักไບเสมาได้สกัดพื้นลานหินให้เป็นกรอบสี่เหลี่ยมที่ตรงกับแกนทิศเหนือได้ แต่ในขณะที่การปักไບเสมาไม่ได้ปักตรงตามแกนทิศเหนือได้

๑๕.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากบริเวณตรงกลางภายในลานหินที่มีการปักไບเสมาซึ่งได้สกัดพื้นหินให้เป็นกรอบสี่เหลี่ยมที่ตรงกับแกนทิศเหนือได้ คงเป็นการเจตนาที่ต้องการให้เป็นบริเวณที่ตั้งพระพุทธรูปหรือวางวัตถุที่นำมาประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยวางให้ตรงตามแกนทิศเหนือได้ แต่ส่วนของไບเสมาที่ตั้งปักอยู่โดยรอบลานหินเป็นการปักไບเสมาที่ไม่ได้อยู่ตรงตามแกนทิศเหนือได้ ซึ่งสันนิษฐานว่าคงมีการปรับพื้นที่อุโบสถในการประกอบพิธีกรรมหลายยุคสมัย ซึ่งสอดคล้องกับไບเสมาที่พบอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับลานหินในบริเวณวัดพ้อดา ถ้ำพระ และโบสถ์วัดพ้อดาที่มีทั้งเป็นไບเสมาในสมัยทวารวดี และเสมาในสมัยล้านช้าง

นอกจากนี้ยังพบหลุมกลมที่ถูกเจาะบริเวณพื้นลานหิน โดยเจาะเป็นหลุมกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๐๒-๐.๑๐ เมตร วางเรียงเป็นแนวอยู่โดยรอบนอกของแนวการปักไບเสมา ซึ่งอาจใช้เป็นทิวาประทีปหรือเทียนในการประกอบพิธีกรรม

และลานหินนี้ยังมีเพิงหินหินที่ตั้งอยู่โดยรอบซึ่งเป็นเพิงหินที่มีร่องรอยของภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงอาจมีความเกี่ยวข้องกับการเป็นสถานที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือคติความเชื่อท้องถิ่นก็เป็นได้

๑๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๑๖. วัดพ้อตา

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กรมศิลปากร ร่วมกับสำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาค ตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และ พ.ศ.๒๕๒๗^{๓๒}

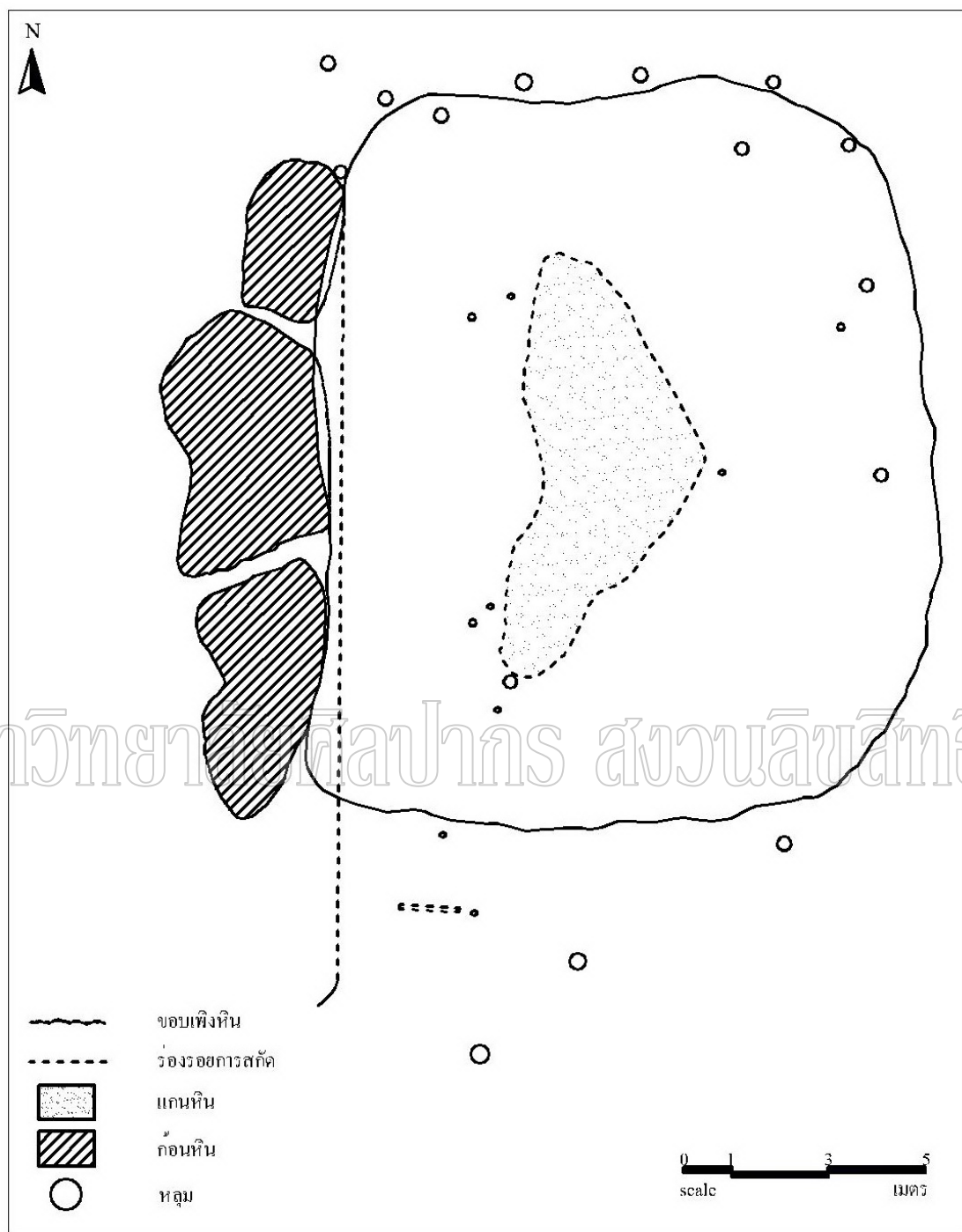
๑๖.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งมีลักษณะเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่มีความกว้าง ๗.๕๐ เมตร ยาว ๑๓ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร ซึ่งตั้งอยู่บนแกนหินขนาดเล็กที่มีการสักรัดตกแต่ง โดยเพิงหิน มีลักษณะยื่นออกไปทางทิศตะวันออก ส่วนทางทิศตะวันตกของเพิงหินมีก้อนหินขนาดใหญ่ ๒ ก้อน ซึ่งเกิดจากเพิงหินที่พังทลายลงมาบังเอาไว้คล้ายกับกำแพงของห้อง

ภาพที่ ๕๕ โบราณสถานวัดพ้อตา

^{๓๒}โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านฝื่อ จ.อุดรธานี, ๒๖.

แผนผังที่ ๑๑ แผนผังแสดงโบราณสถานวัดพ่อตา

๑๖.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

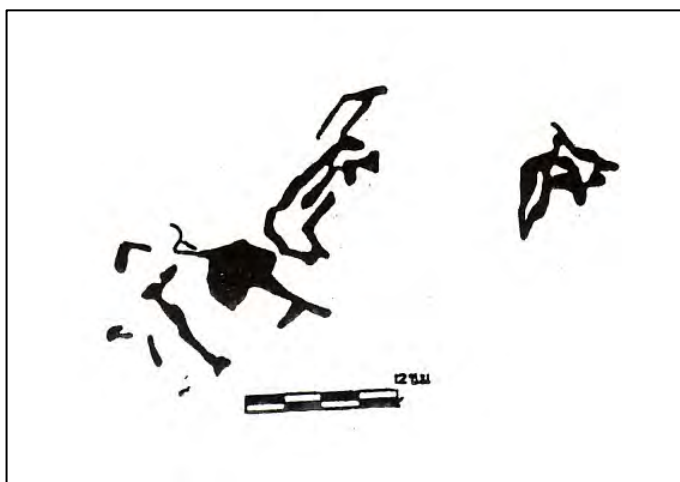
๑๖.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏบริเวณเพดานเพิงหินด้านทิศตะวันออก โดยเขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดงเข้ม เป็นกลุ่มลวดลายคลื่นและเส้นหยักไปมา มีเค้าโครงการเชื่อมต่อกันของภาพขนาดใหญ่ แต่เนื่องจากปัจจุบันลวดลายดังกล่าวเสื่อมสภาพไปเป็นจำนวนมากจึงยากแก่การสังเกต

นอกจากนี้บริเวณผนังเพิงหินทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ยังมีร่องรอยของการระบายสีแดง เป็นภาพประภาณตลของพระพุทธรูปจำนวน ๓ ภาพ เรียงต่อกัน

ภาพที่ ๖๐ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานวัดพ่อตา

ภาพลายเส้นที่ ๑๔ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากโบราณสถานวัดพ่อตา

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๗.

๑๖.๒.๒ โบราณสถาน

วัดพ้อตาเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่มีร่องรอยของการตกแต่งให้เป็นอาคารหรือศาสนสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยการสกัดตกแต่งพื้นและผนังให้เรียบ ซึ่งผนังที่เป็นแกนของเพิงหินหินสามารถเห็นร่องรอยของการใช้โลหะมีคมหรือส่วในการสกัดผนังได้อย่างชัดเจน โดยเพิงหินด้านตะวันตกมีการสกัดให้เป็นแอ่งเว้าเข้าไปขนาดใหญ่เพื่อเป็นที่สำหรับตั้งประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนผนังแกนหินด้านทิศตะวันออกมีลักษณะเป็นมุมสามเหลี่ยมตามโครงสร้างของแกนหิน

นอกจากนี้บริเวณพื้นเพิงหินวัดพ้อตายังพบหลุมเสาขนาดกว้าง ๐.๒๐ เมตร เรียงอยู่โดยรอบเพิงหินด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ โดยหลุมเสาอยู่เรียงกันตามแนวของเพดานหินที่มีการสกัดเพดานเพิงหินรูปสี่เหลี่ยมและรูปวงกลมในตำแหน่งที่ตรงกับหลุมเสาดังกล่าว โดยใช้เสาไม้^{๓๓} หรือเสาหิน^{๓๔} ในการค้ำยันเพิงหินเอาไว้ และยังมีหลุมเสาที่อยู่ห่างออกไปจากตัวเพิงหินด้วย ซึ่งก็อาจเป็นแนวของอาคารที่เชื่อมต่อออกไปภายนอก

๑๖.๒.๓ โบราณวัตถุ

บริเวณด้านทิศตะวันออกของเพิงหินพบพระพุทธรูป ฐานหรือแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป ใบเสมา และชิ้นส่วนของพระพุทธรูป จำนวนหนึ่งกองอยู่รวมกัน โดยพระพุทธรูปที่พบมีจำนวน ๑๑ องค์ ดังนี้

องค์ที่ ๑ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ ขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร สูง ๑ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย โดยเศียรหักและท่อนแขนด้านขวาหักหายไป และมีร่องรอยของการลงรักรอบองค์พระพุทธรูปอีกด้วย

องค์ที่ ๒ พระพุทธรูปหินทราย ขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร สูง ๐.๖๕ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย เหลือแต่เพียงชิ้นส่วนของพระวรกายเท่านั้น และมีลวดลายของการขีดพระวรกายให้เป็นเส้นสังฆาฏี

องค์ที่ ๓ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ ขนาดกว้าง ๐.๔๕ เมตร สูง ๐.๒๕ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย เหลือแต่เพียงชิ้นส่วนพระหัตถ์และพระเพลาเท่านั้น

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๗.

^{๓๔} จากการสำรวจของอาจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์ หัวหน้าโครงการอนุรักษ์ศิลปและวัฒนธรรมไทย แผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ระหว่างปี พ.ศ.๒๕๑๗-๒๕๑๘ พบว่าบริเวณใกล้เคียงกับเพิงหินวัดพ้อตา มีชิ้นส่วนของเสาหินทรงกลมหักอยู่ใกล้ ๆ โดยยอดของเสาหินนี้เป็นรูปดอกบัวตูม ใน สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๒๓.

องค์ที่ ๔ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ขนาดกว้าง ๐.๔๕ เมตร สูง ๐.๒๕ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหายและหักออกเป็น ๒ ท่อน เหลือแต่เพียงชิ้นส่วนพระเพลาและฐานที่สลักเป็นรูปกลีบบัวเท่านั้น

องค์ที่ ๕ พระพุทธรูปหินทราย ขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร สูง ๐.๓๓ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย เหลือแต่เพียงชิ้นส่วนของพระวรกายท่อนบนเท่านั้น และยังมีการสลักเป็นลวดลายสังฆาฏิปรากฏอยู่ด้วย

องค์ที่ ๖ พระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ขนาดกว้าง ๐.๕๕ เมตร สูง ๐.๒๐ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย เหลือแต่เพียงชิ้นส่วนพระเพลาและฐานเรียบเท่านั้น บนฝ่าพระบาทสลักเป็นภาพวงกลมคล้ายดวงอาทิตย์ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๐๕ เมตร แต่ปัจจุบันได้มีผู้นำเอาปูนซีเมนต์และชิ้นส่วนของพระพุทธรูปมาต่อเติมทำให้สูญเสียความงดงามและลักษณะของพระพุทธรูป

องค์ที่ ๗ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ ขนาดกว้าง ๐.๕๐ เมตร สูง ๐.๓๓ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหายและหักออกเป็น ๒ ท่อน เหลือแต่เพียงชิ้นส่วนพระหัตถ์ข้างหนึ่งและพระเพลาและฐานที่สลักเป็นชั้นเท่านั้น

องค์ที่ ๘ พระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่ ขนาดกว้าง ๑.๓๐ เมตร สูง ๐.๘๕ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหายอย่างมาก กล่าวคือพระพุทธรูปได้แตกหักออกเป็นหลายชิ้นส่วน

องค์ที่ ๙ พระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งแสดงปางมารวิชัย ขนาดกว้าง ๐.๕๕ เมตร สูง ๐.๔๕ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย เหลือเพียงครึ่งองค์คือพระวรกายท่อนล่างเท่านั้น

องค์ที่ ๑๐ พระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งแสดงปางมารวิชัย ขนาดกว้าง ๐.๖๐ เมตร สูง ๐.๔๕ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย เหลือเพียงครึ่งองค์คือพระวรกายท่อนล่างเท่านั้น

องค์ที่ ๑๑ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ ขนาดกว้าง ๐.๖๐ เมตร สูง ๐.๓๕ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดเสียหายและหักออกเป็น ๒ ท่อน เหลือแต่เพียงชิ้นส่วนพระหัตถ์และพระเพลาเท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีชิ้นส่วนของพระพุทธรูปกระจายอยู่ในบริเวณดังกล่าวจำนวนหนึ่งซึ่งยากแก่การระบุว่าเป็นชิ้นส่วนของพระพุทธรูปองค์ใด

ส่วนฐานหรือแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป พบจำนวน ๕ ชิ้น

ชั้นที่ ๑ แท่นประดิษฐานพระพุทธรูปหรือแท่นวางสิ่งของ
สักการะ จำนวน ๔ ชั้น

ชั้นที่ ๒ เป็นแท่นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง ๐.๕๗ เมตร
ยาว ๐.๗๒ เมตร และหนา ๐.๑๕ เมตร

ชั้นที่ ๓ เป็นแท่นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง ๐.๕๘ เมตร
ยาว ๐.๗๑ เมตร และหนา ๐.๒๘ เมตร มีร่องรอยการเจาะรูตรงกลางแท่น แต่ไม่ทะลุ

ชั้นที่ ๔ เป็นแท่นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายฐานพระพุทธรูป อยู่
ในสภาพชำรุด ขนาดกว้าง ๐.๓๕ เมตร ยาว ๐.๕๖ เมตร และหนา ๐.๒๑ เมตร มีร่องรอยการเจาะรู
ตรงกลางแท่นจนทะลุ

ชั้นที่ ๕ เป็นแท่นรูปทรงสี่เหลี่ยม อยู่ในสภาพชำรุด ขนาดกว้าง
๐.๔๒ เมตร ยาว ๐.๔๔ เมตร และหนา ๐.๑๗ เมตร ตรงกลางของแท่นมีการเจาะเป็นสลักสำหรับฝัง
เคียว

และพบใบเสมา จำนวน ๑ ใบ ซึ่งวางกองอยู่ภายใต้เพิงหินปะปน
รวมกับพระพุทธรูปและชิ้นส่วนพระพุทธรูป

ภาพที่ ๖๑ พระพุทธรูป ฐานพระพุทธรูป และภาพเขียนสีประภามณฑล บริเวณโบราณสถาน
วัดพ้อตา

๑๖.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เพิงหินวัดพ่อตาเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่มีการใช้พื้นที่ในการเป็นที่อยู่อาศัยหรือเพื่อประกอบพิธีกรรมกรรมต่าง ๆ มาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ดังจะเห็นได้จากภาพเขียนสีที่พบบริเวณเพดานเพิงหิน และเนื่องจากเป็นเพิงหินที่อยู่ติดกับลานหินวัดพ่อตาและถ้าพระ จึงสันนิษฐานว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการเป็นสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่ในสมัยทวารวดี ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยลพบุรีที่วัฒนธรรมและรูปแบบศิลปกรรมแบบเขมรได้เข้ามามีอิทธิพลเกี่ยวเนื่องกับบริเวณแถบนี้

และจากร่องรอยของหลักฐานโบราณวัตถุเช่นพระพุทธรูป ภาพเขียนสี ประภาณณฑล และใบเสมาหินที่พบก็ยังคงแสดงถึงวัฒนธรรมและรูปแบบศิลปกรรมแบบลาวในสมัยล้านช้างที่เข้ามามีอิทธิพลในบริเวณแถบนี้ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ได้อย่างชัดเจน

๑๖.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑๗. โบสถ์วัดพ่อตา

๑๗.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งมีลักษณะเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของวัดพ่อตา มีขนาดความกว้าง ๒.๕๐ เมตร ยาว ๑๐.๕๐ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๘๕ เมตร โดยเพิงหินมีลักษณะยื่นออกไปทางทิศเหนือ และภายใต้เพิงหินด้านทิศตะวันออกยังมีการก่อเป็นห้องเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปอีกด้วย

ภาพที่ ๖๒ โบราณสถานโพรงถ้ำพ้อตา

๑๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๑๓.๒.๑ โบราณสถาน

เป็นเพิงหินที่มีการปรับปรุงให้เป็นอาคารขนาดเล็กขนาดกว้าง ๒.๒๐ เมตร ยาว ๔ เมตร โดยมีการก่อเป็นกำแพงด้วยหินเพื่อล้อมจากทางด้านขวามาจนถึงกลางด้านหน้าเพิงหินยาว ๓.๘๐ เมตร หน้า ๐.๓๐ เมตร และสูง ๑.๓๐ เมตร ซึ่งเกือบจรดกับเพดานหิน ด้านหน้ามีทางเข้าออกเพิงหินกว้าง ๑ เมตร ยาว ๒ เมตร นอกจากนี้ภายในเพิงหินยังมีการสกัดให้มีผิวเรียบและฉาบผนังด้วยปูนอีกครั้งหนึ่งด้วย

๑๓.๒.๒ โบราณวัตถุ

ภายในเพิงหินพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ได้แก่ พระพุทธรูปปูน จำนวน ๓ องค์ ประดิษฐานอยู่กลางห้อง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ก่อด้วยปูนสีเม้นต์อย่างหยาบ พระพุทธรูปขนาดเล็ก จำนวน ๕ องค์^{๓๕} แต่ปัจจุบันหลงเหลือเพียง ๒ องค์ เท่านั้น และทั้ง ๒ องค์ อยู่ในสภาพชำรุดและเสียหายหักหายไปแล้ว และชิ้นส่วนของเศียรพระพุทธรูป จำนวน ๒ ชิ้น

นอกจากนี้ยังพบฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก จำนวน ๒ ชิ้น และใบเสมาหินทราย จำนวน ๕ ใบ ซึ่งทั้งหมดอยู่ในสภาพชำรุดเสียหาย และถูกนำมาตั้งวางอยู่ชิดกับกำแพงด้านในเพิงหิน

^{๓๕} สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๒๒.

ภาพที่ ๖๓ โบราณวัตถุภายในโบราณสถานโบสถ์วัดพ่อตา

๑๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

หลักฐาน โบราณวัตถุที่พบภายในเพิงหิน โบสถ์วัดพ่อตาโดยส่วนใหญ่เป็น โบราณวัตถุสมัยล้านช้าง อยุธยาพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ดังนั้นก็แสดงได้ว่าเป็นศาสนสถานใน พระพุทธศาสนาที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่สักการบูชาเพียงเท่านั้น หรืออาจมีลักษณะของการใช้พื้นที่ เพื่อเป็นกุฏิหรือที่พักของพระภิกษุสงฆ์ เนื่องจากอยู่ติดกับเพิงหินวัดพ่อตาเป็นสถานที่ที่ประกอบ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ประกอบกับเพิงหิน โบสถ์วัดพ่อตายังมีกำแพงหินล้อมรอบและร่อง ระบายน้ำฝนอย่างดี จึงเหมาะแก่การใช้เป็นสถานที่พักอาศัยได้ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าเพิงหิน โบสถ์วัดพ่อตามีลักษณะการใช้พื้นที่เพื่อเป็นกุฏิหรือที่พักของพระภิกษุสงฆ์ หรืออาจใช้เป็น สถานที่เพื่อการบำเพ็ญเพียร

และภายนอกยังมีร่องรอยของการสกัดพื้นลานหินให้เป็นหลุมกลมขนาด ใหญ่ ซึ่งใช้สำหรับการวางเสาไม้เพื่อยันเพิงหินวัดพ่อตา ดังนั้นจึงเป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดง ให้เห็นว่าเพิงหิน โบสถ์วัดพ่อตามีการใช้พื้นที่ร่วมกับเพิงหินวัดพ่อตาในลักษณะของการเชื่อมต่อ อาคาร โดยมีการสร้างหลังคาที่เป็นเครื่องไม้เป็นตัวยึดเชื่อมต่อกับเพิงหินทั้งสอง

นอกจากนี้ ใบเสมาที่พบอยู่ภายในเพิงหิน โบสถ์วัดพ่อตาคงเป็นการ เคลื่อนย้ายจากบริเวณลานหินหน้าวัดพ่อตาซึ่งเป็นพระอุโบสถ เข้ามาเก็บรักษาเอาไว้เนื่องจากการ ชำรุดของใบเสมาก็เป็นไปได้

๑๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๑๘. เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดพ้อตา

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๒๑ โดยโครงการโบราณคดีภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ต่อมาได้เข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และ พ.ศ.๒๕๒๗^{๓๖}

๑๘.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดกว้าง ๔.๕๐ เมตร ยาว ๕ เมตร และสูง จากพื้น ๒ เมตร ตั้งอยู่บนก้อนหินขนาดใหญ่สองก้อน ซึ่งทำให้เกิดมีลักษณะเป็นช่องว่างภายใน เพิงหิน

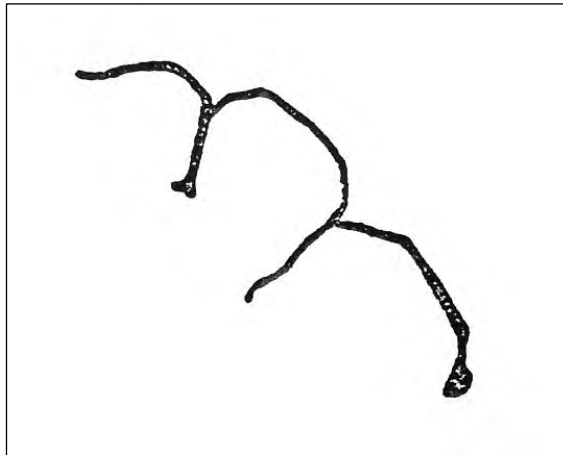

ภาพที่ ๖๔ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดพ้อตา

๑๘.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหินทางด้านทิศ ตะวันออก เขียนด้วยสีแดง เป็นภาพลายเส้นรูปโค้ง ๓ เส้นต่อเนื่องกัน

^{๓๖}โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน
อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๒๕.

ภาพลายเส้นที่ ๑๕ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกของ
วัดพ้อตา

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๓.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

๑๘.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่และเป็นโพรงเข้าไปด้านใน
ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นเพิงหินแห่งนี้จึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือใช้เป็นที่พักอาศัย
ชั่วคราวในขณะออกหาของป่าล่าสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการ
ครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ใน
การใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรืออาณาเขตเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

๑๘.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคลोหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

๑๕. หอนางอุสา

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๒๑ โดยคณะสำรวจโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมอีกครั้งในปี พ.ศ.๒๕๒๗^{๓๗}

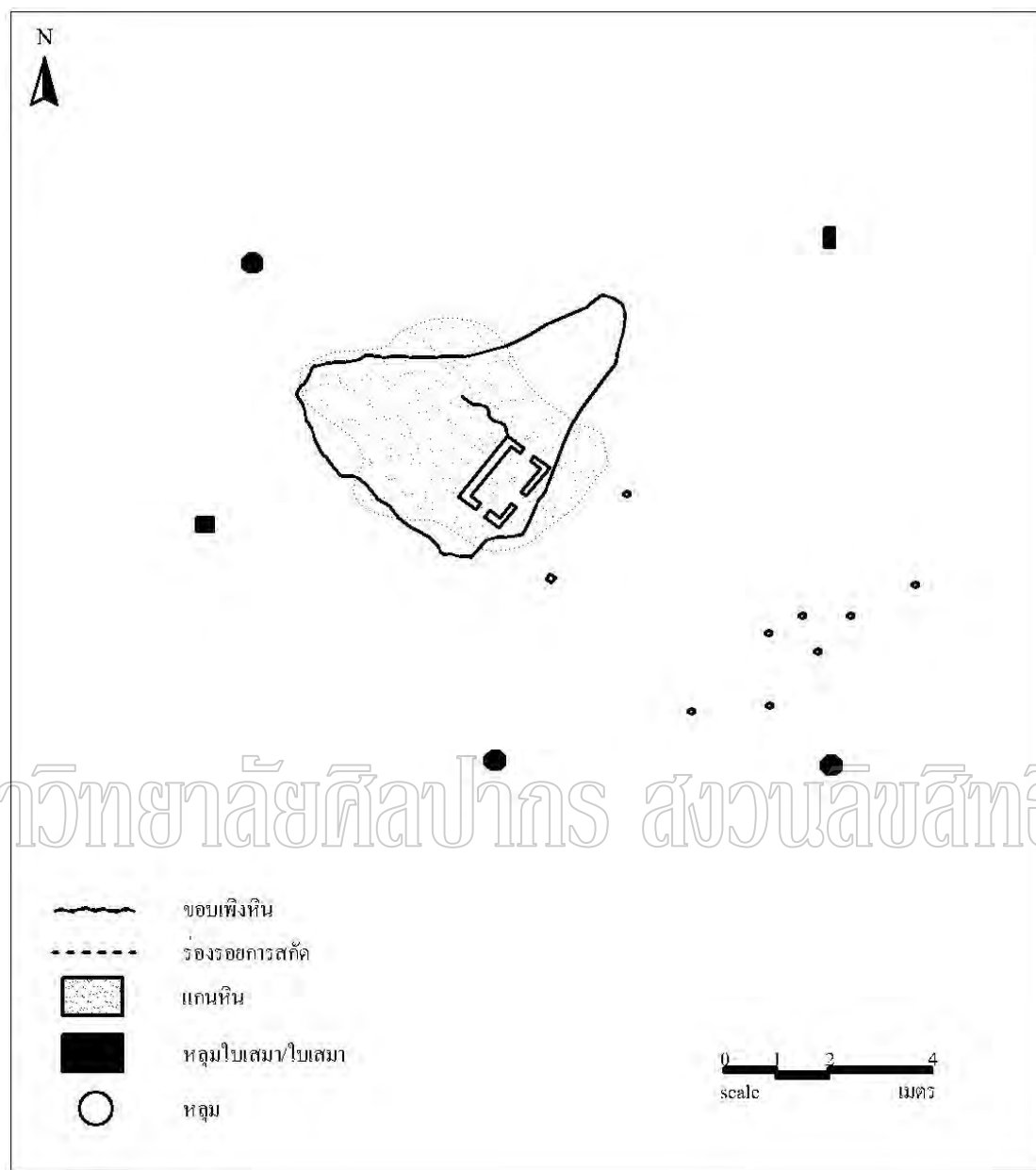
๑๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนแกนหินมีลักษณะคล้ายดอกเห็ด ซึ่งหลังคาเพิงหินมีขนาดความกว้าง ๕ เมตร ยาว ๗ เมตร และสูงจากพื้นลานหิน ๕.๕๐ เมตร และส่วนของแกนหินวัดโดยรอบได้ ๑๕ เมตร โดยหลังคาเพิงหินยื่นออกทางทิศใต้

ภาพที่ ๖๕ โบราณสถานหอนางอุสา

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๓๓.

แผนผังที่ ๑๒ แผนผังแสดงโบราณสถานหนองสูง

๑๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๑๕.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีร่องรอยของภาพเขียนสีบริเวณผนังด้านล่างของเพิงหินทางทิศเหนือ เขียนเป็นลวดลายเส้นสีแดงเพียงเส้นเดียว^{๓๘} แต่ปัจจุบันได้ลบเลือนไปแล้ว

๑๕.๒.๒ โบราณสถาน

ภายใต้หลังคาเพิงหินถูกเจาะทำให้เป็นห้องหรือคูหาขนาดเล็ก ที่เรียกว่า “หอนางอุสา” มีขนาดความกว้าง ๑.๖๕ เมตร ยาว ๒ เมตร และสูง ๑ เมตร และมีการก่อผนังของห้องด้วยหินที่นำมาเรียงซ้อนกันแล้วอัดด้วยดินเหนียวและยังมีร่องรอยของการตกแต่งผนังทั้งภายในและภายนอกด้วยปูนขาวเพื่อประโยชน์ในการทำให้ผิวของผนังเรียบ แต่ปัจจุบันปูนขาวดังกล่าวได้กะเทาะหลุดออกจนเกือบหมดแล้ว และห้องหรือมีคูหาหอนางอุสายังมีน้ำค้างอยู่ทางทิศตะวันตกและทิศเหนือ ส่วนทางเข้าอยู่ทางด้านทิศใต้ซึ่งมีการสกัดให้เป็นระเบียบขนาดเล็ก และด้านข้างของทางเข้านี้ยังมีร่องรอยของการสลักภาพปูนดำเป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง ๒ องค์ แต่ยังสลักไม่แล้วเสร็จ

และบริเวณพื้นลานหินด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเพิงหินยังมีร่องรอยของการสกัดหลุมกลมขนาดเล็กกระจายอยู่จำนวนหนึ่งด้วย

ภาพที่ ๖๖ คูหาขนาดเล็กที่เรียกว่า หอนางอุสา และร่องรอยการสกัดภาพปูนดำพระพุทธรูปประทับนั่ง ๒ องค์ แต่ยังสลักไม่แล้วเสร็จ

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๔.

ภาพที่ ๖๗ ใบเสมาล้อมรอบโบราณสถานหนองอูสา

๑๕.๒.๓ โบราณสถาน

โดยรอบเพิงหินหนองอูสานี้ มีใบเสมารูปทรงและขนาดต่าง ๆ ล้อมรอบอยู่ จำนวน ๕ ใบ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ใบที่ ๑ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นแท่งใบเสมาคอนทราสต์รูปทรงแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๓๓ เมตร หนา ๐.๓๓ เมตร และสูง ๑.๑๓ เมตร

ใบที่ ๒ ด้านทิศใต้ มีลักษณะเป็นแท่งใบเสมาคอนทราสต์รูปทรงแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๓๗ เมตร หนา ๐.๓๐ เมตร และสูง ๐.๘๖ เมตร

ใบที่ ๓ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นแท่งใบเสมานินทรา
รูปทรงสี่เหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๓๔ เมตร หนา ๐.๓๖ เมตร และสูง ๐.๘๒ เมตร

ใบที่ ๔ ด้านทิศเหนือ มีลักษณะเป็นแท่งใบเสมานินทรา
รูปทรงแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๓๔ เมตร หนา ๐.๓๑ เมตร และสูง ๐.๘๕ เมตร

ใบที่ ๕ ด้านทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นแผ่นใบเสมานินทรา
ส่วนปลายเป็นรูปกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๓๐ เมตร หนา ๐.๓๕ เมตร และสูง ๑.๘๐ เมตร

๑๕.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

แม้ว่าห้องด้านบนของนางอุสาที่อยู่ภายใต้หลังคาเพิงหินจะมีทางเข้าอยู่
ในทางทิศใต้ แต่หากพิจารณาจากลักษณะของลานหินที่กว้างและมีร่องรอยของการสกัดหลุมกลม
บริเวณลานหินด้านทิศตะวันตกเพื่ออาจเป็นจุดวางเครื่องสักการะ ซึ่งก็อาจทำให้เชื่อได้ว่าศาสน
สถานแห่งนี้หันหน้าไปทางทิศตะวันตกก็เป็นได้

และจากขนาดที่เล็กของห้องของนางอุสาซึ่งไม่สามารถใช้เป็นสถานที่
พักอาศัยหรือการเข้าไปประกอบพิธีกรรมได้ ดังนั้นนางอุสาคงเป็นสถานที่เพื่อประดิษฐาน
พระพุทธรูปหรือรูปเคารพที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่น่าจะเกิดขึ้นในบริเวณ
ลานหินด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเพิงหินเป็นหลักมากกว่าด้านอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากการสกัด
หลุมกลมเป็นกลุ่มที่คล้ายกัน โครงสร้างอาคารขนาดเล็ก

นอกจากนี้ใบเสมาล้อมรอบเพิงหินยังเป็นเครื่องแสดงถึงการเป็นอุโบสถ
หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย

๑๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒๐. วัตถุประสงค์

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยอาจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์ และคณะ
โครงการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมไทย แผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์^{๓๕} ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๒๐ คณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กองโบราณคดี กรมศิลปากรได้สำรวจเพิ่มเติม^{๓๖} และ พ.ศ.๒๕๒๑ สำรวจโดยโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีการสำรวจเพิ่มเติมอีกครั้งในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และ พ.ศ.๒๕๒๗ โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)^{๓๗}

๒๐.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่กว้าง ๕ เมตร ยาว ๖ เมตร และสูงจากพื้น ๔ เมตร ซึ่งตั้งซ้อนทับอยู่บนแกนหิน โดยเพิงหินมีลักษณะยื่นออกไปทางทิศเหนือ และมีการนำเอาก้อนหินที่สกัดเป็นก้อนสี่เหลี่ยมมาเรียงซ้อนกันเป็นผนังห้องขนาดใหญ่ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีลำธารไหลผ่านสายหนึ่ง

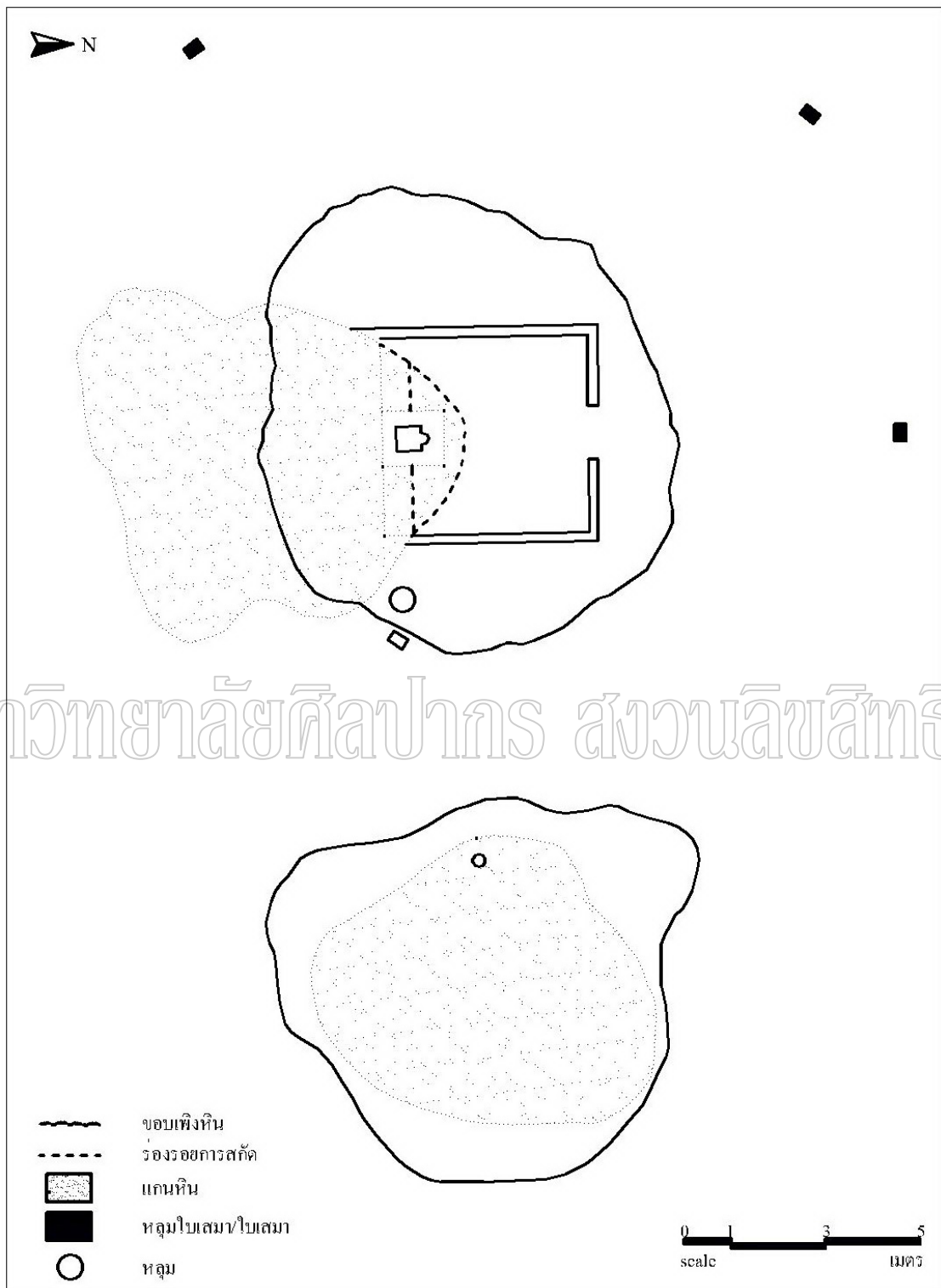

ภาพที่ ๖๘ โบราณสถานวัดลูกเขย

^{๓๕} สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๓๕.

^{๓๖} สุรพล คำวิหกุล, แผ่นดินอีสาน, ๑๓๑.

^{๓๗} โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๔๐.

แผนผังที่ ๑๓ แผนผังแสดงโบราณสถานวัดลูกเขยและแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออก
ของวัดลูกเขย

๒๐.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๒๐.๒.๑ โบราณสถาน

เป็นศาสนสถานที่มีการนำหินทรายมาสกัดเป็นก้อนสี่เหลี่ยมผืนผ้าและขัดจนเรียบก่อนนำมาก่อเรียงเป็นห้องหรืออาคารขนาดใหญ่ โดยโบสถ์หันหน้าไปทางทิศเหนือ ขนาดของโบสถ์กว้าง ๓.๒๐ เมตร ยาว ๔.๕๐ เมตร และสูง ๖ เมตร

มีประตูทางเข้าอยู่ทางทิศเหนือ ผนังห้องทางทิศตะวันออกและตะวันตกมีหน้าต่างด้านละหนึ่งช่อง ส่วนผนังห้องทางทิศใต้ซึ่งเป็นแกนของเพิงหินมีการก่อผนังด้วยปูนแล้วฉาบเรียบ ผนังด้านในของหินก้อนล่างมีการขุดแต่งให้เรียบเสมอกันจนจรดเพดาน ผนังโบสถ์ทั้งสองด้านใช้หินตัดเรียบเป็นแท่งหินสี่เหลี่ยมวางเรียงกันตามแกนเสาไม้ที่ตั้งค้ำอยู่ระหว่างพื้นกับเพดานด้านละ ๔ ต้น คล้ายกับกำแพงจนจรดเพดานด้านหน้า ซึ่งก่อเป็นกำแพงด้วยแท่งหินเรียงไว้เช่นเดียวกับผนังทั้งสองด้าน แต่ผนังด้านข้างทั้งสองและด้านหน้าชำรุด ก้อนหินที่เรียงไว้พังทลายตกลงมากองอยู่ที่พื้น ยังคงเหลือแกนไม้และหินบางก้อนยังคงอยู่ในสภาพเดิม

ผนังด้านหลังมีแท่นหินธรรมชาติสกัดเป็นแท่นบูชาสำหรับตั้งพระพุทธรูปยื่นออกมาจากผนังด้านละ ๐.๕๐ เมตร สูงจากพื้น ๑ เมตร โดยแท่นกลางมีลักษณะพิเศษกว่าทำชายและขา ถอยยื่นออกมาข้างหน้า ๑ เมตร ด้านบนของแท่นมีร่องรอยการแกะสลักเป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยมสำหรับตั้งพระพุทธรูป บนแท่นนี้มีพระพุทธรูปตั้งอยู่ ๖ องค์ ส่วนมากชำรุดเสียหายและถูกต่อเติม^{๔๒} และปัจจุบันมีการบูรณะวัดลูกเขยขึ้นมาใหม่แล้ว

^{๔๒} สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๓๕-๓๖.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ ๖๕ พระพุทธรูปประดิษฐานบนแท่นหิน และภาพจิตรกรรมฝาผนังโบราณสถานวัดลูกเขย

๒๐.๒.๒ ภาพเขียนสี

บริเวณของผนังด้านในเพิงหินวัดลูกเขยด้านทิศใต้มีการฉาบด้วยปูน ได้พบภาพเขียนสีที่ยังคงหลงเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นภาพเขียนสีที่ถูกเขียนขึ้น ๒ ครั้ง

โดยครั้งแรกเขียนด้วยสีแดงบนพื้นหินที่ขูดแต่งจนเรียบ ต่อมาอาจจะเห็นว่าภาพสีที่ปรากฏไม่ชัดเจน เนื่องจากสีที่เขียนกับผนังนั้นสีกลมกลืนกัน จึงได้ฉาบปูนขาวทับจนเรียบแล้วใช้สีแดงเขียนใหม่จนเต็มทั่วทั้งผนัง ลักษณะของภาพนั้นจากส่วนที่ยังเหลืออยู่ภาพคล้ายหน้าเทวดา ลักษณะเป็นแบบศิลปะทวารวดี เขียนด้วยพู่กันโดยใช้สีแดงเพียงสีเดียว ส่วนกลางของผนังนั้นแม้จะลบเลือนไปบ้าง แต่ยังมีส่วนให้เห็นเป็นภาพสถาปัตยกรรมคล้ายซุ้มปราสาท มีฐานบัวหงายเป็นชั้น ๆ ด้านหน้าซุ้มอาจเป็นรูปพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่แต่มองเห็นไม่ชัดเจน ส่วนผนังตอนอื่น ๆ ภาพลบเลือนไปเป็นส่วนใหญ่ จึงยังไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นภาพที่เขียนขึ้นตามชาดกหรือพุทธประวัติตอนใด แต่ทั้งนี้ก็มีนักวิชาการที่สันนิษฐานว่าภาพเขียนสีวัด

ลูกเขยนี้เป็นจิตรกรรมฝาผนังสมัยทวารวดีที่พบภาพแรกในประเทศไทย^{๔๓} และปัจจุบันร่องรอยของภาพเขียนสีหรือจิตรกรรมฝาผนังวัดลูกเขยนี้ได้ลบเลือนและหลุดหายไปจนยากแก่การศึกษา

๒๐.๒.๓ โบราณวัตถุ

พบพระพุทธรูปหินทรายสลักแบบนูนสูง ประดิษฐานอยู่บนแท่นจำนวน ๖ องค์^{๔๔} ดังนี้

องค์ที่ ๑ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ มีขนาดหน้าตักกว้าง ๐.๔๕ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร หน้า ๐.๒๐ เมตร มีประภามณฑลคล้ายรูปใบเสมาติดอยู่ด้านหลัง มีร่องรอยของการลงรักปิดทองและการซ่อมแซมส่วนเศียรและพระวรกายท่อนบนด้วยปูนซีเมนต์^{๔๕} ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ตรงกลางของแท่นที่แกะสลักฐาน โดยแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปนี้มีการสกัดเป็นหลุมสี่เหลี่ยมสำหรับฝังเศียรพระพุทธรูป^{๔๖}

องค์ที่ ๒ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ มีร่องรอยของการลงรักปิดทอง อยู่ในสภาพชำรุด เศียรหักหายไป ขนาดหน้าตักกว้าง ๐.๕๕ เมตร สูง ๐.๖๕ เมตร หน้า ๐.๑๕ เมตร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนแท่นบนด้านซ้ายมือ

องค์ที่ ๓ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ มีร่องรอยของการลงรักปิดทอง อยู่ในสภาพชำรุด เศียรหักหายไป ขนาดหน้าตักกว้าง ๐.๖๐ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร หน้า ๐.๑๕ เมตร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนแท่นบนด้านขวามือ

องค์ที่ ๔ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ อยู่ในสภาพชำรุด เศียรหักหายไป ขนาดหน้าตักกว้าง ๐.๖๐ เมตร สูง ๐.๕๕ เมตร หน้า ๐.๔๐ เมตร มีพระวรกายอวบอ้วน ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนแท่นล่างด้านซ้ายมือ

องค์ที่ ๕ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ มีร่องรอยของการลงรักปิดทอง อยู่ในสภาพชำรุด เศียรหักหายไป หน้าตักกว้าง ๐.๗๕ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร หน้า ๐.๒๐ เมตร มีประภามณฑลคล้ายรูปใบเสมาติดอยู่ด้านหลัง และมีร่องรอยการซ่อมแซมส่วนเศียรด้วยปูนขาว ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนแท่นบนด้านขวามือ

^{๔๓}อาจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์ และคณะนักศึกษา แผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยค้นพบขณะออกสำรวจเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.๒๕๑๕ ใน เรื่องเดียวกัน, ๓๘-๓๙.

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, ๑๒๘-๑๒๙ ; สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านฝ่อ ร่องรอยจากอดีต, ๓๖-๓๗.

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน

^{๔๖}สุรพล คำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน, ๑๒๘.

องค์ที่ ๖ พระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ^{๔๗} ขนาดหน้าตักกว้าง ๐.๒๐ เมตร อยู่ในสภาพชำรุดคือ เศียรและองค์พระชำรุด ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว

นอกจากนี้ยังมีแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นก้อนหินที่มีการแกะสลักเป็นแท่นสี่เหลี่ยมลักษณะคล้ายฐานโยนิ โดยแกะสลักเป็นฐานตรงกลางมีการสกัดให้เป็นรูปหลุมสี่เหลี่ยมสำหรับฝังเศียรพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ ปัจจุบันวางอยู่ด้านหน้าแท่นพระพุทธรูปภายในเพิงหินวัดลูกเขย

และพบใบเสมาที่อยู่โดยรอบเพิงหินวัดลูกเขย จำนวน ๓ ใบ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ใบที่ ๑ ด้านทิศเหนือ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๕๕ เมตร หนา ๐.๓๐ เมตร และสูง ๒.๐๕ เมตร

ใบที่ ๒ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๖๘ เมตร หนา ๐.๕๑ เมตร และสูง ๑.๕๐ เมตร

ใบที่ ๓ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบสี่เหลี่ยมปลายมน ขนาดกว้าง ๐.๕๕ เมตร หนา ๐.๔๑ เมตร และสูง ๑.๕๕ เมตร

ภาพที่ ๙๐ ใบเสมาล้อมรอบโบราณสถานวัดลูกเขย

^{๔๗} สุมิตร ปิตีพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๓๗.

อีกทั้งบริเวณผนังภายนอกเพิงหินด้านทิศตะวันออก ยังมีการ สกัดให้เป็นช่องขนาดเล็กเรียงเป็นแนวเส้นตรงหลายช่อง และการสกัดหลุมที่พื้น ซึ่งเป็นอาคาร เชื่อมต่อระหว่างวัดพ้อตากับเพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดพ้อตาดโดยมีระยะห่างประมาณ ๓ เมตร

๒๐.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เพิงหินวัดลูกเขมมีลักษณะของการสร้างเป็นอุโบสถเพื่อใช้ประกอบ สังฆกรรมโดยชัดเจน ซึ่งจากหลักฐานโบราณวัตถุที่พบ คือ พระพุทธรูปและใบเสมาหิน ที่มี ลักษณะเป็นศิลปะแบบทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ประกอบกับภาพเขียนสีที่พบซึ่งเป็น ภาพสถาปัตยกรรมคล้ายซุ้มปราสาท และพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ แต่เนื่องจากภาพได้ลบเลือน ไปเป็นจำนวนมาก จึงไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นภาพที่เขียนขึ้นตามชาดกหรือพุทธประวัติในตอน ใด และจากลักษณะของภาพเขียนสีก็อาจสันนิษฐานได้ว่าภาพเขียนสีวัดลูกเขมนี้เป็นจิตรกรรมฝา ผนังที่เขียนขึ้นในสมัยทวารวดีที่พบแห่งแรกของประเทศไทยอีกด้วย

๒๐.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒๑. เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขม

สำรวจพบครั้งแรกโดยโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ และ พ.ศ. ๒๕๒๙^{๔๘}

๒๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่กว้าง ๖ เมตร ยาว ๗ เมตร และสูง จากพื้น ๕.๕๐ เมตร โดยตั้งอยู่บนก้อนหินและพื้นหินที่ยกตัวสูงคล้ายฐาน และเพิงหินมีลักษณะ ยื่นออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

^{๔๘}โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๔๐.

ภาพที่ ๓๑ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย

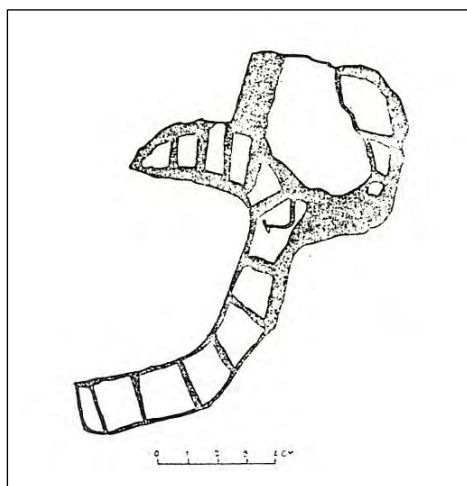
๒๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหินทางด้านทิศตะวันออก เขียนด้วยสีแดง เป็นภาพลายเส้นคู่ขนานที่วาดต่อเนื่องกันโดยมีเส้นขีดแบ่งคล้ายขั้นบันได และภาพมีความคล้ายกับรูปของแมงป่อง^{๔๕}

^{๔๕} กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๕.

ภาพที่ ๘๒ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย

ภาพลายเส้นที่ ๑๖ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพงหินด้านทิศตะวันออกของ
วัดลูกเขย

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๖๖.

๒๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ประกอบกับที่สามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้ อีกทั้งลวดลายของภาพเขียนสีบนเพดานเพิงหินยังแสดงถึงการเจตนาในการเขียนลวดลายด้วย ดังนั้นภาพเขียนสีที่พบนั้นนอกจากจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์แล้ว ยังอาจจะมีการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างด้วยก็เป็นได้

และนอกจากนี้แหล่งเพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขยนี้ก็ยังคงมีความเกี่ยวข้องกับวัดลูกเขยในการเป็นพื้นที่เพื่อเป็นอุโบสถ โดยมีอาคารซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นโครงไม้ในการเชื่อมต่อกัน

๒๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒๒. หีบศพพืดดา (ถ้ำมือแดง)

สำรวจพบครั้งแรกโดยโครงการ โบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ พบว่ามีภาพฝ่ามือสีแดงบนผนังเพิงหิน จึงเรียกชื่อแหล่งนี้ว่า “ถ้ำมือแดง”

๒๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กที่มีความกว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๔ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๕๐ เมตร โดยตั้งอยู่บนแกนหินและก้อนหินขนาดเล็ก จึงทำให้เกิดเป็นเพิงหินที่มีห้องโล่ง ๒ ห้อง คือ ห้องทางทิศตะวันตก หรือถ้ำมือแดง และห้องทางทิศตะวันออก

ภาพที่ ๑๓ โบราณสถานหีบศพพ่อดา

๒๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

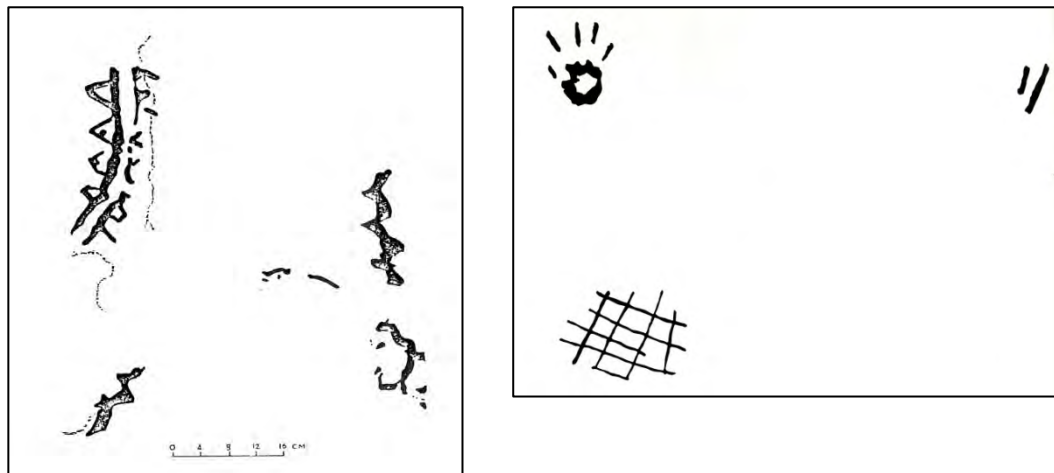
ห้องทางทิศตะวันตก เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ถ้ำมือแดง” มีร่องรอยของภาพเขียนสีแดง เป็นภาพฝ่ามือข้างขวาของมนุษย์ ภาพลายเส้นรูปดาบยาว ภาพลายหยักสลับฟันปลา และบริเวณพื้นมีการสกัดตกแต่งให้เป็นพื้นเรียบ

ห้องทางทิศตะวันออก มีการสกัดตกแต่งผนังของห้องให้เป็นทรงโค้ง และยังสกัดให้เป็นพื้นเรียบ ๓ ระดับ โดยชั้นที่ ๒ มีลักษณะเป็นเพียงชั้นขนาดเล็กที่มีความกว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๐.๕๐ เมตร เท่านั้น

ภาพที่ ๑๔ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานหีบศพพ่อดา

ภาพลายเส้นที่ ๑๑ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากโบราณสถานหีบศพพอดา

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๒๑-๑๒๒.

๒๒.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากการพบภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาจจะสันนิษฐานได้มี การใช้พื้นที่เพื่อเป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารหรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับ ชุ่มดักสัตว์ ซึ่งภาพเขียนสีเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่ม คนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

แต่ในระยะเวลาต่อมาจึงมีการดัดแปลงเพิงหิน โดยแบ่งเพิงหินออกเป็น ห้อง ๒ ห้อง คือ ห้องทางด้านทิศตะวันตกมีการสกัดให้พื้นจนเรียบ มีร่องรอยของการสกัดให้เป็นที่ หลุมเพื่อประโยชน์ในการทำเป็นรั้วล้อมรอบห้องอีกด้วย ซึ่งการดัดแปลงเพิงหินดังกล่าวเพื่อการใช้ ประโยชน์สำหรับเป็นที่พักของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียร

ส่วนห้องทางด้านทิศตะวันออก เป็นห้องเปิด โลงที่มีการสกัดพื้นและผนัง จนเรียบโค้ง และมีการปรับพื้นให้เป็นพื้นต่างระดับ ซึ่งน่าจะมีการใช้ประโยชน์เป็นที่บำเพ็ญเพียร หรือประดิษฐานของพระพุทธรูปหรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงการใช้งานของหีบศพพอดาหรือถ้ำมือแดงแล้ว จึง อาจสันนิษฐานได้ว่ามีลักษณะของการใช้งานอย่างกุฎิ หรือเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของพระภิกษุ หรือผู้บำเพ็ญเพียร

๒๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒๓. หีบศพนางอุสา

๒๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กกว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๔ เมตรและ
สูงจากพื้น ๒ เมตร โดยตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงคล้ายฐานและมีแกนหินสองข้างค้ำยันอยู่
คล้ายโต๊ะ โดยเพิงหินหันออกไปทางทิศตะวันตก

ภาพที่ ๑๕ โบราณสถานหีบศพนางอุสา

๒๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีร่องรอยของการสกัดพื้นและแกนหินให้เรียบเป็นห้องโล่งที่มีความกว้าง
๒.๒๐ เมตร ยาว ๒.๔๐ เมตร และเพดานสูง ๑ เมตร

๒๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของหีบศพนางอุสาที่มีการดัดแปลงด้วยสักดกแต่งพื้นและผนังของห้องจนเรียบ ประกอบกับความสูงของห้องภายในเปิดโล่ง จึงมีความเหมาะสมต่อการใช้เป็นกุฏิ หรือเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียรได้เป็นอย่างดี

๒๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒๔. หีบศพท้าวบารส

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กรมศิลปากร – สำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๗^{๕๐}

๒๔.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กที่มีความกว้าง ๕ เมตร ยาว ๗ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๓๐ เมตร ตั้งอยู่บนแกนหินขนาดเล็กและพื้นลานหินที่ยกตัวสูงคล้ายฐาน โดยทำให้เกิดเป็นห้องโล่งใต้เพิงหินที่สูง ๐.๓๐ เมตร

^{๕๐}โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๒๕.

ภาพที่ ๗๖ โบราณสถานหีบศพท้าวบารส

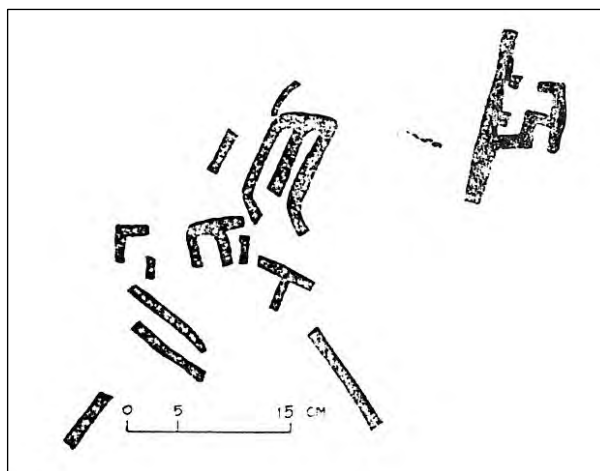
๒๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีร่องรอยของภาพเขียนสีบนเพดานเพิงหินที่เขียนด้วยสีแดง เป็นภาพของลายเส้นโค้ง ลวดลายเส้นคู่ขนาน และลวดลายคดโค้งไปมา และมีร่องรอยของการสกัดตกแต่งพื้นลานหินด้านทิศเหนือให้เรียบโค้งไปตามขอบหิน และพื้นบริเวณขอบของเพิงหินยังมีการสกัดเป็นหลุมกลมขนาดเล็กเรียงเป็นแนว ซึ่งรอยของหลุมดังกล่าวยังตรงกับรอยสกัดรูปวงกลมที่อยู่บนเพดานเพิงหินอีกด้วย

นอกจากนี้ยังพบใบเสมาวางอยู่บนพื้นด้านข้างเพิงหินหีบศพท้าวบารส จำนวน ๑ ใบ เป็นแผ่นใบเสมาหินทราย อยู่ในสภาพชำรุด

ภาพที่ ๗๗ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานหีบศพท้าวบารส

ภาพลายเส้นที่ ๑๘ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากโบราณสถานหีบศพท้าวบารส

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๖.

๒๔.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีขนาดค่อนข้างเล็กและคับแคบ ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วคงจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหาร หรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับชุมนุมดักสัตว์ และภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

นอกจากนี้ยังมีร่องรอยของการสกัดให้เป็นที่หลุมขนาดเล็กเพื่อประโยชน์ในการทำเป็นรูล้อมรอบห้องอีกด้วย ซึ่งอาจจะเป็นการดัดแปลงเพิงหินเพื่อการใช้ประโยชน์สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก หรือใช้เป็นที่พักสิ่งของต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรม เนื่องจากเพิงหินหีบศพท้าวบารสนี้ตั้งอยู่ในบริเวณของลานหินหน้าวัดพ่อตาด้วย ประกอบกับใบเสมาที่พบด้านข้างเพิงหินก็คงเป็นใบเสมาที่ชำรุดและถูกนำมาวางไว้ในบริเวณดังกล่าว

๒๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

สมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒๕. ถ้ำช้าง

สำรวจพบครั้งแรกโดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กรมศิลปากร – สำนักงานพลังงานแห่งชาติ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ และ พ.ศ. ๒๕๒๗^{๕๑}

และเนื่องจากว่ามีภาพเขียนสีรูปช้างบนผนังเพิงหิน จึงเรียกชื่อแหล่งนี้ว่า “ถ้ำช้าง”

๒๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

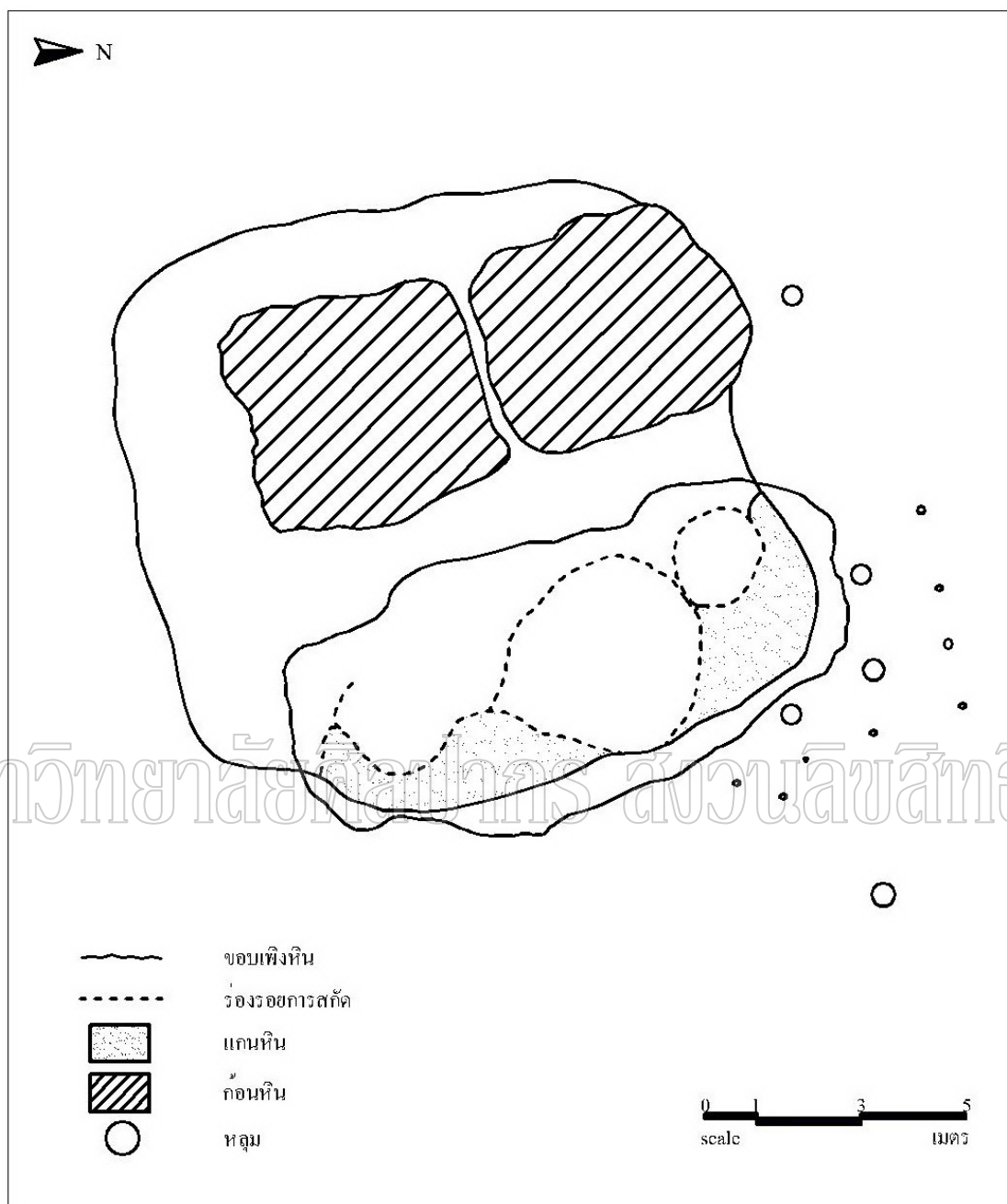
สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่มีฐานกว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร โดยเพิงหินแบ่งได้ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ทางทิศตะวันออกและทางทิศตะวันตก โดยทางทิศตะวันออกมีลักษณะเป็นเพิงหินที่มีโพรงเข้าไปภายใน ส่วนทางทิศตะวันตกเป็นมีลักษณะเป็นแท่นหินสูง

ภาพที่ ๑๘ โบราณสถานถ้ำช้าง

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๕.

แผนผังที่ ๑๔ แผนผังแสดงโบราณสถานถ้ำช้าง

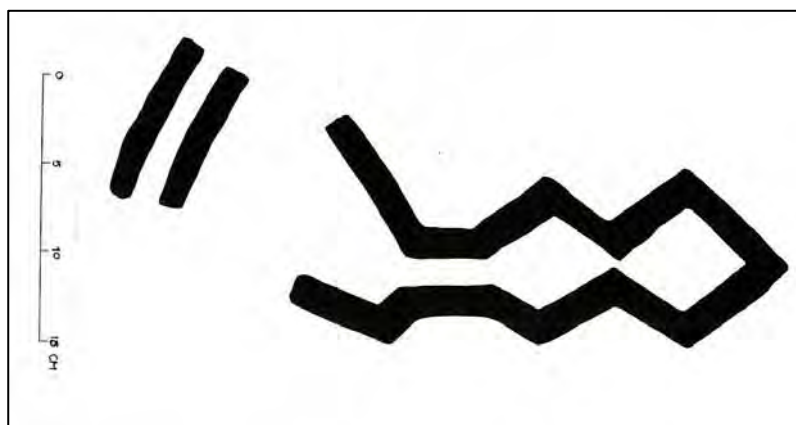
๒๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๒๕.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีร่องรอยของภาพเขียนสีบริเวณผนังด้านนอกของเพิงหินทางทิศตะวันตก ซึ่งเขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง จำนวน ๒ กลุ่ม คือ ลวดลายหยักและลายตาราง และลายเส้นรูปช้าง ซึ่งเป็นภาพวาดที่แสดงถึงลักษณะกายภาพของช้างได้อย่างชัดเจนและงดงาม

ภาพที่ ๑๕ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานถ้ำช้าง

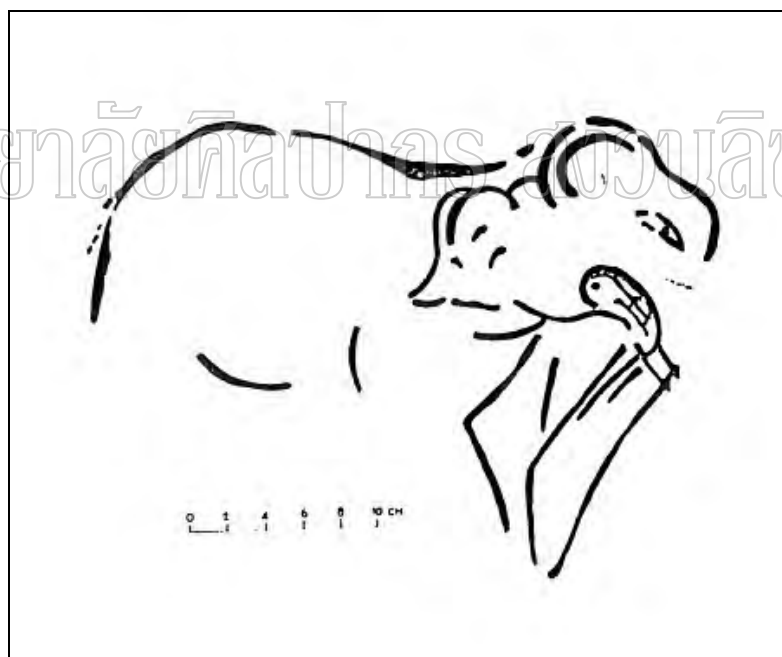

ภาพลายเส้นที่ ๑๕ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากโบราณสถานถ้ำช้าง

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๒๓.

ภาพที่ ๘๐ ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์จากโบราณสถานถ้ำช้าง

ภาพลายเส้นที่ ๒๐ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์ จากโบราณสถานถ้ำช้าง
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๒๒.

๒๕.๒.๒ โบราณสถาน

มีการสกัดตกแต่งภายในเพิงหินให้เป็นห้องที่มีลักษณะต่อเนื่องและลดหลั่นกัน ๓ ห้อง ดังมีรายละเอียด ดังนี้

ห้องทางทิศเหนือ เป็นห้องที่สูงกว่าห้องอื่นๆ มีลักษณะกลมเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๖๐ เมตร

ห้องกลาง เป็นห้องลักษณะค่อนข้างกลมมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒.๘๐ เมตร และสกัดลึกลง ๐.๒๕ เมตร และมีร่องรอยของการสกัดเป็นร่องน้ำเพื่อให้ลงมายังห้องทางทิศใต้

ห้องทางทิศใต้ มีลักษณะเป็นห้องโถงเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓ เมตร นอกจากนี้ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเพิงหินยังมีร่องรอยของการสกัดให้เป็นหลุมขนาดใหญ่จำนวน ๕ หลุม และหลุมขนาดเล็กอีก ๘ หลุม

ภาพที่ ๘๑ ร่องรอยการสกัดตกแต่งโบราณสถานถ้ำช้าง

๒๕.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

จากการพบภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาจจะสันนิษฐานได้มี การใช้พื้นที่เพื่อการเป็นที่อยู่อาศัยหรือที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารหรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ ในการเป็นที่สำหรับชุมนุมดักสัตว์ ซึ่งภาพเขียนสีดังกล่าวคงเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

แต่ในระยะเวลาต่อมาคงมีการดัดแปลงให้เป็นที่พักของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียรหรือเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปหรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีการแบ่งออกเป็นห้องหลายห้อง และแต่ละห้องก็สามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี และภายนอกเพิงหินยังมีร่องรอยของหลุมที่ถูกสกัดขึ้นเพื่อทำเป็นอาคารยื่นออกไปภายนอกอีกด้วย

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงการใช้งานของเพิงหินถ้ำช้างแล้ว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่ามีลักษณะการใช้งานอย่างกุฎิ หรือเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียรในทางพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ภาพช้างที่เขียนบนผนังด้านนอกเพิงหินถ้ำช้าง ยังน่าจะเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมอีกด้วย เนื่องจากภาพช้างดังกล่าวหันออกไปยังทางลานหินหน้าวัดพ้อตาในทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของถ้ำช้างซึ่งเป็นลานสำหรับการประกอบพิธีกรรม

๒๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒๖. ถ้ำพระอาจารย์คำห่วย

พบครั้งแรกโดยพระอาจารย์คำห่วย สมปนุโน วัดพระพุทธรบาทบัวบก^{๕๒} ซึ่งต่อมาได้แจ้งให้คณะสำรวจของโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และหน่วยศิลปากรที่ ๗ กองโบราณคดี กรมศิลปากร เข้าทำการสำรวจครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๒๓ และได้ตั้งชื่อ “ถ้ำพระอาจารย์คำห่วย” เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ค้นพบ^{๕๓}

๒๖.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กที่มีความกว้าง ๔ เมตร ยาว ๕ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๕๐ เมตร ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงคล้ายฐานทรงกระบอกสูง ๑.๕๐ เมตร

^{๕๒} ปัจจุบันคือ พระครูพุทธรบาทบริรักษ์ (คำห่วย สมปนุโน) เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรบาทบัวบก อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี.

^{๕๓} โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี, ๔๗.

ภาพที่ ๘๒ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระอาจารย์คำห่วย

๒๖.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ จุด คือ บริเวณเพิงหินด้านทิศตะวันตก เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลาย

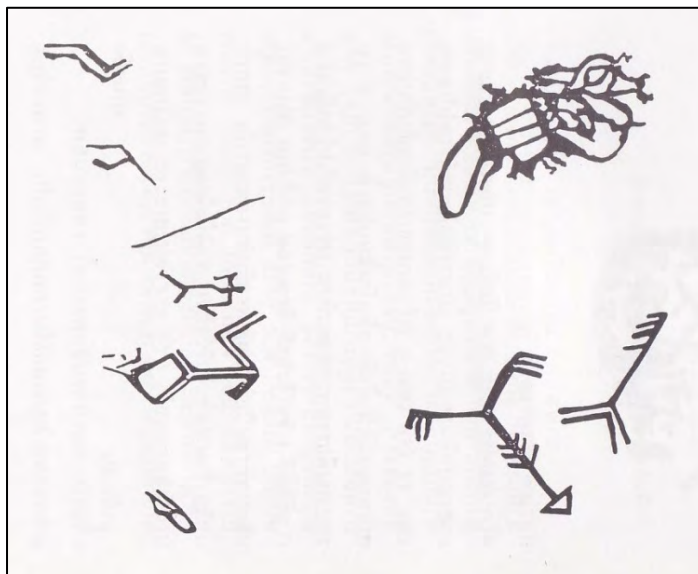
เป็นคดผสมกับเส้นคู่ขนาน

และบริเวณเพิงหินด้านทิศตะวันออก เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายคล้ายภาพของคนยืน ลวดลายเส้นหยักคู่ขนาน ลวดลายคล้ายลูกศร

ภาพที่ ๘๓ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระอาจารย์คำห่วย

ภาพลายเส้นที่ ๒๑ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระอาจารย์คำห่วย
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๓๖.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒๖.๓ ข้อเสนอพื้นฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่มีความสูงของเพิงหินจากพื้นที่ค่อนข้างคับแคบ
ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วคงจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหาร
มากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่
สำหรับชุมนุมสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขต
หรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

๒๖.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

๒๗. เพิงหินนกระทา

๒๗.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินสูงที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ซ้อนทับอยู่บนแกนหินรูปวงรี โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๒ เมตร ยาว ๖ เมตร และสูงจากพื้น ๒.๕๐ เมตร และมีลักษณะคล้ายกับนกระทา ชาวบ้านจึงเรียกเพิงหินนี้ว่า “เพิงหินนกระทา”

ภาพที่ ๘๔ โบราณสถานเพิงหินนกระทา

๒๗.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

บริเวณลานหินโดยรอบของเพิงหินมีการสกัดพื้นให้เป็นหลุมสำหรับปักใบเสมา โดยใบเสมาที่ปักอยู่โดยรอบจำนวน ๕ ใบ ดังนี้

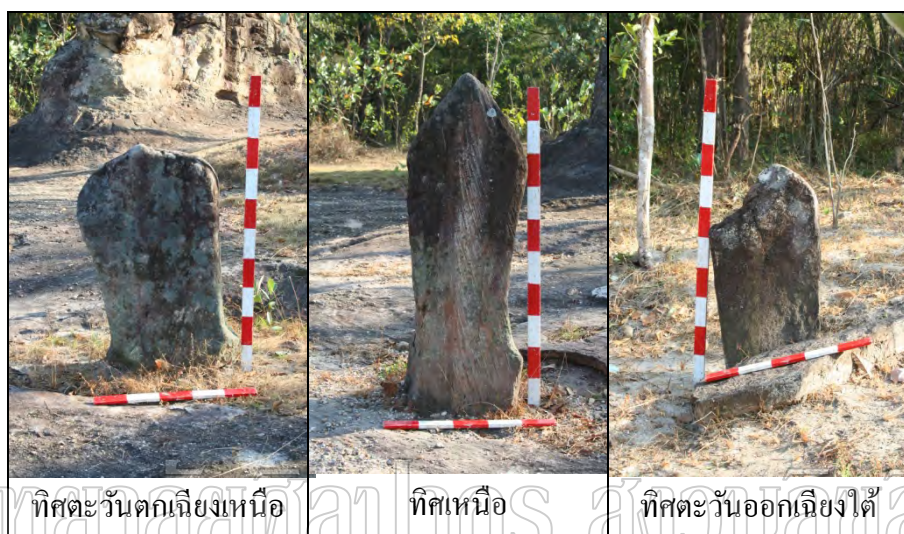
ใบที่ ๑ ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว จำหลักเป็นรูปแกนศูปรตรงกลางใบเสมาทั้งสองด้าน ขนาดกว้าง ๐.๔๖ เมตร หนา ๐.๒๓ เมตร และสูง ๐.๗๕ เมตร

ใบที่ ๒ ด้านทิศเหนือ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว จำหลักเป็นรูปแกนศูปรตรงกลางใบเสมาด้านเดียว ขนาดกว้าง ๐.๓๖ เมตร หนา ๐.๒๓ เมตร และสูง ๑.๐๕ เมตร

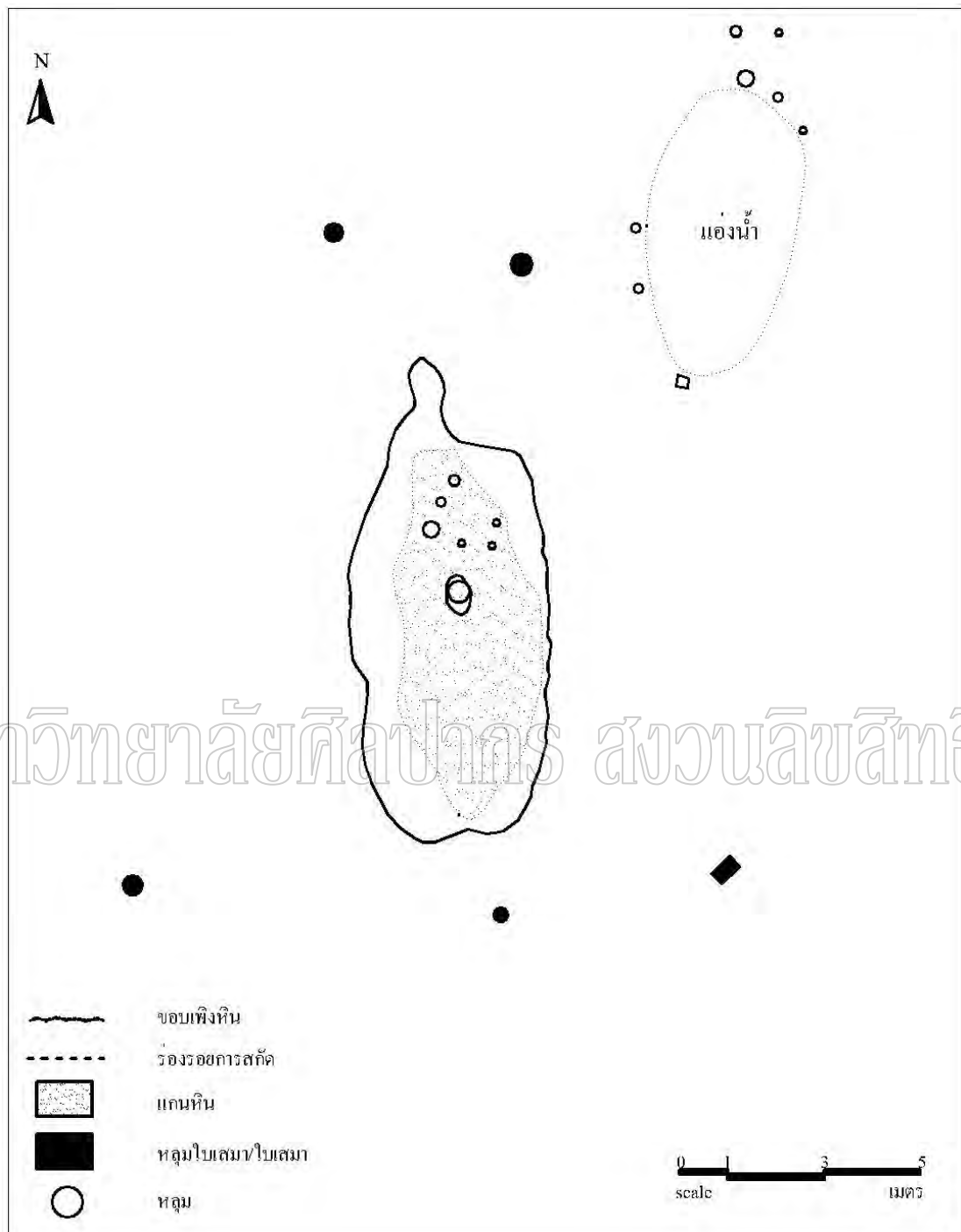
ใบที่ ๓ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๐.๓๕ เมตร หนา ๐.๑๗ เมตร และสูง ๐.๗๐ เมตร อยู่ในสภาพชำรุด

ใบที่ ๔ ด้านทิศใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว จำหลักเป็นรูปแกนศูปรตรงกลางใบเสมาด้านเดียว ขนาดกว้าง ๐.๔๘ เมตร หนา ๐.๒๔ เมตร และสูง ๐.๕๕ เมตร

ใบที่ ๕ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแบบกลีบบัว ขนาดกว้าง ๐.๓๓ เมตร หนา ๐.๑๘ เมตร และสูง ๐.๖๕ เมตร

ภาพที่ ๘๕ ใบเสมาล้อมรอบโบราณสถานเพิงหินนกระทา

แผนผังที่ ๑๕ แผนผังแสดงโบราณสถานเพิงหินนกระทา

นอกจากนี้บริเวณแกนหินที่รองรับเพิงหินยังมีการสกัดให้เป็นหลุม ซึ่งอาจจะเพื่อประโยชน์ในการเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือเครื่องสักการะ รวมถึงการสกัดพื้นให้เป็นหลุมกลมขนาดเล็กครอบแอ่งน้ำที่อยู่ด้านหน้าเพิงหินทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออีกด้วย

๒๗.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

เพิงหินนกกกระทาเป็นเพิงหินที่มีใบเสมาดั้งล้อมรอบจำนวน ๕ ใบ สันนิษฐานว่าแต่เดิมคงมีใบเสมาดั้งล้อมรอบเพิงหินจำนวน ๘ ใบ

ดังนั้นจากลักษณะของเพิงหินและการวางใบเสมาดั้งล้อมรอบตามทิศ จึงสันนิษฐานได้ว่าเพิงหินนกกกระทาเป็นสถานที่ที่ใช้เป็นอุโบสถ และการประกอบพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา โดยมีการตั้งวางพระพุทธรูปหรือรูปเคารพไว้บนแกนหินที่ถูกสกัดให้เป็นฐานขนาดเล็กเหนือพื้นลานหินราว ๑ เมตร

นอกจากนี้บริเวณด้านหน้าเพิงหินยังมีร่องรอยของการสกัดหลุมกลมล้อมรอบบ่อน้ำธรรมชาติ ซึ่งสันนิษฐานว่าคงเป็นอาคารที่มีหลังคาเพื่อคลุมบ่อน้ำ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าบ่อน้ำที่อยู่บริเวณด้านหน้าเพิงหินนกกกระทาเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกใช้เพื่อการประกอบพิธีกรรมด้วย

๒๗.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

กลุ่มที่ ๔ กลุ่มพระพุทธรูปบาทบัวบก

ตั้งอยู่ในบริเวณของวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก บ้านตัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี บริเวณพื้นที่ราบสันเขาทางตอนเหนือของภูพระบาท

โดยกลุ่มพระพุทธรูปบาทบัวบกเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานจำนวน ๕ แห่ง คือ

๑. พระพุทธรูปบาทบัวบก

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

มีลักษณะเป็นองค์พระธาตุที่สร้างขึ้นเพื่อครอบรอยพระพุทธรูปบาทบัวบก ซึ่งองค์พระธาตุที่เห็นในปัจจุบันสร้างขึ้นในระหว่างปี พ.ศ.๒๔๖๒-๒๔๗๔^{๔๔} โดยพระอาจารย์สีห์ตัด

^{๔๔} จันทร์แดง คำลือหาญ (เรียบเรียง), สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๗ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), ๒๒๗๒.

ญาณสัมปันโน (สุวรรณมาโจ)^{๕๕} เป็นผู้นำในการก่อสร้าง สิ้นค่าก่อสร้าง ๑๑,๕๐๐.๕๔ บาท^{๕๖} ซึ่งองค์พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบกนี้สร้างจำลองแบบมาจากพระธาตุพนมองค์เดิมก่อนที่จะมีการบูรณะในปี พ.ศ.๒๔๘๓

๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๑.๒.๑ องค์พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก

มีลักษณะเป็นองค์พระธาตุที่สร้างขึ้นแทนเจดีย์ขนาดเล็ก ซึ่งสร้างจำลองแบบมาจากพระธาตุพนมองค์เดิมก่อนการบูรณะ โดยมีการสร้างและบูรณะขึ้นในระหว่างปี พ.ศ.๒๔๖๓-๒๔๗๕ โดยพระอาจารย์สีหัตถ์ ญาณสัมปันโน (สุวรรณมาโจ) เป็นผู้นำในการก่อสร้าง และจากประวัติการก่อสร้างพบว่าในขณะที่มีการรื้อถอน อุบมุง หรืออุบโมงค์ ได้พบผอบทองคำบรรจุพระบรมสารีริกธาตุอยู่ในอุโมงค์สี่เหลี่ยมใต้องค์เจดีย์องค์เก่า นอกจากนี้ยังมีการพบวัตถุมงคลอื่น ๆ อีกมากมาย และต่อมาเมื่อบูรณะเจดีย์แล้วเสร็จจึงได้นำพระบรมสารีริกธาตุและวัตถุมงคลต่าง ๆ ไปบรรจุรวมไว้ในองค์พระธาตุชั้นที่ ๓

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

^{๕๕} พระอาจารย์สีหัตถ์ หรือศรีหัตถ์ สุวรรณมาโจ พระวิปัสสนากรรมฐานที่มีชื่อเสียง ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระธาตุท่าอุเทน และเคยอุปสมบทจำนวน ๒ ครั้ง จึงเป็นเหตุให้พระอาจารย์สีหัตถ์ มีฉายาในทางพระพุทธศาสนาจำนวน ๒ ฉายา คือ สุวรรณมาโจ และ ญาณสัมปันโน อ้างถึงใน ธวัช ปุณโณทก (เรียบเรียง), สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๕ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), ๑๕๗๕-๑๕๗๖.

^{๕๖} สุมิตร ปิติพัฒน์, บ้านผือ ร่องรอยจากอดีต, ๘.

ภาพที่ ๘๖ องค์พระพุทธรูปบัวบก

๑.๒.๒ รอยพระพุทธรูปบัวบก

รอยพระพุทธรูปบัวบกองค์ปัจจุบันนี้เป็นองค์จำลองที่ทำขึ้นมาใหม่และวางซ้อนทับอยู่บนรอยพระพุทธรูปเดิมพร้อม ๆ กับการสร้างพระธาตุครอบ โดยมีลักษณะเป็นแอ่งลึกเรียบรูปฝ่าเท้า ขอบพระบาทเป็นเส้นตรง โค้งมนบริเวณสัน ขนาดยาว ๑.๖๕ เมตร ปลายกว้าง ๐.๕๓ เมตร และสันกว้าง ๐.๘๔ เมตร มีลายวงกลมหมุนวนคล้ายจักรสลักนูนบนปลายนิ้วแต่ละนิ้ว กลางฝ่าพระบาทสลักรูปดอกบัวบานซ้อนกัน ๓ ชั้น ขอบนอกรอยพระบาทก่อขึ้นจนสันนูนที่ตกแต่งด้วยลายพันธุ์พฤกษาและทาสีทองทั่วทั้งพระบาท

ทั้งนี้ก่อนการสร้างพระธาตุครอบนั้น เดิมรอยพระพุทธรูปเป็นสักรัดลงไปบนพื้นลานหินประมาณ ๑ ศอก มีรูปกงจักรอยู่ตรงกลาง มีรูปสัตว์อยู่ตรงกลาง นิ้วพระ

บาทยาวเสมอกันทุกนี้ว รอยพระพุทธรบาทกว้างประมาณ ๑ เมตร ยาวประมาณ ๒ เมตร และมี
สิ่งก่อสร้างเรียกว่า อุบมุง ครอบอยู่ ซึ่งทำให้บดบังรอบพระพุทธรบาทเดิมจนหมด^{๕๗}

ภาพที่ ๘๗ รอยพระพุทธรบาทบัวบก ภายในองค์พระพุทธรบาทบัวบก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑.๒.๓ ฉาบสำริด

เป็นโบราณวัตถุประเภทฉาบที่พบจากการขุดค้นบริเวณองค์พระ
พุทธรบาทบัวบก โดยเป็นโลหะสำริดแผ่นกลม เส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๘ เมตร ตรงกลางนูนขึ้นมา
๐.๐๘ เมตร และเจาะรูตรงกลาง ลักษณะคล้ายหมวก พบจำนวน ๒ ชิ้น^{๕๘} สันนิษฐานว่าเป็นเครื่อง
ดนตรี (ฉาบ) ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

^{๕๗} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “พระพุทธรบาทบัวบก.” ใน อีสานเหนือ, วโรกาส พลตรีหญิง
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงนำคณาจารย์และนักเรียนนายร้อย
พระจุลจอมเกล้า ทักษศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน, ๒๙-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๓๒
(ม.ป.ท., ๒๕๓๒), ๑๐๐-๑๐๒.

^{๕๘} โบราณวัตถุหลายเลข ๗๗๑/๑๗ และ ๗๗๒/๑๗ ที่พบในบริเวณองค์พระพุทธรบาท
บัวบก ในปี พ.ศ.๒๕๑๗ ใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น, บัญชีศิลปโบราณวัตถุ ปี พ.ศ.
๒๕๒๔ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), .

ภาพที่ ๘๘ ฉาบสำริด พบภายในองค์พระพุทธรูปบัวบก

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากรอยพระพุทธรูปบัวบกได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ด้วยการก่ออิฐถือปูนทับบนรอยพระพุทธรูป จึงทำให้ไม่สามารถทราบถึงลักษณะดั้งเดิมของรอยพระพุทธรูปได้ ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะสันนิษฐานว่ารอยพระพุทธรูปบัวบกนี้มีอายุอยู่ในยุคสมัยใด แต่เนื่องจากโบราณสถานที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับรอยพระพุทธรูป รวมถึงรอยพระพุทธรูปที่พบบนภูพระบาท ทั้งพระพุทธรูปหลังเต่าและพระพุทธรูปเจดีย์ร้าง (อุบ โมงค์) ก็ล้วนแต่มีอายุสมัยอยู่ในสมัยล้านช้าง ดังนั้นก็อาจกล่าวได้ว่ารอยพระพุทธรูปบัวบกนั้น น่าจะถูกสร้างขึ้นในสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ และต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๔๗๕ ก็มีการสร้างและบูรณะขึ้นใหม่ โดยมีการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ขึ้นครอบรอยพระพุทธรูปบัวบกดังที่พบเห็นได้ในปัจจุบัน

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๒. เฝ้าหินกลางวัดพระพุทธรูปบัวบก ๑

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเฝ้าหินขนาดใหญ่ ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐาน โดยก้อนหินที่เป็นส่วนของเฝ้าหินมีขนาดกว้าง ๕

เมตร ยาว ๑๕ เมตร สูงจากพื้น ๓ เมตร และส่วนล่างที่เป็นพื้นลานหินมีลักษณะคอดเล็กจึงทำให้เกิดเป็นหลังคาเพิงหินที่ยื่นออกไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ ๘๘ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรบาทบัวบก ๑

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

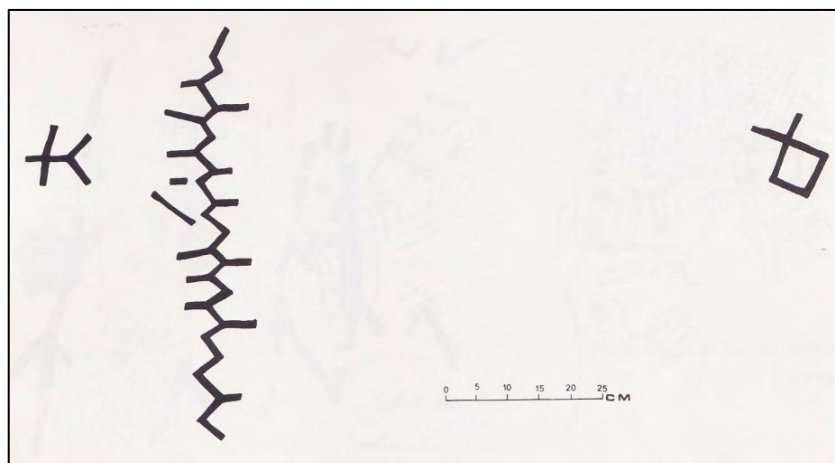
๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน โดยเขียนด้วยสีแดง ๒ จุด คือ ลวดลายเส้นหยักตรงยาว ๐.๖๕ เมตร และภาพเส้นตรงคล้ายรูปคนหรือกิ่งไม้ ยาว ๐.๑๒ เมตร

ภาพที่ ๘๐ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรบาทบัวบก ๑

ภาพลายเส้นที่ ๒๒ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลาง

วัดพระพุทธบาทบัวบก ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๖.

๒.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือการใช้ที่พักอาศัยชั่วคราวในขณะออกหาของป่าล่าสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรือการแสดงอาณาเขตในการออกหาอาหาร

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๓. เพิงหินกลางวัดพระพุทธบาทบัวบก ๒

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐาน โดยก้อนหินที่เป็นส่วนของเพิงหินมีขนาดกว้าง ๘

เมตร ยาว ๕ เมตร สูงจากพื้น ๑ เมตร และส่วนล่างที่เป็นพื้นลานหินมีลักษณะเป็นโพรงลึกเข้าไป
ประมาณ ๔ เมตร ซึ่งภายในยังคงมีน้ำขังอยู่ตลอดทั้งปี

ภาพที่ ๕๑ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรบาทบัวบก ๒

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

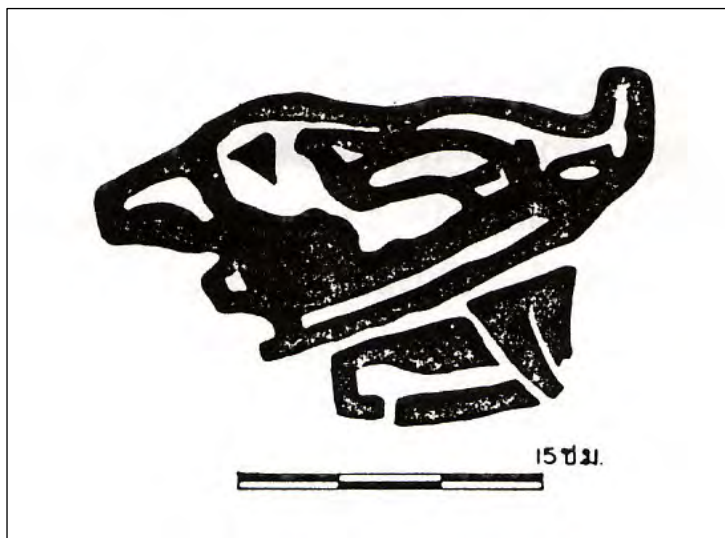
๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน โดยเขียนด้วยสีแดง เป็นลายเส้นโค้งต่อเนื่องกับเส้นโค้งหัก หรือวาดต่อเนื่องกันคล้ายกับหัวสัตว์

ภาพที่ ๕๒ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลางวัดพระพุทธรบาทบัวบก ๒

ภาพลายเส้นที่ ๒๓ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินกลาง

วัดพระพุทธบาทบัวบก ๒

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๖.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่และเป็นโพรงเข้าไปด้านใน ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๔. ถ้าพญานาค

๔.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นเป็นฐานสูง ๑ เมตร และภายในพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นยังมีลักษณะเป็นโพรงลึกเข้าไปคล้ายถ้ำ

ภาพที่ ๕๑ ถ้ำพญานาค

๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

ถ้ำพญานาคไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานทางโบราณคดีใด ๆ แต่มีความเกี่ยวเนื่องกับตำนานอุรังคธาตุ โดยถ้ำพญานาคเป็นชื่อที่ถูกเรียกขึ้นตามตำนานอุรังคธาตุ และมีความเชื่อกันว่าบริเวณดังกล่าวเป็นถ้ำของพญานาค โดยถ้ำจะมีความยาวตลอดลงไปใต้ดินยังถึงเมืองนครเวียงจันทน์ในฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

๔.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

ในตำนานอุรังคธาตุที่ได้ให้ความสำคัญกับรอยพระพุทธรูปบาทบัวบก ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพญานาคชื่อ “สุวรรณนาค” ดังนั้นบริเวณถ้ำพญานาคจึงถูกนำไปเชื่อมโยงให้เป็นสถานที่อยู่ของสุวรรณนาค

และแม้ว่าถ้ำพญานาคไม่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีใด ๆ แต่ก็มีความสำคัญในฐานะศาสนสถานหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมในสมัยล้านช้าง

๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๕. โบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค

๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กที่มีก้อนหินรูปวงรีขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูง ๒ เมตร ตั้งอยู่บนพื้นลานหินขนาดใหญ่

ภาพที่ ๕๔ โบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

บริเวณริมขอบด้านบนของเพิงหินทางทิศตะวันตกมีพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยขนาดกว้าง ๑ เมตร และสูง ๑.๒๐ เมตร ซึ่งประดิษฐานอยู่เหนือแท่นที่ก่อด้วยหินทรายขนาดเล็กหลายชั้น กว้าง ๑.๒๐ เมตร ยาว ๑.๓๐ เมตร และสูง ๐.๖๐ เมตร และหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

ซึ่งพระพุทธรูปดังกล่าวมีลักษณะเป็นศิลปะสมัยล้านช้าง แต่ปัจจุบันถูกทาบด้วยสื่เหล็ก

๕.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีหลังคาเพิงหินเป็นพื้นเรียบและยาวรูปวงรี และมีการประดิษฐานพระพุทธรูปบนเพิงหิน ดังนั้นโบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาคจึงเป็นพระอุโบสถเพื่อการประกอบพิธีกรรม

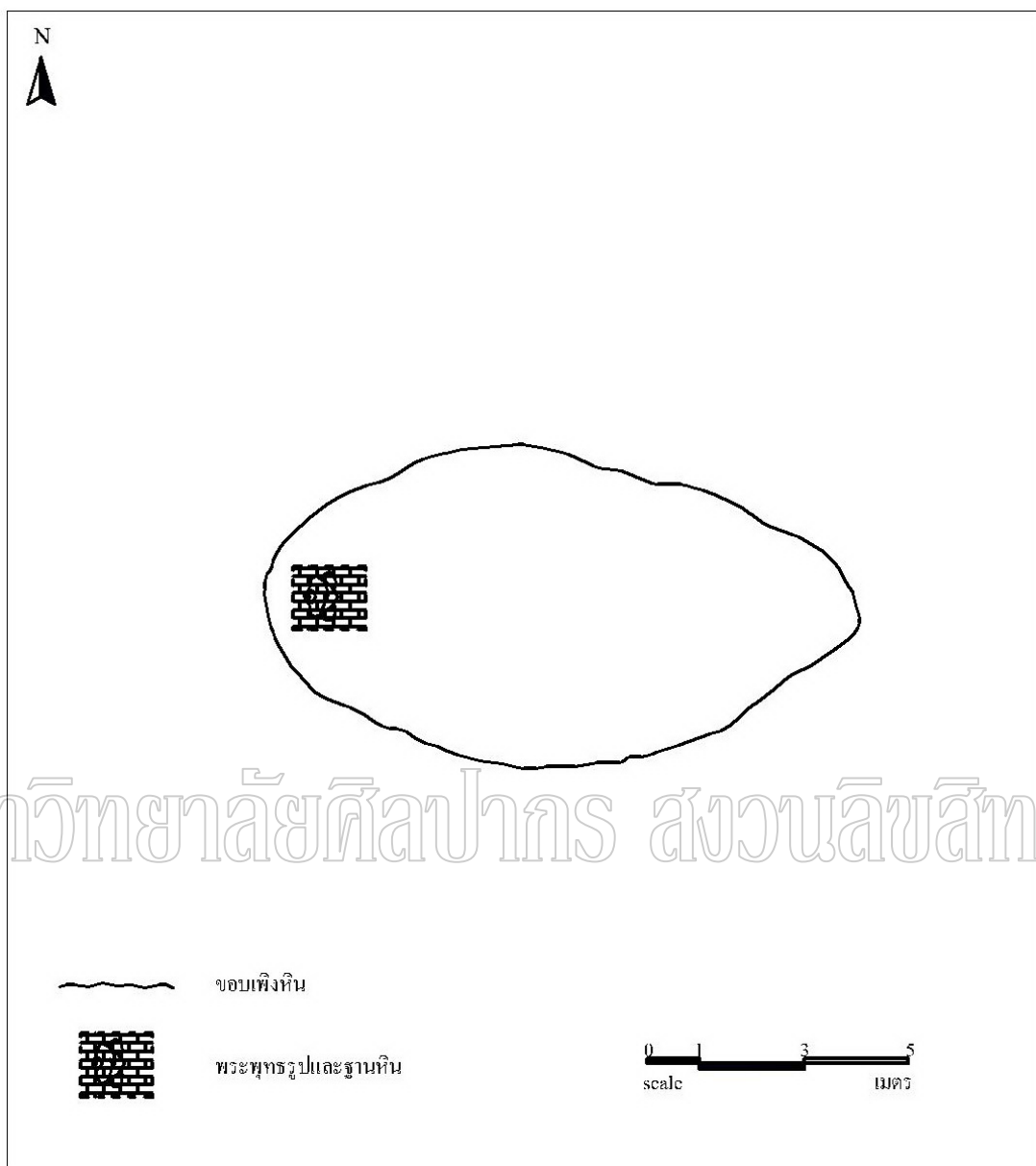

ภาพที่ ๕๕ พระพุทธรูปประดิษฐานบน โบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค

๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

แผนผังที่ ๑๖ แผนผังแสดงโบราณสถานด้านทิศเหนือของถ้ำพญานาค

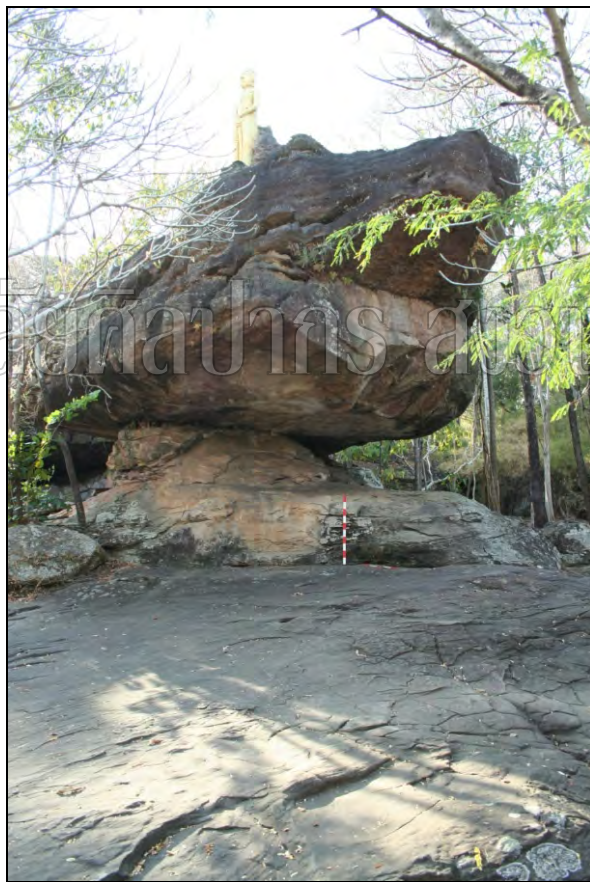

๖. เพิงหินด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค

สำรวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๑๕ โดยคณะสำรวจโบราณคดีโครงการผามอง กรมศิลปากร – สำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๗^{๕๕}

๖.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

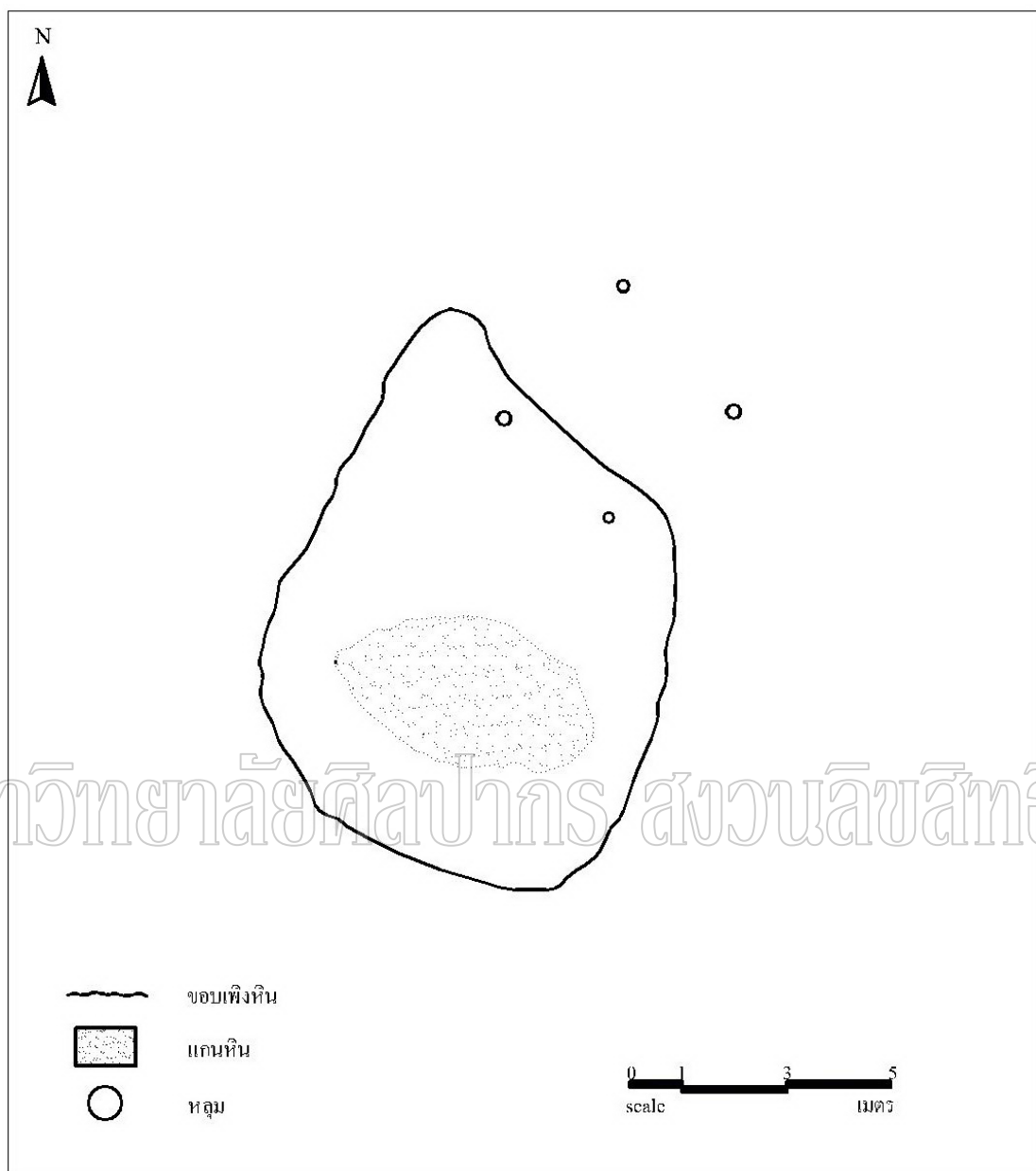
สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้น ๑ เมตร คล้ายฐาน โดยก้อนหินที่เป็นส่วนของเพิงหินมีขนาด กว้าง ๕ เมตร ยาว ๘ เมตร สูงจากพื้น ๒ เมตร

ภาพที่ ๕๖ โบราณสถานเพิงหินด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค

^{๕๕} กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, ๓๘.

แผนผังที่ ๑๓ แผนผังแสดงโบราณสถานด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค

๖.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ บริเวณ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง คือ ลวดลายเป็นเส้นตรงซ้อนทับกันคล้ายตาราง แต่ไม่สม่ำเสมอ ลวดลายเส้นขนานรูป ก. (อักษร ก.ไก่) และลวดลายเส้นขนานรูปสามเหลี่ยม ๒ รูป

และทางทิศตะวันออกของเพิงหินยังมีร่องรอยของการสกัดพื้นลานหินให้เป็นหลุมกลมขนาดกว้าง ๐.๑๕ เมตร จำนวน ๔ หลุม ซึ่งจากลักษณะของแนวหลุมคงเป็นแนวของอาคารที่เชื่อมต่อออกมาจากเพิงหิน

ภาพที่ ๕๗ ภาพเขียนสีจากโบราณสถานเพิงหินด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาค

๖.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

จากการพบภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาจจะสันนิษฐานได้มี การใช้พื้นที่เพื่อการเป็นที่อยู่อาศัยหรือที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารหรืออาจจะมีการประกอบพิธีกรรมในการเป็นที่สำหรับชุมนุมดักสัตว์ ซึ่งภาพเขียนสีดังกล่าวคงเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

แต่ในระยะเวลาต่อมาคงมีการดัดแปลงให้พื้นที่ด้านหน้าเพิงหินเป็นอาคารที่เชื่อมต่อออกมาจากเพิงหิน ดังจะเห็นได้จากร่องรอยของหลุมที่ถูกสกัดขึ้นจำนวน ๔ หลุม และมีแผนผังเป็นแบบของอาคาร

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงการใช้พื้นที่ของเพิงหินด้านทิศใต้ของถ้ำพญานาคแล้ว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นศาสนสถานที่มีการใช้งานเพื่อเป็นสถานที่แสดงธรรมหรือสถานที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

๖.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๗. พระอุโบสถ

๗.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนที่เชื่อมต่อออกมาจากเพิงหินขนาดใหญ่ โดยพระอุโบสถกว้าง ๕ เมตร ยาว ๗ เมตร และผนังสูง ๑.๕๐ เมตร ส่วนหลังคาสูง ๑.๕๐ เมตร มุงด้วยกระเบื้อง

ภาพที่ ๔๘ โบราณสถานพระอุโบสถ

๗.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

ภายในพระอุโบสถมีพระประธานเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งขัดสมาธิขนาดกว้าง ๐.๗๐ เมตร สูง ๑.๕๐ เมตร ส่วนด้านข้างของพระประธานมีพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืนปางเปิดโลก ๒ องค์ ซึ่งมีขนาดและลักษณะที่ใกล้เคียงกัน

และด้านหลังของพระประธานยังมีพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดเล็กอีกหลายองค์ ซึ่งพระพุทธรูปดังกล่าวแสดงทั้งปางสมาธิและปางมารวิชัย โดยแต่ละองค์ถูกก่อให้ติดอยู่กับพื้นปูนที่ก่อสูงขึ้น ๐.๕๐ เมตร และเป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปปางมารวิชัยจะมีลักษณะ ขนาด และการลงสีที่คล้ายคลึงกัน

นอกจากนี้บริเวณด้านหน้าของพระอุโบสถยังมีใบเสมาชำรุดปักอยู่ แต่ปัจจุบันพบใบเสมาเพียง ๒ ชิ้น เท่านั้น

ภาพที่ ๕๕ พระพุทธรูปภายในโบราณสถานพระอุโบสถ

๗.๓ ข้อเสนอแนะในการใช้พื้นที่

จากลักษณะของพระอุโบสถที่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนที่เกิดจากการต่อเติมอาคารออกมาจากเพิงหิน ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่เดิมก่อนที่จะมีการสร้างพระอุโบสถที่ก่ออิฐถือปูนอย่างในปัจจุบัน คงจะมีลักษณะเป็นเพียงเพิงหินที่ประดิษฐานพระพุทธรูป โดยพระพุทธรูปที่อยู่ในพระอุโบสถนี้ก็คงเป็นพระพุทธรูปที่มีมาตั้งแต่แรกสร้างสร้าง

นอกจากนี้ยังพบใบสมาที่ตั่งอยู่บริเวณด้านหน้าพระอุโบสถ ซึ่งหากใบเสมาดังกล่าวไม่ได้มีการเคลื่อนย้ายมาจากบริเวณอื่นแล้ว ก็ย่อมจะแสดงให้เห็นได้ว่าพระอุโบสถนี้คงมีใบเสมาล้อมรอบเพื่อใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา

และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถมีอยู่หลายองค์ ซึ่งก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนั้นก็แสดงให้เห็นว่าคงมีการสร้างพระพุทธรูปเพิ่มเติมหลายครั้งและมีการใช้งานเพิงหินแห่งนี้อย่างต่อเนื่องจนต่อมาจึงมีการดัดแปลงให้เป็นพระอุโบสถ

๗.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๘. ถ้ำพระวัดพระพุทธบาทบัวบก

๘.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หรือศาลา ที่เชื่อมต่อออกมาจากเพิงหินขนาดเล็ก โดยมีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๒.๕๐ เมตร และผนังสูง ๒ เมตร โดยด้านหน้าไม่มีประตูเปิดปิด ส่วนหลังคาเป็นส่วนหนึ่งของเพิงหินเชื่อมต่อด้วยหลังคาปูน

ภาพที่ ๑๐๐ โบราณสถานถ้ำพระวัดพระพุทธบาทบัวบก

๘.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

ภายในถ้ำพระมีการก่อด้วยอิฐบริเวณชอกหินด้านในให้เป็นห้องขนาดเล็ก กว้าง ๒ เมตร ยาว ๐.๕๐ เมตร และสูง ๐.๔๐ เมตร และได้เพิงหินหน้าห้องดังกล่าวมีพระพุทธรูป ปูนปั้นประทับนั่งขัดสมาธิติดอยู่กับผนังเพิงหินจำนวน ๕ องค์ โดยอยู่ด้านซ้ายของถ้ำ ๒ องค์ และ ด้านขวา ๓ องค์

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปหินทรายและไม้หลายองค์ตั้งอยู่ภายใน ซึ่ง พระพุทธรูปต่างๆเหล่านี้ล้วนแต่ชำรุดทั้งสิ้น และยังมีใบเสมาหินทรายขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร ยาว ๐.๒๕ เมตร สูง ๑.๓๐ เมตร ปักอยู่ภายในถ้ำพระ โดยมีการสลักระบุ พ.ศ.๒๔๗๑ และปัจจุบันใช้เป็น ที่ประดิษฐานรูปหล่อพระอาจารย์สีหัตถ์ ญาณสัมปันโน (สุวรรณมาโจ)

ภาพที่ ๑๐๑ พระพุทธรูปปูนปั้นภายในโบราณสถานถ้ำพระวัดพระพุทธบาทบัวบก

๘.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการใช้พื้นที่

ถ้ำพระมีลักษณะเป็นเพิงหินขนาดเล็ก โดยมีการต่อเติมภายในด้วยการก่ออิฐขึ้นมาเป็นห้องและมีช่องทางเข้าขนาดเล็ก ประกอบกับมีพระพุทธรูปก่อด้วยปูนติดอยู่กับผนังถ้ำจำนวน ๕ องค์

ซึ่งจากลักษณะของถ้ำพระคงมีการใช้งานเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป และห้องภายในถ้ำพระซึ่งมีขนาดเล็กมากและไม่เหมาะสมแก่การเข้าไปนั่งบำเพ็ญเพียร ดังนั้นถ้ำพระคงมีการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นสถานที่เก็บรักษาของมีค่าหรือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้

และปัจจุบันถ้าพระเป็นสถานที่ประดิษฐานรูปหล่อพระอาจารย์สีห์ทัตต์
ญาณสัมปันโน (สุวรรณมาโจ)

๘.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๘. ถ้ำปูน

สำรวจพบเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๓ โดยคณะสำรวจโครงการโบราณคดีภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำการสำรวจ
เพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๗^{๖๐} โดยที่มาของชื่อ “ถ้ำปูน” มีความเกี่ยวเนื่องกับประวัติวัดพระพุทธรบาท
บัวบก กล่าวคือ ขณะมีการสร้าง (บูรณะ) เจดีย์ครอบพระพุทธรบาทบัวบกเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๓ เพ็ญหินนี้
ถูกใช้เป็นสถานที่เก็บปูนที่นำมาใช้ในการก่อสร้างมาเก็บไว้^{๖๑} ซึ่งปัจจุบันยังสามารถพบเห็น
ร่องรอยของปูนสีขาวที่ติดอยู่บริเวณพื้นได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ ๑๐๒ ร่องรอยของปูนบริเวณด้านหน้าแหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, ๓๕.

^{๖๑} สัมภาษณ์ นายดวงจิตร น้อยนรินทร์, เจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระ
บาท กรมศิลปากร, ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๒ ; โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี, ๓๕ ; และ กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำ
กลุ่มบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร), ๔๘.

๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กที่มีก้อนหินขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๕ เมตร และตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวคล้ายฐานและเสาสูง ๑.๕๐ เมตร โดยส่วนตรงกลางของเพิงหินมีลักษณะเป็นช่องว่างที่เป็นช่องทะลุออกไปยังอีกข้างหนึ่ง และเพิงหินยังมีลักษณะยื่นออกไปในทางทิศตะวันตก

ภาพที่ ๑๐๓ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน

๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

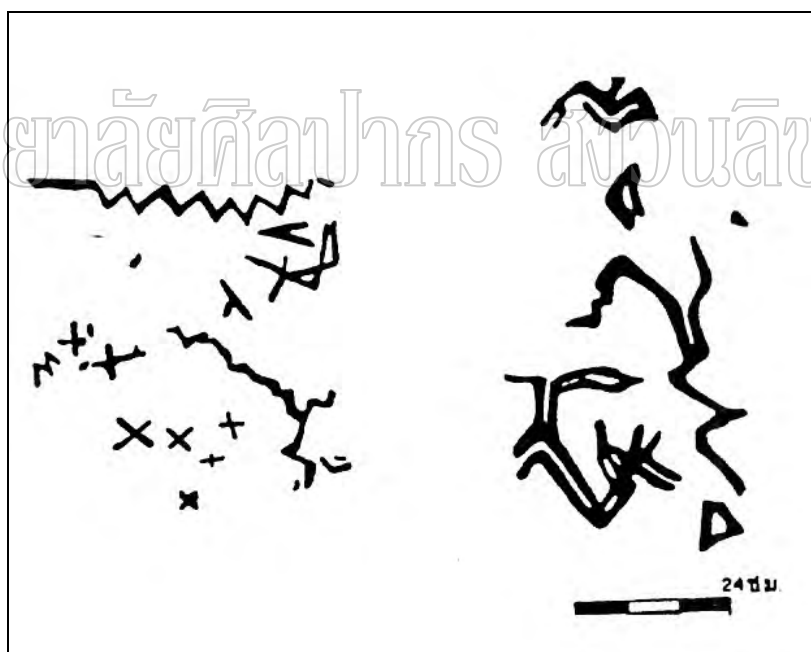
มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ บริเวณ คือ

บริเวณเพดานของเพิงหินด้านทิศใต้ ซึ่งเขียนเป็นลวดลายหยัก ลายเส้นคู่ขนาน ลายเส้นคด ลายสามเหลี่ยม ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่เดิมคงเป็นภาพลายเส้นที่ต่อเนื่องกัน แต่ปัจจุบันได้ลบเลือนไปจำนวนมาก

และบริเวณตรงกลางเพดานของเพิงหิน เขียนเป็นลวดลายหยัก ลายกากบาท

ภาพที่ ๑๐๔ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน

ภาพลายเส้นที่ ๒๔ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำปูน

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๓.

๕.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีขนาดค่อนข้างเล็กและคับแคบ ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วคงจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับชุมนุมสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

และนอกจากนี้ตามประวัติของการก่อสร้างองค์พระธาตุพระพุทธรูปบาทบัวบก ถ้าปูนถูกใช้เป็นสถานที่ในการเก็บปูนที่นำมาใช้การก่อสร้างอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากร่องรอยของปูนที่อยู่บริเวณพื้นโดยรอบเพิงหิน โดยปูนที่นำมาใช้ในการก่อสร้างเป็นปูนจากแหล่งบ้านเก่ากอย อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันคือ จังหวัดหนองบัวลำภู) ซึ่งห่างอยู่ห่างไปทางทิศใต้ประมาณ ๒๔ กิโลเมตร และแหล่งบ้านน้ำโสม อำเภอน้ำโสม อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี ซึ่งอยู่ห่างประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ซึ่งนำมาเผาอบ ทำเป็นปูนผงเพื่อขาย^{๖๒}

๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

กลุ่มที่ ๕ กลุ่มห้วยหินลาด

ตั้งอยู่ในเขตบริเวณของบ้านดัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี อยู่ในบริเวณที่มีป่าไม้ปกคลุมอยู่อย่างหนาแน่น และบริเวณโดยรอบเป็นพื้นหินลาดเอียง ชาวบ้านจึงเรียกบริเวณพื้นที่ดังกล่าวว่า “ห้วยหินลาด” ตามชื่อของห้วยหินลาดที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งเป็นลำน้ำขนาดเล็กที่ไหลไปบรรจบกับลำน้ำโมงบริเวณตอนล่างของบ้านดัว และอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล ๑๕๐ เมตร

โดยเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีจำนวน ๒ แห่ง คือ

๑. เพิงหินห้วยหินลาด

สำรวจพบครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๒ โดยเจ้าหน้าที่ของหน่วยศิลปากรที่ ๗ กองโบราณคดี กรมศิลปากร และในปีเดียวกันโครงการ โบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ทำการ

^{๖๒} จันทร์แดง คำลือหาญ, ผู้เรียบเรียง, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๗ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), ๒๒๗๔.

สำรวจและเก็บข้อมูล และต่อมาโครงการโบราณคดีประเทศภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สำรวจและเก็บข้อมูลเพิ่มเติมอีกครั้งในปี พ.ศ.๒๕๒๖^{๖๓}

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดเล็กตั้งอยู่บนลานหินที่ยกตัวขึ้นคล้ายฐาน มีขนาดความกว้าง ๔ เมตร ยาว ๕ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร โดยส่วนล่างของหินก้อนบนมีลักษณะคอดเล็กจึงทำให้เกิดเป็นผนังและหลังคาเพิงหินที่ยื่นออกไปทางทิศเหนือ และแหล่งภาพเขียนสีอยู่ใกล้กับห้วยหินลาด

ภาพที่ ๑๐๕ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินห้วยหินลาด

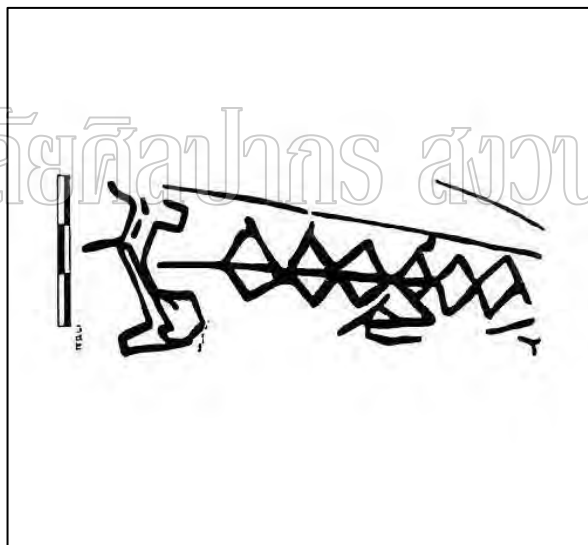
๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนบริเวณส่วนกลางของเพดานเพิงหิน เขียนด้วยสีแดง โดยเป็นภาพรูปสี่เหลี่ยมต่อเนื่องกันตรงมุมเป็นแนวยาว ภาพตารางผสมกับลายเส้นตรงและเส้นขนานคดไปมา

^{๖๓}โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๔๕.

ภาพที่ ๑๐๖ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินห้วยหินลาด

ภาพลายเส้นที่ ๒๕ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินห้วยหินลาด

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๑.

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากเพิงหินห้วยหินลาดมีลักษณะเป็นเพิงหินที่ยื่นออกมาด้านหน้าประมาณ ๑.๕๐ เมตร ประกอบกับทางด้านหน้าของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีลักษณะใกล้เคียงกันและเกือบจะต่อเนื่องกัน จึงสามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือใช้หลบแดดหลบฝนได้ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้

ว่าแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินห้วยหินลาดนี้มีลักษณะของการใช้เพื่อวัตถุประสงค์ของการเป็นที่อยู่อาศัยได้

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๒. เพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน หรือเพิงหินใกล้อ่างเก็บน้ำพระพุทธบาทบัวบก

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินลักษณะแบนขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนก้อนหินขนาดใหญ่อีกก้อนที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐาน โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๗ เมตร และสูงจากพื้น ๔ เมตร ส่วนก้อนหินด้านล่างมีขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูง ๓ เมตร และหินก้อนล่างที่เป็นฐานก็เกิดการกัดกร่อนจนทำให้เกิดช่องว่างเป็นเพิงหินที่มีเพดานสูง ๑ เมตร ภายในห้องกว้าง ๑.๒๐ เมตร และยาว ๔ เมตร ซึ่งทำให้เพิงหินมีลักษณะที่หันออกไปทางทิศใต้ ส่วนด้านล่างของเพิงหินเป็นโขดหินไม่สม่ำเสมอจำนวนมาก

ภาพที่ ๑๐๗ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน หรือเพิงหินใกล้อ่างเก็บน้ำพระพุทธบาทบัวบก

๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนบริเวณส่วนกลางของเพดานเพิง หินจำนวน ๑ ภาพ เขียนด้วยสีแดง โดยเป็นภาพลายเส้นตรง ภาพลายเส้นตรงคู่ขนาน ภาพลายเส้นหยัก และคราบสีที่เป็นจุด ๆ ซึ่งไม่สามารถหารูปร่างได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ ๑๐๘ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน

ภาพลายเส้นที่ ๒๖ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินข้างบ่อน้ำชลประทาน ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๔.

๒.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีห้องกว้างและยกตัวสูงขึ้นจากพื้นลานหินถึง ๓ เมตร ดังนั้นจึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรือการใช้ที่พักอาศัยชั่วคราวในการล่าสัตว์ขณะออกหาของป่าล่าสัตว์ และอีกทั้งยังสามารถช่วยป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายได้

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

กลุ่มที่ ๖ กลุ่มโนนสาวเอ้

ตั้งอยู่ในเขตบ้านดัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ราบสันเขาทางตอนเหนือของภูพระบาท

โดยกลุ่มถ้ำดินเพียงเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีจำนวน ๔ แห่ง คือ

๑. ลานสาวเอ้

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนก้อนหินขนาดเล็กหลายก้อน และอยู่บนพื้นลานหินขนาดใหญ่ โดยก้อนหินมีขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๑๒ เมตร และสูงจากพื้น ๐.๘๐ เมตร

ภาพที่ ๑๐๕ แหล่งภาพเขียนสีลานสาวเอ้

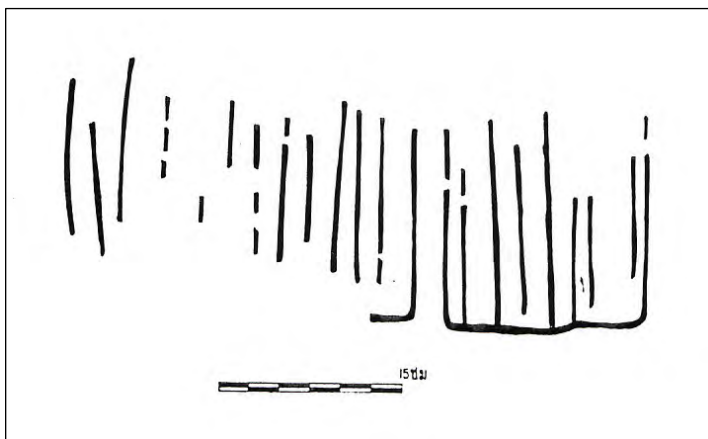
๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังด้านข้างของเพิงหินที่มีลักษณะเรียบ เขียนด้วยสีแดงเป็นภาพเส้นตรงในแนวตั้งเรียงกันเป็นแถวจำนวน ๒๒ เส้น และมีเส้นแนวนอนเชื่อมด้านล่างหลายช่วง โดยขนาดของภาพยาว ๐.๖๐ เมตร และสูง ๐.๔๐ เมตร

นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง สีเทาเข้มและดำ ตกแต่งด้วยลายขีดขีดเป็นเส้นคู่ขนานรอบคอภาชนะ ซึ่งสันนิษฐานว่าไม่เก่าไปกว่าสมัยลพบุรี^{๖๔}

ภาพที่ ๑๑๐ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนางเอ

ภาพลายเส้นที่ ๒๗ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนางเอ

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๗.

^{๖๔}กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๒๘.

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของเพิงหินลานสาวเอ้ที่มีขนาดค่อนข้างเล็กและคับแคบ ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วคงจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับชุมนุมดักสัตว์

ซึ่งส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์

และจากคำบอกเล่าของชาวบ้านถึงเหตุที่เรียกลานหินขนาดใหญ่ซึ่งเป็นที่ตั้งของเพิงหินในบริเวณนี้ว่า “ลานสาวเอ้” ก็เนื่องมาจากในอดีตลานสาวเอ้จะถูกใช้เป็นสถานที่นัดพบหรือรวมตัวกันของผู้คนจากหมู่บ้านใกล้เคียงโดยรอบในเทศกาลนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทบัวบก โดยส่วนใหญ่หญิงสาวจะทำการแต่งตัว ผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้า หรือตกแต่งร่างกายให้สวยงามก่อนเข้านมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบก ซึ่งในภาษาอีสาน คำว่า เอ้^{๖๕} หมายถึง การประดับ หรือการตกแต่งให้สวยงาม

ดังนั้นลานสาวเอ้จึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่นับถือพระพุทธรูปบาทบัวบก และมีความเกี่ยวเนื่องกับประเพณีการนับถือรอยพระพุทธรูปบาทอีกด้วย

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๒. โนนสาวเอ้ ๑

สำรวจพบครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๒ โดยหน่วยศิลปากรที่ ๗ ประจำวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก กองโบราณคดี กรมศิลปากร และในปีเดียวกัน คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

^{๖๕} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, พจนานุกรมภาษาดั้ง ภาควัดวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕), ๒๔๖.

จึงได้มีการสำรวจเพิ่มเติม และต่อมาโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้ามาทำการสำรวจเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๕๒๑, พ.ศ.๒๕๒๓ และพ.ศ.๒๕๒๖ ตามลำดับ^{๖๖}

ซึ่งจากการสำรวจพบว่ามีแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ประกอบด้วยเพิงหิน ๒ แห่ง ซึ่งอยู่ห่างกัน ๒๐ เมตร จึงให้ชื่อว่า โนนสาวเอ้ ๑ และ ๒

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้นคล้ายฐาน โดยก้อนหินที่เป็นส่วนของเพิงหินมีขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาว ๕ เมตร และสูงจากพื้น ๐.๙๐ เมตร ซึ่งเพิงหินหันไปทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก

ภาพที่ ๑๑๑ แหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๑

๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังของเพิงหินทางด้านทิศตะวันออกที่มีลักษณะเรียบ เขียนด้วยสีแดง เป็นภาพลายเส้นที่เขียนต่อเนื่องกันจนเต็มผนังซึ่งไม่สามารถหาจุดเริ่มต้นหรือลงท้ายได้ โดยภาพส่วนใหญ่เป็นลวดลายภาพเส้นคู่ขนาน ลายหยักฟันปลา ลายสามเหลี่ยม ลายสี่เหลี่ยมคางหมู ลายเส้นโค้งขนาน ลายสี่เหลี่ยมต่อเนื่องกัน หรือลวดลาย

^{๖๖}โครงการ โบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี, ๓๐-๓๑.

เรขาคณิตต่างๆที่เขียนต่อเนื่องกัน ซึ่งลวดลายต่างๆเหล่านี้มีการเขียนซ้อนทับกันหาจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดไม่ได้

นอกจากนี้ยังมีลวดลายที่เขียนด้วยสีขาวซ้อนทับภาพสีแดง โดยวาดเป็นรูปหงส์ ม้า รูปสัตว์และรูปเรขาคณิตต่าง ๆ ซึ่งเป็นลวดลายของภาพที่เขียนในยุคสมัยหลังที่เขียนขึ้นมาใหม่

ภาพที่ ๑๑๒ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๑

ภาพลายเส้นที่ ๒๘ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๒.

๒.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่ยื่นออกไปด้านหน้าแค่เพียงเล็กน้อย ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วน่าจะเหมาะสมต่อการใช้เป็นที่พักหลบแดดหลบฝนหรือเป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาของป่าล่าสัตว์เท่านั้น

นอกจากนี้เพิงหิน โนนสาวเอ้ ๑ ยังมีการวาดภาพเขียนสีจนเต็มผนังและเพดานเพิงหิน ซึ่งภาพวาดดังกล่าวอาจจะเกี่ยวเนื่องกับการประกอบพิธีกรรมบางอย่าง ประกอบกับบริเวณด้านหน้าของเพิงหินยังเป็นลานหินกว้างที่สามารถประกอบกิจกรรมหรือเหมาะแก่การประกอบพิธีกรรมได้เป็นอย่างดี และการวาดภาพเขียนสีที่มีการเขียนซ้อนทับกันหลายครั้งยังแสดงให้เห็นถึงการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมเป็นระยะเวลาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ดังนั้นแหล่งภาพเขียนสี โนนสาวเอ้ ๑ นี้ จึงน่าจะมีการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง และพิธีกรรมดังกล่าวก็เกี่ยวข้องกับเพิงหิน โนนสาวเอ้ ๒ อีกด้วย

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี

มาแล้ว

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๓. โนนสาวเอ้ ๒

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ลาดเอียง โดยก้อนหินมีขนาดกว้าง ๑๒.๕๐ เมตร ยาว ๑๔ เมตร และสูง ๓ เมตร โดยเพิงหินมีความลึกเข้าไป ๔ เมตร แต่สูงเพียง ๐.๓๐-๐.๘๐ เมตร และบริเวณส่วนกลางด้านบนของเพิงหินมีการกีดเซาะเป็นเพิงขนาดเล็กจึงทำให้มีลักษณะที่คล้ายกับว่าเพิงหินมีสองชั้น

ภาพที่ ๑๑๓ แหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๒

๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

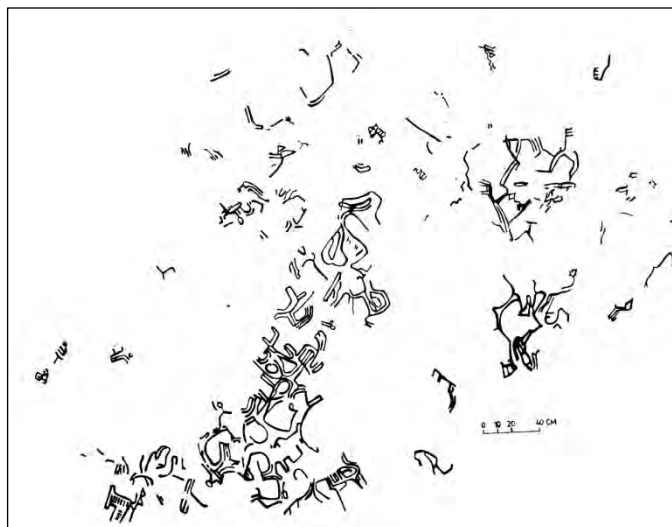
มีลวดลายของภาพเขียนสีซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ จุด คือ

บริเวณเพิงหินด้านบนทางทิศใต้สูงจากพื้น ๓ เมตร เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นคู่ขนานคล้ายตัววาย (Y) และกากบาท และยังมีภาพเส้นคดขานกันหลายเส้น

และบริเวณบนเพดานของด้านล่างเพิงหิน เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายที่เขียนเป็นภาพเรขาคณิตต่อเนื่องกันขนาดใหญ่ และที่น่าสนใจคือบริเวณตรงกลางของเพดานเพิงหินเขียนเป็นลวดลายรูปร่างกลมที่มีเส้นคู่ขนานยื่นออกไป ๖ ทิศทาง คล้ายกับพระอาทิตย์ นอกจากนี้ยังมีเส้นคู่ขนานที่เป็นตัวเชื่อมต่อกับภาพต่าง ๆ อีกด้วย

ภาพที่ ๑๑๔ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๒

ภาพลายเส้นที่ ๒๕ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๒
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๒.

๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

เนื่องจากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี แต่เพิงหินก็มีลักษณะที่มีความสูงของเพิงหินจากพื้นที่ค่อนข้างต่ำมาก จึงน่าจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร

นอกจากนี้ลวดลายของภาพเขียนสีบนเพดานเพิงหินยังแสดงถึงการเจตนาในการเขียนลวดลาย จึงสันนิษฐานได้ว่าเพิงหินโนนสาวเอ้ ๒ มีความเกี่ยวข้องกับการเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมบางประการ รวมถึงยังอยู่ในบริเวณเดียวกันกับเพิงหินโนนสาวเอ้ ๑ ซึ่งมีลักษณะของการใช้เป็นที่ในการประกอบพิธีกรรมอย่างชัดเจน

ดังนั้นแหล่งภาพเขียนสีโนนสาวเอ้ ๒ นี้ จึงน่าจะมีการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๔. ถ้ำนายบาง หรือชำเม็ก

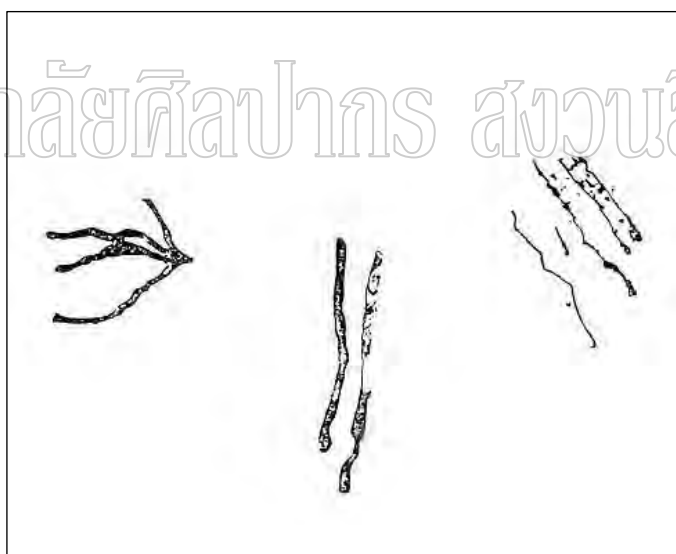
สำรวจพบเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๖ โดยคณะสำรวจโครงการผามอง กรมศิลปากร – สำนักงานพลังงานแห่งชาติ และต่อมาได้มีการศึกษาเพิ่มเติมอีกครั้งโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ในปี พ.ศ.๒๕๒๗^{๖๗}

๔.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ที่ยกตัวสูงขึ้นมาจากพื้นทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของก้อนหิน ซึ่งหินก้อนบนจะมีขนาดกว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๐ เมตร และสูงจากพื้น ๑ เมตร และเพิงหินยังหันไปทางทิศตะวันออก

๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหินด้านทิศตะวันออก เขียนด้วยสีแดงเป็นภาพลายคดโค้ง ซึ่งเป็นลายเส้นแบบหยาบๆคล้ายการทดลองแปร่ง^{๖๘}

ภาพลายเส้นที่ ๓๐ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำนายบาง หรือชำเม็ก
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๓.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๑.

๔.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของเพิงหินที่สูงและสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี แต่จากลักษณะสามารถใช้เป็นเพียงที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมียุควัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับซุ่มดักสัตว์

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มห้วยหินร้อง

ตั้งอยู่ในเขตบ้านดัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝ่อ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ราบเชิงเขาทางตอนใต้ของภูพระบาท

โดยกลุ่มภาพเขียนสีห้วยหินร้องอยู่ทางตอนใต้ของ “ห้วยหินร้อง” ซึ่งเป็นลำห้วยขนาดเล็กที่อยู่ใกล้เคียงและมีต้นน้ำอยู่ในบริเวณของแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร้อง ๒

และในส่วนของกลุ่มภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๑-๖ นั้น มีบริเวณครอบคลุมอยู่สองฟากของห้วยดานใหญ่ ซึ่งเป็นลำห้วยขนาดเล็กที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง โดยมีเพิงหินดานใหญ่ ๑ และ ๒ อยู่ทางด้านทิศเหนือ และเพิงหินดานใหญ่ ๓-๖ อยู่ทางด้านทิศใต้ของลำห้วยดานใหญ่

ซึ่งกลุ่มห้วยหินร้องเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีจำนวน ๕ แห่ง คือ

๑. ห้วยหินร้อง ๑

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนพื้นลานหิน โดยก้อนหินมีขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๖ เมตร และเพิงหินมีลักษณะคอดเล็กที่ลึกเข้าไป ๑ เมตร สูงจากพื้น ๑.๒๐ เมตร ซึ่งหันไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ ๑๑๕ แหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๑

๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๕ จุด คือ

ภาพที่ ๑ ภาพลายเส้นด้วยสีแดง อยู่ด้านบนสุดของกลุ่มภาพ มีลวดลายเป็นเส้นคู่ขนานและต่อด้วยเส้นตรงหลายเส้น แต่ลบเลือนจนไม่สามารถเห็นแนวของภาพได้

ภาพที่ ๒ ภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นขนานรูปสามเหลี่ยม และมีเส้นขีดคั่นใน แต่ภาพลบเลือนออกไปส่วนหนึ่ง

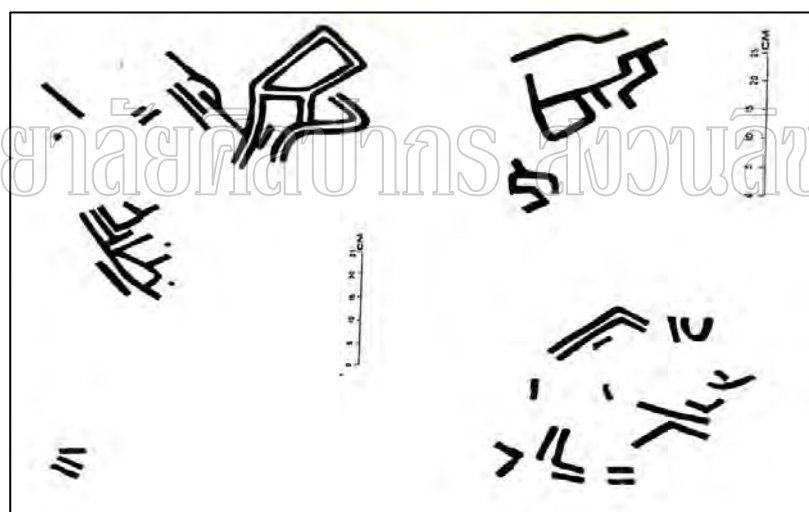
ภาพที่ ๓ ภาพลายเส้นด้วยสีส้มที่อยู่ติดกับจุดแรก มีลวดลายเป็นเส้นขนานรูปสามเหลี่ยมและสีเหลี่ยมต่อเนื่องกันเป็นภาพเดียวกัน

ภาพที่ ๔ ภาพลายเส้นด้วยสีส้ม มีลวดลายเป็นเส้นคู่ขนานแบบกึ่งไม้

ภาพที่ ๕ ภาพลายเส้นด้วยสีแดง ๒ ภาพ อยู่ทางตอนล่างของเพิงหิน ภาพมีรูปทรงคล้ายสัตว์ประเภทสี่เท้า และภาพปลาขนาดเล็ก

ภาพที่ ๑๑๖ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๑

ภาพลายเส้นที่ ๓๑ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๓๕.

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่เกิดจากก้อนขนาดใหญ่ แต่ไม่มีพื้นที่เพียงพอต่อการใช้เป็นที่พักแคะหล่นได้ จึงไม่เหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือที่พักชั่วคราว

อีกทั้งบริเวณด้านข้างเพิงหินยังเป็นพื้นที่คับแคบซึ่งยากแก่การประกอบกิจกรรมหรือพิธีกรรมอีกด้วย

แต่จากการพบภาพเขียนสีในเพิงหินห้วยหินร้อง ๑ นี้ ก็อาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นภาพลวดลายที่เขียนขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงขอบเขตและการครอบครองพื้นที่ในการออกหาของป่าล่าสัตว์ของครอบครัวหรือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๒. ห้วยหินร้อง ๒

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ต่อเนื่องกัน ๒ แห่ง และตั้งอยู่บนก้อนหินขนาดเล็กหลายก้อน โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๕ เมตร และจากก้อนหินที่ยกสูงขึ้นจึงเกิดเป็นเพิงหินที่มีความลึก ๒ เมตร และสูงจากพื้น ๑ เมตร และหลังคาเพิงหินหันออกไปทางทิศตะวันตก

นอกจากนี้ด้านล่างภายใต้เพิงหินยังเป็นช่องทางของน้ำที่ไหลซึมออกมาตลอดทั้งปี และด้านหน้าเพิงหินยังเป็นแอ่งน้ำธรรมชาติที่ยังคงมีน้ำขังอยู่อีกด้วย

ภาพที่ ๑๓๓ แหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร้อง ๒

๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

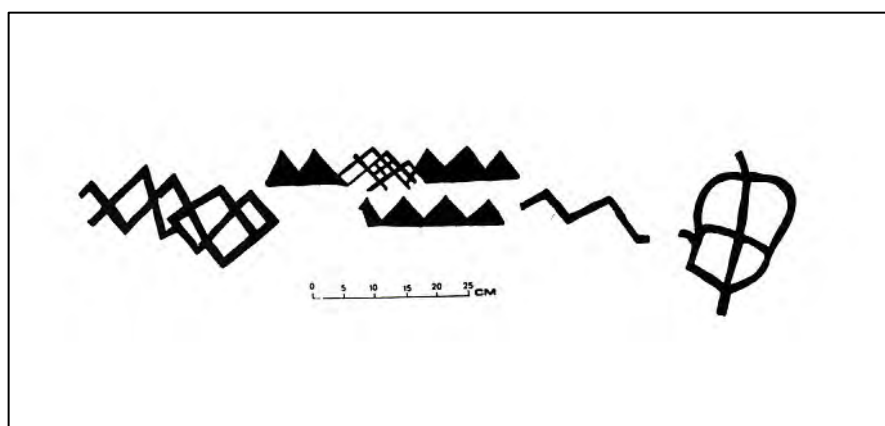
มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏเป็นจุด ๆ อยู่บนทั่วทั้งเพดานของเพิงหิน โดยลวดลายเป็นเส้นสีแดงและสีส้ม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ จุด คือ

บริเวณเพิงหินด้านนอก เขียนเป็นภาพวงกลมที่มีเส้น ๒ เส้นเพื่อแบ่งวงกลมออกเป็น ๔ ส่วน ภาพเส้นสีเหลี่ยมข้าวหลามตัดต่อเนื่องกันหลายภาพ

และบริเวณเพิงหินด้านใน เขียนเป็นลายเส้นคู่ขนานสลับฟันปลา ลายเส้นคู่ขนานรูปกากบาท ลายเส้นทึบที่มีเส้นทแยงตัดกันคล้ายรูปตาข่าย

ภาพที่ ๑๑๘ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๒

ภาพลายเส้นที่ ๓๒ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๒

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๔๐

๒.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งที่ด้านล่างภายใต้เพิงหินเป็นช่องทางของน้ำที่ไหลซึมออกมาตลอดทั้งปี แหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๒ นี้ จึงไม่เหมาะสมแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย

และเมื่อพิจารณาถึงลวดลายของภาพเขียนภาพที่มีเขียนการซ้อนทับกันอย่างน้อย ๒ ครั้ง^{๖๕} ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของการใช้งานพื้นที่อย่างต่อเนื่องหรือมีความคุ้นเคย ประกอบกับลวดลายภาพเขียนสีที่พบยังอยู่ในบริเวณเดียวกับทางที่น้ำไหลผ่าน จึงอาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าเพิงหินห้วยหินร่อง ๒ อาจจะมีข้องเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับน้ำ หรือการกำหนดขอบเขตพื้นที่การใช้น้ำของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคละโวณะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๓. ห้วยหินร่อง ๓^{๖๐}

สำรวจพบเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๕ แต่เนื่องจากภาพเขียนมีสภาพลบเลือน จึงไม่ได้มีการศึกษาประการใด มีเพียงการบันทึกไว้เป็นหลักฐานว่าเคยมีการสำรวจพบเพิงเท่านั้น^{๖๑} และปัจจุบันไม่สามารถสำรวจพบและทำการศึกษาได้

๔. เพิงหินดานใหญ่ ๑

เพิงหินดานใหญ่ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เพิงหินดานใหญ่” ซึ่งคงเพี้ยนมาจากคำว่า “เพิงหินดานใหญ่” เนื่องจากคำว่า ดาน^{๖๒} ในภาษาอีสาน หมายถึง เนินเขา หรือลานหิน ดังนั้นเพิงหินดานใหญ่จึงเป็นชื่อที่ถูกเรียกขึ้นเพื่ออธิบายลักษณะทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มเพิงหินที่ตั้งอยู่เป็นพื้นลานหินขนาดใหญ่

๔.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

^{๖๕} กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, ๓๐.

^{๖๐} กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๓, ๑๓๐-๑๓๒ ; และ กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน, ๗๒.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน

^{๖๒} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, พจนานุกรมภาษาถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 216.

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กและตั้งอยู่บนก้อนหินขนาดเล็กหลายก้อนที่ค้ำยันหินก้อนบนเอาไว้ โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๔ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๒๐ เมตร และหลังคาเพิงหินหันออกไปโดยรอบของเพิงหินคล้ายดอกเห็ด นอกจากนี้ภายในเพิงหินยังมีลักษณะเป็นห้องที่สามารถเข้าไปพักอาศัยได้

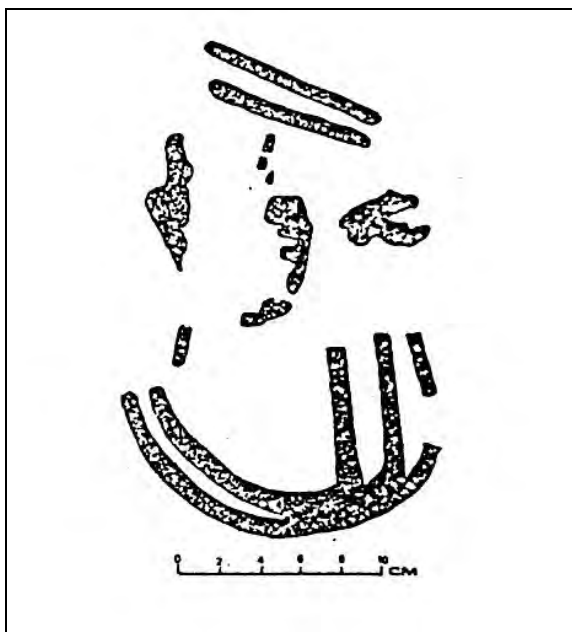
ภาพที่ ๑๑๕ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๑

๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีบนเพดานของเพิงหิน โดยเขียนเป็นลายเส้นสีแดง ๒ ภาพ คือ ลายเส้นตรงขนานกันต่อเนื่องกับลายเส้นโค้งเป็นภาพเดียวกัน แต่ไม่สามารถตีความหมายของภาพได้

ภาพที่ ๑๒๐ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๑

ภาพลายเส้นที่ ๓๓ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๕๘.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๔.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะภายในของเพิงหินที่เป็นโถงที่สามารถเข้าไปพักอาศัยได้ และยังมีก้อนหินซึ่งช่วยค้ำยันเพิงหินเป็นผนังของห้องเพื่อป้องกันอันตรายจากภายนอกได้ ดังนั้นแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่จึงมีความเหมาะสมในการใช้เป็นที่พักอาศัยหรือใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองที่อยู่อาศัยหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการออกหาของป่าล่าสัตว์

๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

๕. เพิงหินดานใหญ่ ๒

๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้น คล้ายฐาน ซึ่งก้อนหินที่เป็นส่วนของเพิงหินมีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๑๐ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร และหลังคาเพิงหินยื่นออกไปทางทิศเหนือ

ภาพที่ ๑๒๑ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๒

๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายภาพเขียนสีบนเพดานของเพิงหิน โดยเขียนเป็นลายเส้นสีแดง ๒ ภาพ คือ ภาพเส้นตรงเส้นเดียว และภาพวงรีซ้อนกับวงกลม

ภาพที่ ๑๒๒ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๒

๕.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของเพิงหินที่เปิดโล่งจึงไม่มีความเหมาะสมในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย แต่เพิงหินที่ยื่นออกไปด้านหน้าก็ยังคงช่วยให้เป็นที่สามารถหลบแดดหลบฝนได้

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองที่อยู่อาศัยหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการออกหาของป่าล่าสัตว์

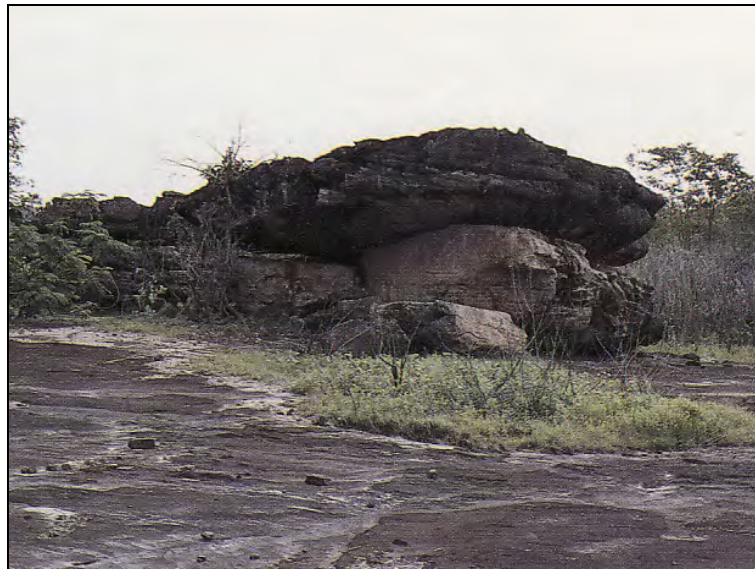
๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๖. เพิงหินดานใหญ่ ๓

๖.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๒ เมตร สูงจากพื้น ๒.๕๐ เมตร ซึ่งตั้งอยู่บนก้อนหินขนาดใหญ่อีกก้อนหนึ่งที่มีขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๑๑ เมตร ด้านทิศเหนือของหินก้อนนี้มีลักษณะเรียบซึ่งทำให้เกิดเป็นผนังของเพิงหิน และเพิงหินนี้จึงหันออกไปทางด้านทิศเหนือซึ่งเป็นห้วยดานใหญ่

ภาพที่ ๑๒๓ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๓

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะกลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), ๒๕.

๖.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายภาพเขียนสีบนเพดานของเพิงหินอยู่กลุ่มหนึ่ง โดยเขียนเป็นลายเส้นรูปทรงไม่แน่นอนหยักไปมา ลายเส้นโค้ง ลายเส้นคู่ขนาน ลายรูปสี่เหลี่ยมขนานกัน ต่อเนื่องเป็นภาพเดียวกัน แต่ไม่สามารถตีความหมายของภาพได้

๖.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งซึ่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่และมีโพรงด้านในที่สามารถใช้เป็นที่พักหลบแดดหลบฝนหรืออยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี ประกอบกับเพิงหินอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำคือ ห้วยดานใหญ่ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าเพิงหินดานใหญ่ ๓ คงมีการใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์ในการเป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองที่อยู่อาศัยหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการออกหาของป่าล่าสัตว์

๖.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๗. เพิงหินดานใหญ่ ๔

ภาพที่ ๑๒๔ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

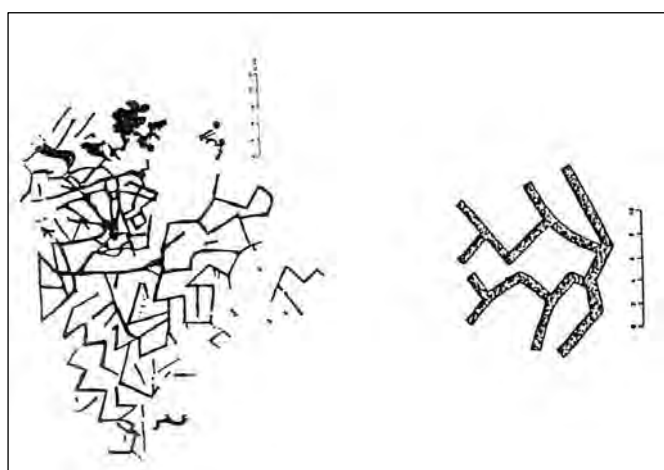
สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นลานหิน ซึ่งก้อนหินที่เป็นส่วนของเพิงหินมีขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๘ เมตร และสูงจากพื้น ๑.๒๐ เมตร และหลังคาเพิงหินยื่นออกไปทางทิศเหนือ

๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีบนเพดานของเพิงหินที่มีส่วนหนึ่งเรียบ โดยเขียนเป็นลายเส้นสีแดงภาพเส้นหยัก ลายเส้นคู่ขนาน เส้นโค้ง เส้นรูปตัววี (V) ลายเส้นตรงที่ต่อเนื่องและซ้อนทับกันเป็นกลุ่มขนาดใหญ่

ภาพที่ ๑๒๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔

ภาพลายเส้นที่ ๓๔ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๔๕.

๗.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของเพิงหินที่มีความสูงที่สามารถเข้าไปพักอาศัยได้และมีความลึกกว่า ๓ เมตร รวมถึงบริเวณด้านหน้าของเพิงหินด้านทิศเหนือยังมีแหล่งน้ำที่สำคัญคือ ห้วยดานใหญ่ ดังนั้นเพิงหินห้วยดานใหญ่ ๔ จึงมีลักษณะที่เหมาะสมแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี และจากพื้นของเพิงหินยังมีลักษณะที่เรียบและลื่น จึงเป็นการแสดงถึงการใช้งานเพื่อการอยู่อาศัยอย่างสม่ำเสมอเป็นระยะเวลานาน

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองที่อยู่อาศัยหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการออกหาของป่าล่าสัตว์

๗.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๘. เพิงหินดานใหญ่ ๕

๘.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวสูงขึ้น คล้ายฐาน ซึ่งก้อนหินที่เป็นส่วนของเพิงหินมีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๓ เมตร และสูงจากพื้น ๒.๓๐ เมตร และหลังคาเพิงหินยื่นออกไปทางทิศเหนือ

ภาพที่ ๑๒๖ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๕

๘.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน โดยลวดลายเป็นเส้นสีแดงและสีส้ม ซึ่งสามารถแบ่งภาพออกเป็น ๓ จุด คือ

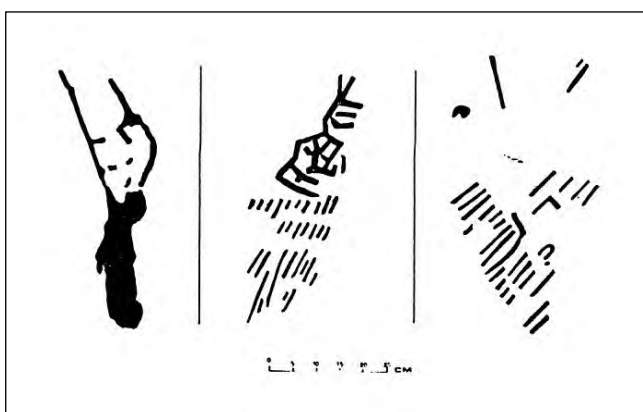
เขียนเป็นภาพพระบายเป็นป็นขนาดใหญ่ด้วยสีแดง โดยเป็นเส้นตรงและเส้นโค้งต่อเนื่องกันไป และภายในมีจุดสีแดงอยู่

เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลายเส้นโค้งต่อเนื่องกันหลายเส้น และมีการระบายสีภายในสลับกัน ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับรูปกลีบบัวซ้อนกัน

และเขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นต่อเนื่องกันหลายเส้นจนเกิดเป็นแนว ลายตรง และลายรูปตัวยู (U) ซึ่งแต่เดิมคงเป็นภาพเดียวกัน แต่ปัจจุบันลบเลือนจนไม่สามารถตีความหมายของภาพได้

ภาพที่ ๑๒๗ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔

ภาพลายเส้นที่ ๓๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินดานใหญ่ ๔

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำในอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), ๑๔๐

๘.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีขนาดค่อนข้างเล็กและคับแคบ ซึ่งหากพิจารณาถึงการใช้งานแล้วน่าจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองที่อยู่อาศัยหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการออกหาของป่าล่าสัตว์

๘.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๘. เพิงหินดานใหญ่ ๖

มีลักษณะเป็นเพิงหิน สํารวจพบเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๕ โดยคณะเจ้าหน้าที่งานสำรวจขึ้นทะเบียนโบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร แต่ในการสำรวจดังกล่าวพบว่ามีภาพเขียนสีขาวที่มีสภาพลบเลือนอย่างมากเนื่องมาจากการผุกร่อนของเพิงหิน และปัจจุบันไม่สามารถสำรวจพบและทำการศึกษาได้

กลุ่มที่ ๘ กลุ่มพระพุทธรบาทหลังเต่า

ตั้งอยู่ในเขตบ้านเมืองพาน ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝ่อ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ราบสันเขาทางตอนใต้ของภูพระบาท

โดยเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานจำนวน ๕ แห่ง คือ

๑. พระพุทธรบาทหลังเต่า

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

พระพุทธรบาทหลังเต่า เป็นรอยพระพุทธรบาทที่ประดิษฐานอยู่บนลานหินบริเวณสันเขาทางทิศใต้ของภูพระบาท โดยเป็นลานหินกว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๒๓ เมตร ส่วนที่มาของชื่อพระพุทธรบาทหลังเต่า นั้นมาจากก้อนหินขนาดใหญ่ก้อนหนึ่งที่อยู่บริเวณใกล้เคียงที่มีลักษณะด้านบนโค้งและมีรอยคล้ายหลังเต่า ชาวบ้านจึงเรียกพระพุทธรบาทที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกันว่า “พระพุทธรบาทหลังเต่า”

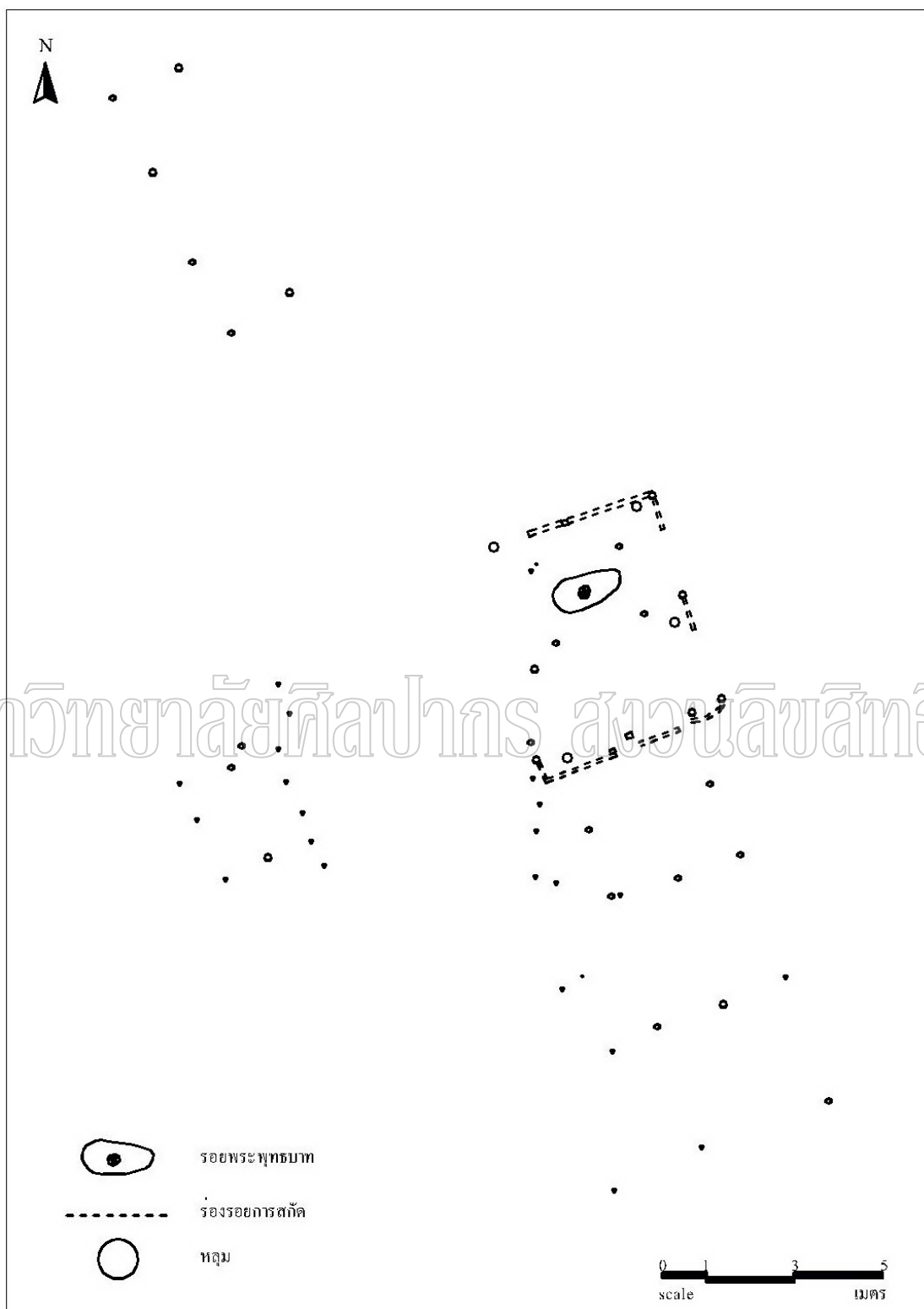
ภาพที่ ๑๒๘ โบราณสถานพระพุทธรบาทหลังเต่า

๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

พระพุทธรบาทหลังเต่า มีลักษณะเป็นแอ่งหินรูปคล้ายฝ่าเท้า หันปลายเท้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยเป็นรอยพระพุทธรบาทรูปทรงวงรีที่ก่อด้วยปูน ตรงกลางฝ่าพระบาททำเป็นรูปกลีบบัวบานซ้อนกันนูนขึ้นมา โดยรอยพระพุทธรบาทมีขนาดความกว้าง ๐.๗๑ เมตร ยาว ๑.๖๘ เมตร ก่อล้อมรอบด้วยศิลาแลง แต่ในปัจจุบันได้มีการบูรณะและนำศิลาแลงดังกล่าวออกไปแล้ว และรอยพระพุทธรบาทก็ได้ก็มีความเสียหายอย่างมาก กล่าวคือ เหลือเพียงปูนในส่วนขอบบริเวณฝ่าพระบาทเท่านั้น

ภาพที่ ๑๒๙ รอยพระพุทธรบาทหลังเต่า

แผนผังที่ ๑๘ แผนผังแสดงโบราณสถานพระพุทธรูปหลังเต่า

นอกจากนี้บริเวณลานหินด้านหน้าและบนก้อนหินขนาดใหญ่ด้านข้างพระพุทธรูปหลังเต่า ยังมีการสกัดให้เป็นหลุมเรียงกันเป็นแนวยาว ๑๕ เมตร กว้าง ๑๒ เมตร

๑.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของแผนผังของพระพุทธรูปหลังเต่าแล้ว พบว่าพระพุทธรูปหลังเต่านี้ประกอบไปด้วยอาคารขนาดใหญ่ที่สร้างครอบรอบพระพุทธรูป โดยอาคารที่สามารถแบ่งออกได้เป็นจำนวน ๒ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑ เป็นห้องขนาดเล็กที่ครอบรอบพระพุทธรูปทลายอุบมุงค์ (อุโปมุงค์) แบบวัฒนธรรมลาว (ล้านช้าง) และชั้นที่ ๒ มีลักษณะเป็นโถงอาคารขนาดใหญ่ที่สร้างครอบคลุมทั้งพระพุทธรูปหลังเต่าและลานหินโดยรอบ ซึ่งคงจะเป็นอาคารเปิดโล่งที่มีโครงสร้างเป็นไม้ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นเสมือนศาลาหรืออาคารใหญ่ที่สามารถรองรับคนจำนวนมากที่มาประกอบพิธีกรรมหรือสักการะรอยพระพุทธรูปได้ และก็ยังมีความเกี่ยวเนื่องกับอาคารอีกหลังหนึ่งซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นกุฏิหรือที่อยู่อาศัยบริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของรอยพระพุทธรูปหลังเต่าอีกด้วย

ซึ่งจากลักษณะของรอยพระพุทธรูปหลังเต่า ประกอบกับเครื่องถ้วยที่พบในการขุดแต่งพบว่ามีอายุอยู่ในสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓^{๓๓}

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๒. เฝ้าหินใกล้พระพุทธรูปหลังเต่า ๑

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเฝ้าหินขนาดใหญ่ ๒ ก้อนทับซ้อนกันบนพื้นลานหินจนทำให้เกิดเป็นเฝ้าหิน โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๑๐ เมตร และเฝ้าหินมีลักษณะคอดเล็กที่ลึกเข้าไป ๓ เมตร สูงจากพื้น ๑.๔๐ เมตร จึงทำให้เฝ้าหินยื่นออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

^{๓๓}เมธา วิจักขณะ, “รอยอดีตบนภูพระบาท,” ใน อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : เซเว่น พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓), ๒๑.

ภาพที่ ๑๓๐ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๑

๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหินที่เรียบ เขียนด้วยสีแดง เป็นภาพเส้นเรียงแถว ๕ เส้นภายในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลายเส้นคู่ขนาน และลายคลื่น ปัจจุบันภาพเขียนสีเหล่านี้ได้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมากจากเขม่าควันที่เกิดจากการหาของป่าล่าสัตว์ของชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง

ภาพลายเส้นที่ ๓๖ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๑

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๕๒.

๒.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีห้องกว้างอยู่ภายในซึ่งคนสามารถเข้าไปอยู่อาศัยหรือหลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๑ จึงเหมาะสมแก่การใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์แก่การเป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นอยู่อาศัย

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งว่ากลุ่มของเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่านี้นี้ เป็นกลุ่มเพิงหินที่มีอยู่อย่างหนาแน่นและเพิงหินแต่ละแห่งก็ตั้งอยู่ใกล้กันและล้วนแต่มีขนาดใหญ่ที่เหมาะสมแก่การเป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี จึงอาจจะสันนิษฐานได้ว่ากลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณของเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่านี้น่าจะเป็นกลุ่มคนขนาดใหญ่ที่อาศัยอยู่ร่วมกันเพื่อร่วมกันออกหาของป่าล่าสัตว์

เนื่องจากสภาพลักษณะของแหล่งเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่าเป็นของกลุ่มเพิงหินที่มีอยู่อย่างหนาแน่นและเพิงหินแต่ละแห่งก็ตั้งอยู่ใกล้กันและล้วนแต่มีขนาดใหญ่ที่เหมาะสมแก่การเป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี ประกอบกับบริเวณโดยรอบก็มีเพิงหินที่สามารถใช้เป็นอยู่อาศัยได้หลายแห่งและบางแห่งยังมีภาพเขียนสีปรากฏอยู่ด้วย อันเป็นการแสดงถึงบริเวณใกล้เคียงดังกล่าวเป็นบริเวณที่อาศัยของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ดังนั้นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า จึงน่าจะถูกใช้ประโยชน์เพื่อการพื้นที่การอยู่อาศัย โดยมีการเขียนสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือเป็นเจ้าของพื้นที่อยู่อาศัยนั้นอยู่ด้วย

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

๓. เพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๒

๓.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนก้อนหินสองก้อน โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๘ เมตร และก้อนหินด้านล่างก็มีลักษณะเรียบด้านหนึ่ง จึงทำให้ภายในเพิงหินเกิดลักษณะเป็นห้องกว้าง ๒ เมตร ยาว ๒ เมตร และสูงจากพื้น ๒ เมตร และมีช่องทางที่สามารถเข้าได้ทั้งสองทางคือ ทิศใต้และทิศเหนือของเพิงหิน

ภาพที่ ๑๓๑ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๒

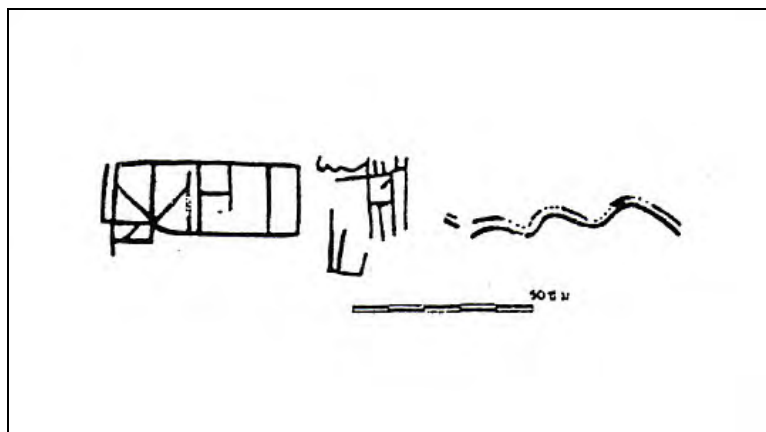
๓.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ จุด คือ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง บริเวณผนังของเพิงหินด้านทิศตะวันตก มีลวดลายเป็นเส้นคู่ขนานต่อเนื่องกับลายเส้นโค้งและสี่เหลี่ยม และเขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีแดง บริเวณผนังของเพิงหินด้านทิศใต้ มีลวดลายเป็นเส้นเรียงกันหลายเส้น

ปัจจุบันมีร่องรอยการสูบบุหรี่ภายในเพิงหิน ทำให้ภาพลบเลือนไปเป็นจำนวนมาก

ภาพที่ ๑๓๒ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินใกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๒

ภาพลายเส้นที่ ๓๗ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินไกล้พระพุทธรบาท
หลังเต่า ๒

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๕๑.

๓.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่สามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนและ
เป็นสถานที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี ดังนั้นแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินไกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๒ จึง
เหมาะสมแก่การใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์แก่การเป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั่นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการ
ครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ใน
การใช้เป็นที่พักอาศัย

๓.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี
มาแล้ว

๔. เพิงหินไกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๓

๔.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่
ตั้งอยู่บนก้อนหินสองก้อน โดยหินก้อนบนมีขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๖ เมตร และสูงจากพื้น
๑.๕๐ เมตร

ภาพที่ ๑๓๓ แหล่งภาพเขียนสีเพิงหินไกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๓

๔.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนผนังของเพิงหิน เขียนด้วยสีแดง แต่มีสภาพที่ลบเลือนมากจนไม่สามารถระบุทรงได้

๔.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งซึ่งเป็นเพิงหินขนาดเล็ก แต่ก็มีโพรงด้านในที่สามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนหรืออยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี ดังนั้นแหล่งภาพเขียนสีเพิงหินไกล้พระพุทธรบาทหลังเต่า ๓ จึงเหมาะสมแก่การใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์แก่การเป็นที่อยู่อาศัยเป็นอย่างดี

ส่วนภาพเขียนสีที่พบนั้นคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

๔.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคลोหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

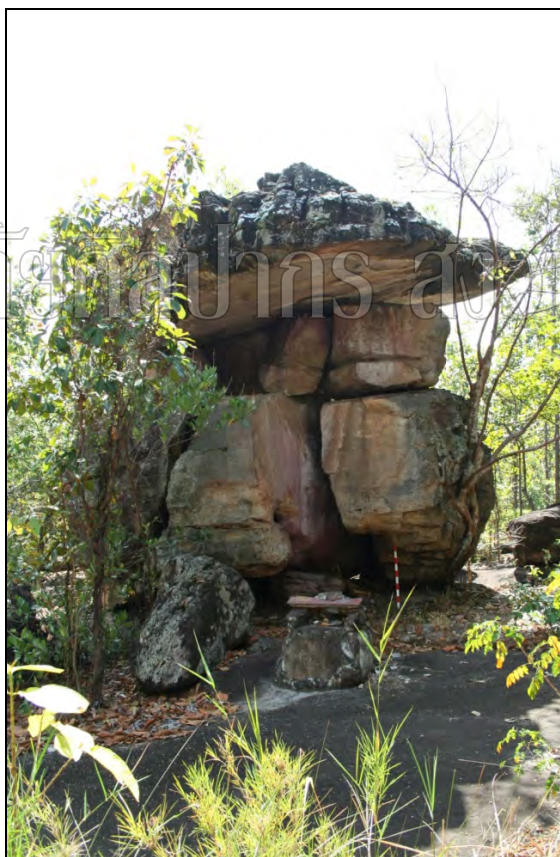
๕. ถ้ำเก็ง หรือถ้ำกวาง

สำรวจพบครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๗ โดยหน่วยศิลปากรที่ ๗ ประจำวัดพระพุทธรบาทบัวบก กองโบราณคดี กรมศิลปากร^{๓๔}

๕.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่สองก้อนซ้อนทับกันลักษณะคล้ายเห็ด โดยหินก้อนบนขนาดกว้าง ๓ เมตร ยาว ๕ เมตร และสูงจากพื้น ๕ เมตร วางตั้งอยู่เหนือก้อนหินด้านล่างขนาดกว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๕ เมตร และสูง ๕ เมตร

และระหว่างก้อนหินทั้งสองเกิดเป็นช่องว่างหรือโพรงหินขนาดกว้าง ๑.๒๐ เมตร ยาว ๓ เมตร และสูง ๑.๒๐ เมตร ที่สามารถทะลุออกไปได้ทางทิศเหนือและทิศใต้

ภาพที่ ๑๓๔ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำเก็ง (ถ้ำกวาง)

^{๓๔}โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน อ. บ้านผือ จ.อุดรธานี, ๔๖.

๕.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ จุด ดังนี้

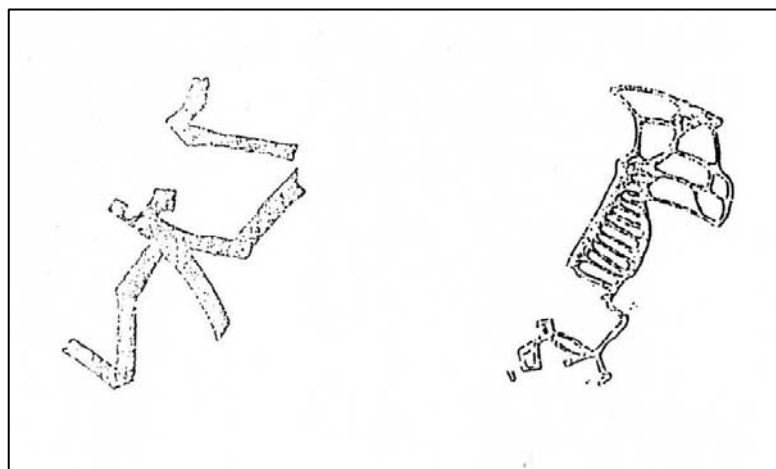
ภาพที่ ๑ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีส้ม บริเวณเพดานตรงกลางด้านในของเพิงหิน มีลวดลายคล้ายงูที่มีเส้นโค้งลากออกมาและมีเส้นขีดคล้ายแผงม้า

ภาพที่ ๒ เขียนเป็นภาพลายเส้นด้วยสีส้ม บริเวณผนังของเพิงหินด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลวดลายเป็นเส้นตารางรูปทรงไม่คงที่และมีลายเส้นหยักต่อท้ายคล้ายโครงกระดูกสัตว์

ภาพที่ ๓ เขียนเป็นภาพลายเส้นหนาด้วยสีแดง บริเวณผนังของเพิงหินด้านทิศเหนือ มีลวดลายเป็นเส้นตรงหักมุมหลายครั้ง หรือคล้ายหัวกวางมีเขา

ภาพที่ ๑๓๕ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำเก้ง (ถ้ำกวาง)

ภาพลายเส้นที่ ๓๘ ภาพลายเส้นของภาพเขียนสี จากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำแก้ง (ถ้ำกวาง)

ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๑๕๓.

๕.๓ ข้อเสนอพื้นฐานการใช้พื้นที่

จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีห้องกว้างและยกตัวสูงขึ้นจากพื้นลานหินถึง ๕ เมตร ดังนั้นจึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรือการใช้ที่พักอาศัยชั่วคราวในการล่าสัตว์ขณะออกหาของป่าล่าสัตว์ และอีกทั้งยังสามารถช่วยป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายได้เป็นอย่างดี และลวดลายของภาพเขียนสีที่พบก็คงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

และจากลักษณะทางกายภาพของแหล่งที่เป็นเพิงหินสูงและพื้นที่ด้านบนที่สามารถอยู่ได้ ๔-๕ คน อีกทั้งยังมีลวดลายของภาพเขียนสีที่วาดเกือบเต็มเพดานเพิงหิน จึงย่อมจะต้องแสดงให้เห็นถึงการใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอของกลุ่มคน ประกอบกับด้านล่างยังเป็นลานหินที่มีพื้นที่เพียงพอต่อการประกอบกิจกรรมหรือพิธีกรรมต่างๆ ได้

ดังนั้นถ้ำแก้งจึงอาจจะเกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ที่ใช้เพื่อการประกอบพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งอีกด้วย

๕.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคลोหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี

มาแล้ว

กลุ่มที่ ๕ กลุ่มถ้ำพระเสีง-เจดีย์ร้าง (อุปโมงค์)

ตั้งอยู่ในเขตบ้านดั่ว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ราบสันเขาทางตอนเหนือของภูพระบาท

โดยกลุ่มถ้ำดินเพียงเป็นกลุ่มของแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานจำนวน ๒ แห่ง คือ

๑. ถ้ำพระเสีง

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นเพิงหินขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนพื้นลานหินที่ยกตัวคล้ายเสาขนาดเล็ก ๓ จุด เพื่อก้ำยันเพิงหินด้านบนที่มีขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๕ เมตร และสูงจากพื้น ๐.๘๐ เมตร

นอกจากนี้ด้านทิศตะวันออกของเพิงหินยังมีลักษณะลานหินขนาดใหญ่

ภาพที่ ๑๓๖ แหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระเสีง

๑.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

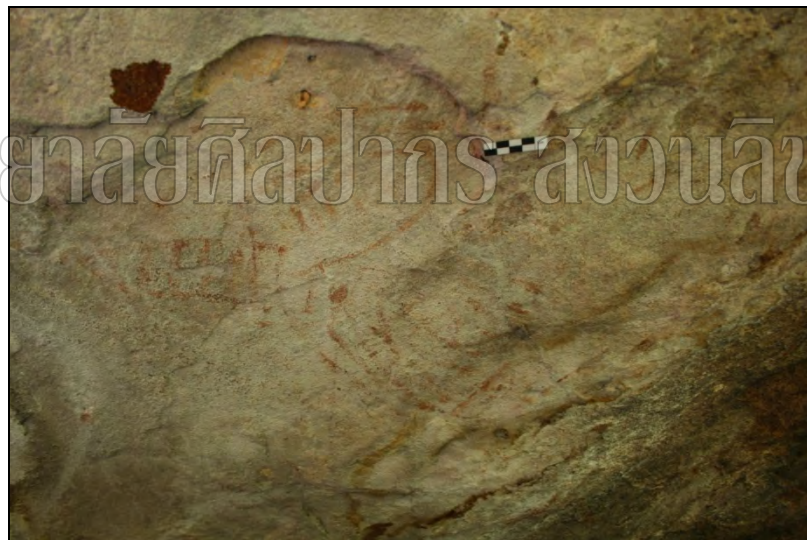
๑.๒.๑ ภาพเขียนสี

มีลวดลายของภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่บนเพดานของเพิงหิน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ บริเวณ ดังนี้

บริเวณทางขวาของเพดานเพิงหินทิศตะวันออก มีลวดลายเส้นคดโค้งเขียนด้วยสีแดงรูปร่างคล้ายดอกบัวตูมที่มีลวดลายภายใน และภาพวงกลมมีเส้นวาดเป็นแนวด้านใน ๖ เส้น คล้ายกงล้อซึ่งเขียนด้วยสีส้ม

บริเวณทางซ้ายของเพดานเพิงหินทิศตะวันออก เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง มีลวดลายเส้นขีดตรงเรียงกันสองแถวละ ๖ เส้น ต่อด้วยลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่มีลายเส้นขีดยาวภายในหลายเส้น และยังมีเส้นที่ลากต่อออกมาคล้ายหูหรือเขาสัตว์ ซึ่งเมื่อมองจากภาพรวมแล้วภาพนี้มีลักษณะคล้ายสัตว์ที่มีลายหรือเป็น โครงกระดูกของสัตว์ชนิดหนึ่ง นอกจากนี้ยังปรากฏได้ภาพยังมีเส้นโค้งที่ค่อนข้างลบบเลือนซึ่งแต่เดิมคงจะเป็นภาพที่ต่อเนื่องกันกับภาพด้านบน และถัดลงมาก็จะมีลายเส้นสามเหลี่ยมต่อกันสองภาพอีกด้วย

และบริเวณเพิงหินด้านทิศตะวันตก เขียนเป็นภาพลายเส้นสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นยาวโค้งขนานกันหลายเส้น

ภาพที่ ๑๓๓ ภาพเขียนสีจากแหล่งภาพเขียนสีถ้ำพระเลียง

๑.๒.๒ โบราณวัตถุ

ภายใต้เพิงหินมีชิ้นส่วนของโบราณวัตถุจำนวนหนึ่ง ซึ่งได้แก่ พระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปไม้ และเศษภาชนะดินเผา โดยมีรายละเอียดดังนี้

พระพุทธรูปและฐานพระพุทธรูปหินทราย จำนวน ๑๓ องค์ โดยเป็นพระพุทธรูปฐานเกลี้ยง ๗ องค์ และเป็นพระพุทธรูปนาคปรก ๖ องค์ ซึ่งทั้งหมดอยู่ในสภาพที่ชำรุดแตกหัก

ฐานพระพุทธรูปไม้ ซึ่งพบเพียงชิ้นเดียว และมีร่องรอยของการลงรักปิดทอง

และเศษภาชนะดินเผา เป็นเศษภาชนะดินเผานาขนาดเล็กที่พบเพียง ๖ ชิ้น โดยภาชนะมีลักษณะเป็นตะกรันดินเผาสีเทา และครกสีขาว

๑.๓ ข้อสันนิษฐานการใช้พื้นที่

จากการพบภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาจจะสันนิษฐานได้มี การใช้พื้นที่เพื่อเป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารหรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับ ชุมดักสัตว์ ซึ่งจากลักษณะของเพิงหินที่สูงและสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี แต่จากลักษณะสามารถใช้เป็นเพียงที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการ ใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมีวัตถุประสงค์ในการเป็นที่สำหรับชุมดักสัตว์

ส่วนพระพุทธรูปและภาชนะดินเผาที่พบภายใต้เพิงหินนั้น น่าจะถูก เคลื่อนย้ายมาจากเจดีย์ร้าง(อุโมงค์)ที่อยู่บริเวณใกล้เคียง เนื่องจากสภาพของเพิงหินไม่มีการตัดแปลง หรือมีร่องรอยของการใช้เป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรมแต่ประการใด

ส่วนคำว่า เลียง ในภาษาอีสานมีความหมายถึง อាកการหลบซ่อน หรือ แอบ ซึ่งน่าจะเกิดจากการที่พระพุทธรูปกลุ่มนี้อยู่ในป่าเหมือนกับคนที่มึคนนำเอามาหลบซ่อน เอาไว้ ดังนั้นจึงไม่น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นพื้นที่ถวายพระพุทธรูปเพื่อการเสี่ยงทายแต่ ประการใด ประกอบกับบริเวณใกล้เคียง คือ เจดีย์ร้าง(อุโมงค์) ซึ่งเป็นสถานที่ใช้ในการ ลักการบูชาอยู่แล้ว

และจากการสำรวจและสอบถามชาวบ้านพบว่าในอดีตมีพระพุทธรูป จำนวนมากในบริเวณนี้และพระพุทธรูปยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์หลายองค์ แต่ปัจจุบันได้มีผู้นำไป ครอบครองแล้วจำนวนหนึ่ง^{๑๕}

๑.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

^{๑๕} สัมภาษณ์ นายวัฒนา พรหมวิชัย และนายดวงจิตร น้อยนรินทร์ ราษฎรบ้านดัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และเจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท กรมศิลปากร, ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒.

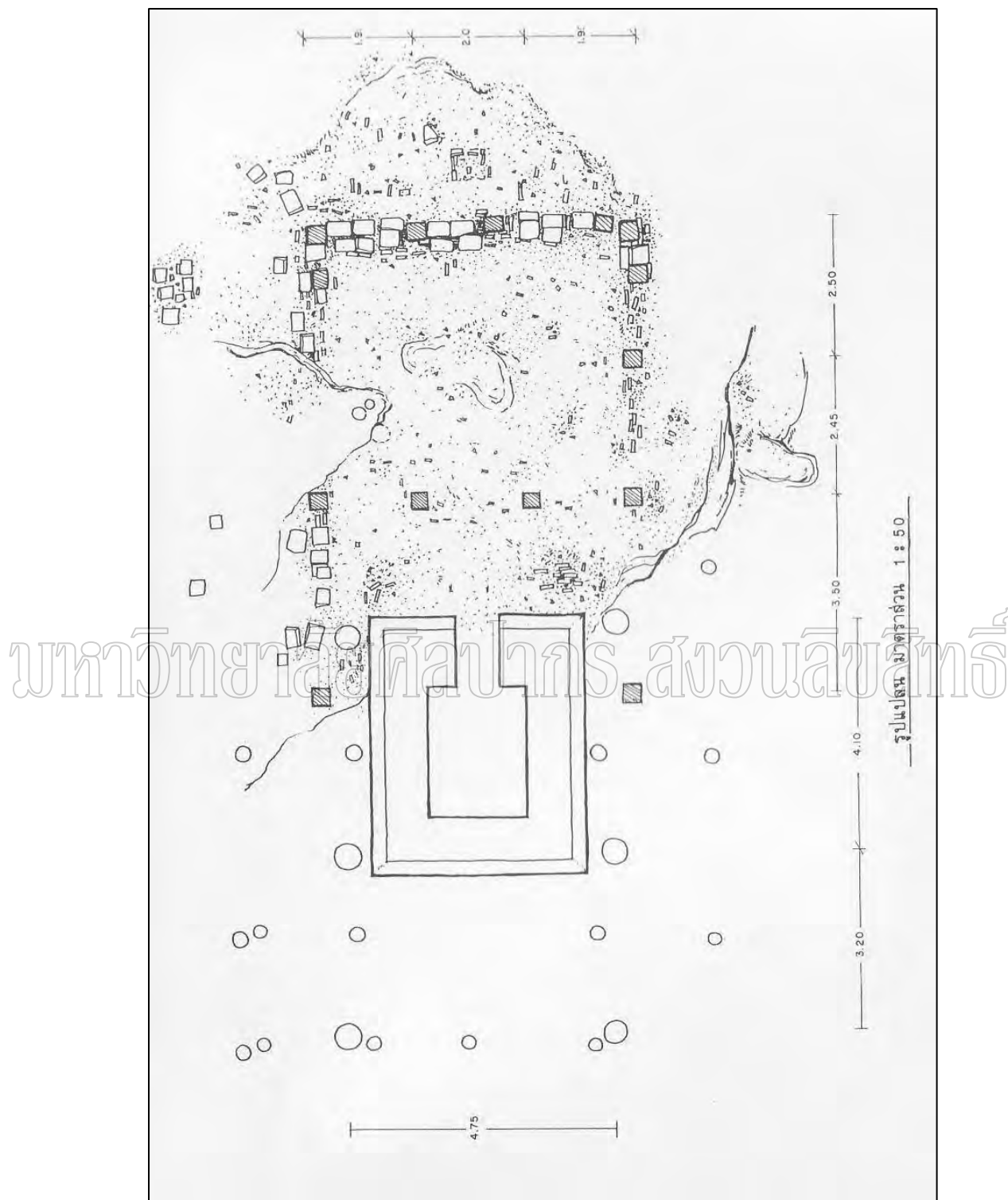
๒. เจดีย์ร้าง หรืออุปโมงค์

๒.๑ ลักษณะทั่วไปของแหล่ง

สภาพของแหล่งเป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก กว้าง ๔.๖๐ เมตร ยาว ๓.๘๐ เมตร โดยเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนที่ตั้งอยู่บนลานหินและมีประตูทางเข้าทางด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๑๓๘ โบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์)

แผนผังที่ ๑๕ แผนผังแสดงโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปมงคล)

ที่มา : กรมศิลปากร, ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปปางนาคปรก อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๓), ๖๕.

๒.๒ ร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี

๒.๒.๑ โบราณสถาน

จากการขุดแต่งเจดีย์ร้างอุปโมงก์เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๓^{๖๖} พบว่าเป็นอาคารทรงรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก กว้าง ๔.๗ เมตร ยาว ๓.๘ เมตร ผนังก่ออิฐทึบ ๓ ด้าน ยกเว้นด้านหน้าที่ทำเป็นประตูทางเข้า และบริเวณภายนอกเจดีย์ร้างอุปโมงก์ยังพบรอยสกัดหินเป็นหลุมกลมเรียงตามแนวโคจร

และภายในเจดีย์ร้างอุปโมงก์ยังมีร่องรอยของสิ่งก่อสร้างด้วยปูนซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรอยพระพุทธรูป โดยขนาดอาจจะกว้างประมาณ ๐.๕๐ เมตร ยาว ๑.๘๔ เมตร และหันปลายพระบาทไปยังทิศตะวันตก แต่คงเหลือร่องรอยเพียงบางส่วนของนิ้วพระบาทและเส้นนูนสองเส้นต่อกันเป็นมุมฉากที่กึ่งกลางเกือบถึงสันพระบาทเท่านั้น และนอกจากนี้ยังมีร่องรอยของการทาสีแดงและปิดทองบนรอยพระพุทธรูปด้วย^{๖๗}

๒.๒.๒ โบราณวัตถุ

จากการขุดแต่งเจดีย์ร้างอุปโมงก์ ได้พบโบราณวัตถุ ดังนี้

๒.๒.๒.๑ รอยพระพุทธรูป

๒.๒.๒.๒ พระพิมพ์ดินเผา

๒.๒.๒.๓ พระพิมพ์โลหะ

๒.๒.๒.๔ พลิกควอทซ์

๒.๒.๒.๕ ภาชนะดินเผา

๒.๒.๒.๖ ชิ้นส่วนโลหะและตะปูที่ใช้ประกอบโครงสร้าง

โบราณสถาน

^{๖๖} กรมศิลปากร, ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปบัวบาน อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สารรังสรรค์, ๒๕๔๑), ๗๐.

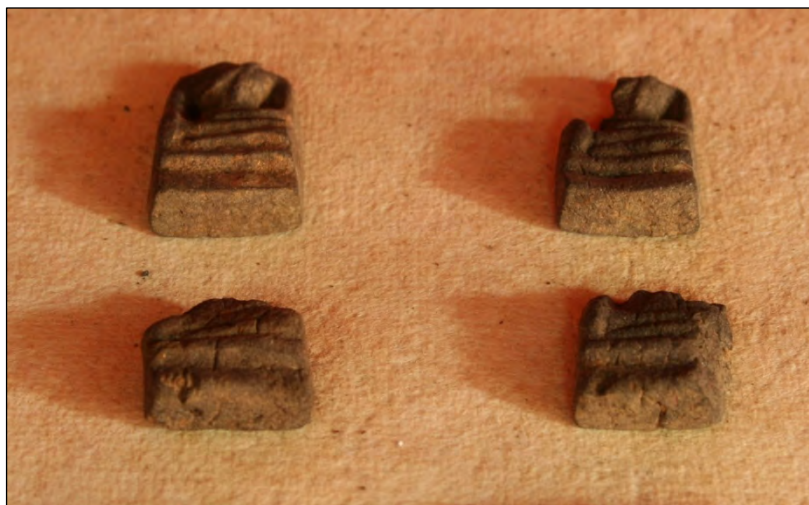
^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๗๐-๗๑.

ภาพที่ ๑๓๙ พระพิมพ์โลหะ และพระพิมพ์เนื้อดิน จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์)

ภาพที่ ๑๔๐ ภาพขยายพระพิมพ์โลหะ จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์)

ภาพที่ ๑๔๑ ภาพขยายพระพิมพ์เนื้อดิน จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์)

ภาพที่ ๑๔๒ ผลึกหินควอartz จากโบราณสถานเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์)

๒.๓ ข้อเสนอแนะฐานการใช้พื้นที่

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของแผนผังโบราณสถานแล้ว พบว่าอุปโมงค์นี้ประกอบด้วยอาคารโบราณสถานที่สร้างล้อมรอบ ๒ ชั้นเช่นเดียวกับพระพุทธรบาทหลังเต่า โดยชั้นที่ ๑ เป็นอาคารขนาดเล็กที่ก่อให้เป็นห้องด้วยอิฐเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท และตั้งอยู่ภายในโถงอาคารขนาดใหญ่ที่คลุมอีกชั้นหนึ่ง ส่วนชั้นที่ ๒ มีลักษณะเป็นโถงอาคารขนาดใหญ่ที่

ครอบคลุมทั้งอุปโมงค์และลานหินโดยรอบ ซึ่งเป็นอาคารเปิดที่ก่อผนังด้วยอิฐและมีโครงสร้างเป็นไม้

ดังนั้นวัตถุประสงค์ของการสร้างเจดีย์ร้างอุปโมงค์ จึงเป็นการสร้างอาคารขึ้นเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรูป และมีการบรรจุพระพิมพ์และเครื่องบูชาอย่างอื่นไว้ในอุปโมงค์นี้เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาอีกด้วย

๒.๔ การกำหนดอายุสมัยโบราณสถาน

สมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ ๔

วิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

คำว่า “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” มักถูกนำมาใช้ในความหมายของการอธิบายถึงสถานที่หรือขอบเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือตามคติความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งหากเข้าใจถึงความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ก็จะสามารถเข้าใจความสำคัญของสถานที่นั้น ๆ ว่ามีความเกี่ยวข้องกับศาสนา พิธีกรรม หรือกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ดังกล่าวได้ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทในฐานะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีมนุษย์เข้ามาใช้เป็นสถานที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล จึงต้องศึกษาถึงความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โบราณสถาน และ โบราณวัตถุต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

คำว่า “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้นิยามความหมายเอาไว้หลายประการ อาทิ

ศ.แสง จันทรงาม^๑ นักปรัชญาทางศาสนา ได้ให้ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ว่าเป็นอาณาบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ซึ่งมีความหมายเหมือนกับคำว่า “Sacred space” ในภาษาอังกฤษ

Mircea Eliade^๒ นักปรากฏการณ์วิทยาทางศาสนา ชาวฝรั่งเศส ได้ให้ความหมายว่าเป็นพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดขึ้นแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ และพื้นที่ดังกล่าวมักจะใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา จึงเป็นเหตุให้สถานที่ที่มีความพิเศษไปกว่าพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดอื่น ๆ โดยพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นเกี่ยวพันครอบคลุมถึงสถานที่ที่แตกต่างกันหลายประเภท อาทิ

๑. สถานที่ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนา เช่น วัด
๒. สถานที่ธรรมชาติที่ถูกตีความทางความเชื่อ เช่น ภูเขา, แม่น้ำ

^๑ชนาธิป พันทวี, “ลักษณะไทยในพุทธสถาน : การศึกษา คำ” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), ๑๕๖, อ้างจาก แสง จันทรงาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒), ๑๓๓.

^๒เรื่องเดียวกัน, อ้างจาก Mircea Eliade, The Encyclopedia of Religion, Volume 12 (New York : Macmillan Publishing Company, 1987), 526-530.

๓. พื้นที่ที่สัมผัสได้ทั้งกายภาพ จินตภาพ และทัศนภาพ

โดยสถานที่บางแห่งกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ก็ด้วยความสำคัญของเหตุการณ์ทางศาสนาที่เกิดขึ้น เช่น เป็นสถานที่กำเนิดของศาสนา หรือบางแห่งมีความศักดิ์สิทธิ์จากสัมพันธ์กับวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เช่น กระดูก, อัฐิ, ธาตุ เป็นต้น หรือในทางวัฒนธรรม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ก็เป็นเสมือนที่ปรากฏของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในประเทศอินเดีย แม่น้ำจะมีความศักดิ์สิทธิ์เนื่องจากเป็นสถานที่ปรากฏองค์ของพระเจ้า หรือเป็นสถานที่ที่นำไปสู่พระเจ้า และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์บางแห่งก็เกิดขึ้นจากความสำคัญของพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่หรือสถานที่นั้น ๆ

J.P. Brereton^๓ ได้สรุปความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนถึงความเชื่อของคนในแต่ละวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโลกมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยสรุปออกมาเป็นกฎ ๓ ข้อ ของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Three Role of Sacred Space) ดังนี้

๑. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสถานที่สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์
๒. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสถานที่แสดงพลังหรือพลานุภาพอันศักดิ์สิทธิ์
๓. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการสมมติโลกแห่งจินตนาการในคติความเชื่อให้ปรากฏ

ซึ่งความหมายของทั้ง ๓ ข้อนี้นี้ เป็นเสมือนพื้นที่ทางวัฒนธรรมซึ่งแฝงด้วยโครงสร้างและสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงคติความเชื่อที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมหรือแต่ละท้องถิ่น และในทางโบราณคดี ได้มีนักวิชาการที่กล่าวถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เอาไว้ อาทิ

รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม นักมานุษยวิทยาโบราณ ได้กล่าวถึง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในบริบทของเขตศักดิ์สิทธิ์ที่พบร่องรอยของชุมชนที่นิยมปักเสมาหินไว้ในเขตศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นการแสดงความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือความเชื่อท้องถิ่น

และ ผศ.สมชาติ มณีโชติ^๔ แห่งคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้กล่าวถึงความหมายและความสำคัญของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภายใต้วัฒนธรรมลาวจากหลักฐานด้านโบราณวัตถุและโบราณสถาน โดยได้ให้

^๓เรื่องเดียวกัน, ๑๕๓-๑๕๘, อ้างจาก Mircea Eliade, *The Encyclopedia of Religion*, Volume 11 (New York : Macmillan Publishing Company, 1987), 468.

^๔สมชาติ มณีโชติ, “การกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมลาวจากหลักฐานด้านโบราณวัตถุสถาน,” ใน รวมบทความโครงการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง “งานโบราณคดีได้ร่วมพระบารมีปกเกล้า” เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ (กรุงเทพฯ : เอราวันการพิมพ์, ๒๕๕๑), ๓๒-๓๓.

ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ว่า “พื้นที่ซึ่งถูกกำหนดขึ้นให้มีความแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ และพื้นที่ที่ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและความเชื่อในพระพุทธศาสนา จนมีลักษณะเป็นพื้นที่หรือสถานที่พิเศษต่างไปจากพื้นที่ใด ๆ”

จะเห็นได้ว่านิยามความหมายของคำว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในทางการศึกษาปรัชญาและในทางโบราณคดีมีความหมายที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นการกล่าวถึงพื้นที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม หรือมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา โดยมีการกำหนดให้เป็นสถานที่สำคัญของกลุ่มคนและมีการใช้พื้นที่นั้นในการประกอบพิธีกรรมหรือเป็นศูนย์รวมทางจิตใจเป็นระยะเวลาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ดังนั้น คำว่า “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” จึงมีความหมายถึง บริเวณพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่มีความเคารพนับถือ หรือมีการใช้บริเวณพื้นที่นั้น ๆ เพื่อการประกอบพิธีกรรม ซึ่งอาจเป็นของกลุ่มคนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่แถบนั้น หรือกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกลออกไปแต่ได้ให้ความเคารพนับถือต่อบริเวณพื้นที่นั้นด้วย

การใช้พื้นที่แหล่งภาพเขียนสีเพื่อการประกอบพิธีกรรม

๑. ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์

แหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งสันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรม พบอยู่จำนวน ๑๐ แหล่ง ซึ่งประกอบด้วย

๑.๑ กลุ่มที่ ๒

๑.๑.๑ ถ้าดินเพียง ๔ เป็นเพิงหินที่ตั้งแยกออกมาห่างจากกลุ่มเพิงหินที่อยู่ใกล้เคียง โดยบริเวณด้านหน้าของเพิงหินเป็นลานหินกว้าง และมีภาพเขียนสีที่มีลักษณะของการเจตนาเขียนให้คล้ายคลึงกับภาพต้นไม้หรือกิ่งไม้ จึงสันนิษฐานได้ว่าแหล่งภาพเขียนสีดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ของครอบครัวหรือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณแถบนั้น

๑.๑.๒ ถ้าดินเพียง ๕ เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ประกอบกับเป็นเพิงหินที่อยู่ใกล้กับถ้ำดินเพียงที่สามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้ อีกทั้งลวดลายของภาพเขียนสีที่พบบนเพดานเพิงหินยังแสดงถึงการเจตนาในการเขียนลวดลาย ดังนั้นจึงแสดงถึงเพิงหินที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้อย่างชัดเจน และยังอาจมีการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ภายในถ้ำดินเพียงที่อยู่ใกล้เคียงอีกด้วย

๑.๑.๓ ถ้านายดวงจิต ๑ มีลักษณะเป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร หรืออาจจะมิวัตถุประสงค์ในการเป็นที่

สำหรับชุดสัตว์ นอกจากนี้อัตลักษณ์ของภาพเขียนสียังมีลักษณะที่เจตนาในการเขียนเป็นพิเศษ อีกทั้งถ้านายดวงจิตร์ ๑ นี้ยังอยู่ห่างจากแหล่งภาพเขียนกลุ่มอื่นๆ ซึ่งก็อาจจะสะท้อนให้เห็นถึงการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางประการของผู้คนหรือกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่ราบใกล้เคียง ซึ่งคงจะเป็นคนละกลุ่มกันกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บนภูพระบาท

๑.๒ กลุ่มที่ ๓

๑.๒.๑ ถ้าคน ภาพเขียนสีที่พบในแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคนนี้ ภาพของกลุ่มคนจะเป็นการเน้นให้เห็นถึงเค้าโครงทางสรีระซึ่งทำให้ทราบว่ากลุ่มคนที่ใช้กำลังขามาก ซึ่งนอกจากจะเน้นสรีระของกลุ่มคนแล้วยังแสดงถึงอิริยาบถของแต่ละคนในภาพด้วย^๕ และนอกจากนี้ในบางภาพยังเขียนอวัยวะบ่งบอกไว้อีกด้วย^๖

และเมื่อพิจารณาถึงภาพคนและภาพสัตว์ (ถ้าวัว) ที่พบอยู่ใกล้เคียงกัน มีลักษณะเป็นธรรมชาติคล้ายความจริงมาก จึงทำให้คิดว่าผู้เขียนภาพอาจเขียนภาพขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการล่าสัตว์หรือความเชื่อถือบางอย่าง เพราะเนื่องจากถ้ำมีขนาดใหญ่ จึงมีความเหมาะสมแก่การใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรม

๑.๒.๒ ถ้าวัว จากภาพเขียนสีรูปวัวที่ปรากฏบนผนังเพิงหินถ้าวัวนี้มีความงดงามและแสดงถึงเจตนาที่เขียนขึ้นดังจะเห็นได้จากภาพที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งภาพวัวที่พบสันนิษฐานได้ว่าเป็นพวกวัวกระทิงหรือวัวป่ามากกว่าเป็นวัวเลี้ยง

ดังนั้นภาพเขียนสีที่พบในแหล่งภาพเขียนสีถ้ำคนนี้สามารถสันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับสัตว์ที่ต้องการล่าหรือสัตว์ที่เลี้ยงเป็นฝูง หรือกลุ่มสัตว์ที่ถูกนำมาใช้เพื่อการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวหรือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

๑.๒.๓ เพิงหินด้านทิศตะวันออกของวัดลูกเขย เนื่องจากลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ประกอบกับที่สามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้ อีกทั้งลวดลายของภาพเขียนสีบนเพิงหินยังแสดงถึงการเจตนาในการเขียนลวดลายด้วย ดังนั้นภาพเขียนสีที่พบนั้นนอกจากจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงถึงอาณาเขตหรือการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อการหาของป่าล่าสัตว์แล้ว หรือการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างด้วยก็เป็นได้

^๕โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), ศิลปะบนผนังหิน
อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๒๘), ๒๒.

^๖เรื่องเดียวกัน, ๕๒.

๑.๓ กลุ่มที่ ๖

๑.๓.๑ โนนสาวเอ้ ๑ มีลักษณะการใช้พื้นที่ที่เหมาะสมต่อการใช้เป็นพื้นที่หลบแดดหลบฝนหรือเป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาของป่าสัตว์ นอกจากนี้ยังมีการวาดภาพเขียนสีจนเต็มผนังและเพดานเพิงหิน ซึ่งภาพวาดดังกล่าวอาจจะเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมบางอย่าง ประกอบกับบริเวณด้านหน้าของเพิงหินยังเป็นลานหินกว้างที่สามารถประกอบกิจกรรมหรือเหมาะแก่การประกอบพิธีกรรมได้เป็นอย่างดี และการวาดภาพเขียนสีที่มีการเขียนซ้อนทับกันหลายครั้งยังสามารถแสดงให้เห็นถึงการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมเป็นระยะเวลาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ดังนั้น จึงเกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง และพิธีกรรมดังกล่าวก็เกี่ยวข้องกับเพิงหินโนนสาวเอ้ ๒ อีกด้วย

๑.๓.๒ โนนสาวเอ้ ๒ มีลักษณะของแหล่งที่เป็นเพิงหินขนาดใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถใช้เป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี แต่เพิงหินก็มีลักษณะที่มีความสูงของเพิงหินจากพื้นที่ค่อนข้างต่ำมาก จึงน่าจะเกี่ยวข้องกับการใช้เป็นที่พักชั่วคราวขณะออกหาอาหารมากกว่าวัตถุประสงค์ของการใช้เป็นที่อยู่อาศัยแบบถาวร นอกจากนี้ลวดลายของภาพเขียนสีบนเพดานเพิงหินยังแสดงถึงการเจตนาในการเขียนลวดลาย จึงสันนิษฐานได้ว่าเพิงหินโนนสาวเอ้ ๒ มีความเกี่ยวข้องกับการเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมบางประการ รวมถึงยังอยู่ในบริเวณเดียวกันกับเพิงหินโนนสาวเอ้ ๑ ซึ่งมีลักษณะของการใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมอย่างชัดเจน

ดังนั้น โนนสาวเอ้ ๒ จึงอาจเกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

๑.๔ กลุ่มที่ ๗

๑.๔.๑ ห้วยหินร่อง ๒ จากลักษณะของแหล่งที่ด้านล่างภายใต้เพิงหินเป็นช่องทางของน้ำที่ไหลซึมออกมาตลอดทั้งปี แหล่งภาพเขียนสีห้วยหินร่อง ๒ นี้ จึงไม่เหมาะสมแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย และเมื่อพิจารณาถึงลวดลายของภาพเขียนภาพที่มีเขียนการซ้อนทับกันอย่างน้อย ๒ ครั้ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของการใช้งานพื้นที่อย่างต่อเนื่องหรือมีความคุ้นเคย ประกอบกับลวดลายภาพเขียนสีที่พบยังอยู่ในบริเวณเดียวกับทางที่น้ำไหลผ่าน จึงอาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าเพิงหินห้วยหินร่อง ๒ อาจจะมีเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับน้ำ หรือการกำหนดขอบเขตพื้นที่การใช้น้ำของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

๑.๕ กลุ่มที่ ๘

๑.๕.๑ ถ้ำเก็ง หรือถ้ำกวาง จากลักษณะของแหล่งเป็นเพิงหินที่มีห้องกว้าง และยกตัวสูงขึ้นจากพื้นลานหินถึง ๕ เมตร จึงเหมาะแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรือการใช้ที่พักอาศัยชั่วคราวในการท่องเที่ยวออกหาของป่าล่าสัตว์ และยังสามารถช่วยป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายได้เป็นอย่างดี และจากทลวดลายของภาพเขียนสีที่พบคงเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้เป็นที่อยู่อาศัย

และจากลักษณะทางกายภาพของแหล่งที่เป็นเพิงหินสูงและพื้นที่ด้านบนที่สามารถอยู่ได้ ๔-๕ คน อีกทั้งยังมีทลวดลายของภาพเขียนสีที่วาดเกือบเต็มของเพดานเพิงหิน จึงย่อมจะต้องแสดงให้เห็นถึงการใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอของกลุ่มคน ประกอบกับด้านล่างเพิงหินยังเป็นลานหินที่มีพื้นที่กว้างเพียงพอต่อการประกอบกิจกรรมหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ได้ ดังนั้น ถ้ำเก็ง หรือถ้ำกวาง จึงอาจจะเกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์

แหล่งภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับศาสนสถานที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา พบอยู่จำนวน ๔ แหล่ง ซึ่งประกอบด้วย

๒.๑ กลุ่มที่ ๓

๒.๑.๑ วัดพ่อดา เพิงหินวัดพ่อดาเป็นเพิงหินขนาดใหญ่ที่มีการใช้พื้นที่ในการเป็นที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ดังจะเห็นได้จากภาพเขียนสีที่พบบริเวณเพดานเพิงหิน และจากร่องรอยของภาพเขียนสีประเภทมณฑล ที่พบร่วมกับหลักฐานโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น พระพุทธรูป หรือใบเสมา ก็สามารถสันนิษฐานได้ว่า ภาพเขียนสีจากเพิงหินวัดพ่อดานี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเป็นสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๒.๑.๒ วัดลูกเขย ภาพเขียนสีที่พบเป็นภาพสถาปัตยกรรมคล้ายซุ้มปราสาท และพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ แต่เนื่องจากภาพได้ลบเลือนไปเป็นจำนวนมาก จึงไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นภาพที่เขียนขึ้นตามชาดกหรือพุทธประวัติในตอนใด และจากลักษณะของภาพเขียนสีก็อาจสันนิษฐานได้ว่าภาพเขียนสีวัดลูกเขยนี้เป็นจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นในสมัยทวารวดีที่พบแห่งแรกของประเทศไทย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

๒.๑.๓ กู่นางอุสา ภาพเขียนสีที่พบอาจเป็นภาพเขียนสีที่เขียนขึ้นมาอยู่แล้วตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์หรืออาจเป็นภาพเขียนสีที่ถูกเขียนขึ้นมาร่วมสมัยกับการสร้างโบ

เสมาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรมในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ร่วมสมัยกับใบเสมาที่ปักอยู่โดยรอบ

๒.๑.๔ ถ้ำช้าง มีร่องรอยของการสกัดเพิงหินการดัดแปลงให้เป็นที่พักของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียรหรือเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปหรือรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากการแบ่งออกเป็นห้องหลายห้อง และแต่ละห้องก็สามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี และภายนอกเพิงหินยังมีร่องรอยของหลุมที่ถูกสกัดขึ้นเพื่อทำเป็นอาคารยื่นออกไปภายนอกอีกด้วย ดังนั้นเพิงหินถ้ำช้าง จึงอาจสันนิษฐานว่ามีลักษณะการใช้งานอย่างถูกต้องหรือเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรของพระภิกษุหรือผู้บำเพ็ญเพียรในทางพระพุทธศาสนา ส่วนภาพเขียนสีรูปช้างบนผนังด้านนอกเพิงหินถ้ำช้างสันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างสมัยล้านช้าง^๖ ก็อาจเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ เนื่องจากภาพช้างดังกล่าวหันออกไปยังทางลานหินหน้าวัดพ่อดำในทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของถ้ำช้าง

การดัดแปลงเพิงหินให้เป็นศาสนสถาน

การดัดแปลงเพิงหินให้เป็นศาสนสถานนั้น คงมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับการดัดแปลงถ้ำเพื่อเป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมทวารวดี อาทิ บริเวณเขาสูง จังหวัดราชบุรี ถ้ำพระโพธิสัตว์ ตำบลทับทิม อำเภอกำแพงแสน จังหวัดสระบุรี ถ้ำมอรัตน์ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ถ้ำคูหาสวรรค์ อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น โดยการใช้ถ้ำเพื่อเป็นศาสนสถานนั้นสันนิษฐานว่ามาจากพื้นฐาน ๓ ประการ^๗ คือ

๑. เป็นเรื่องของพื้นที่ธรรมชาติ มนุษย์ไม่ต้องสร้าง เพียงแต่ดัดแปลงและสร้างอาคารหรือรูปเคารพไว้ภายในเท่านั้นก็สามารถใช้เป็นศาสนสถานได้

๒. อาจเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ที่ส่วนหนึ่งของคนกลุ่มนี้ยังมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในถ้ำอยู่ เช่น ตัวอย่างจากภาพเขียนสีที่ผนังถ้ำ และเมื่อมีการรับพระพุทธศาสนาเข้ามาก็ได้ใช้ถ้ำและสร้างรูปเคารพขึ้นมาแทน

๓. ในสมัยทวารวดีคงรับคติการใช้ถ้ำเป็นศาสนสถานมาจากอินเดียที่เรียกว่า เจตียสถาน คือศาสนสถานที่จะเข้าไปในภูเขาหรือดัดแปลงถ้ำให้เป็นศาสนสถาน ซึ่งพบมาตั้งแต่สมัย

^๖สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๗ ขอนแก่น, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๒), ๖๗-๖๘.

^๗ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๒), ๑๐๘-๑๐๙.

อินเดียโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๓-๖) ที่พบเป็นจำนวนมากและเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ ถ้ำในสมัยคุปตะ เช่น ถ้ำชันดา ถ้ำเอลโลล่า เป็นต้น ซึ่งถ้ำของอินเดียนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ เจดียสถาน เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ภายในจะประกอบด้วยอาคารสลักเลียนแบบเครื่องไม้ ด้านในสุดของถ้ำจะมีสถูปสำหรับประกอบพิธีกรรม ส่วนอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า วิหาร คือ อาคารที่ดัดแปลงถ้ำ และเจาะเป็นช่อง ๆ สำหรับจำพรรษาของพระภิกษุ

สำหรับถ้ำที่ใช้เป็นศาสนสถานในสมัยทวารวดีนี้น่าจะได้แนวความคิดมาจากอินเดีย แต่ก็ไม่มีหลักฐานให้เห็นอย่างชัดเจนทั้งที่เป็นเจดียสถานหรือวิหารเลย เท่าที่มีหลักฐานจะพบเพียงว่าในถ้ำมีภาพสลักหรือปูนปั้นประดับเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ หรือรูปเคารพของพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์

ในส่วนเพิงหินบริเวณเทือกเขาภูพระบาทหลายแห่งถูกใช้เป็นสถานที่เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย สถานที่เกี่ยวข้องกับการหาของป่าล่าสัตว์ และสถานที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หรือความเชื่อดั้งเดิมมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยมักพบภาพเขียนสีที่ถูกเขียนขึ้นมาเพื่อแสดงถึงการครอบครองหรือการใช้ประโยชน์อื่น ๆ และนับตั้งแต่ดินแดนบริเวณนี้ได้รับเอาอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาเข้ามา^๕ จึงส่งผลให้ปรากฏร่องรอยของการสร้างศาสนสถานบริเวณเทือกเขาภูพระบาท ซึ่งเป็นการสร้างศาสนสถานด้วยวิธีการดัดแปลงเอาเพิงหินให้เป็นห้องและก่อผนังอาคารให้เป็นสถานที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือตามคติความเชื่อ หรือเพื่อเป็นการตกแต่งและดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เคารพบูชา^๖ รวมถึงการสร้างสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาอย่างใบเสมาหินทราย พระพุทธรูป และภาพสลักทางศาสนาเพื่อเข้ามาเป็นส่วนประกอบหนึ่งของศาสนสถาน ทั้งนี้ก็เพื่อให้พื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งความนิยมอย่างหนึ่งของงานประติมากรรมที่พบในภาคอีสาน ได้แก่ การแกะสลักพระพุทธรูปเป็นภาพปูนดำตามผนังหรือหน้าผาถ้ำ^๗ ซึ่งพบทั้งพระพุทธรูปนั่งและพระพุทธรูปนอน เช่น ในเขตจังหวัดชัยภูมิ ภาพสินธุ์ อัครธำนิ ขอนแก่น สกลนคร เป็นต้น ซึ่งประติมากรรมในกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงฝีมือช่างท้องถิ่นอย่างแท้จริง

^๕สุรพล คำวิหิกุล, แผ่นดินอีสาน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), ๑๑๓-๑๑๔.

^๖ศรีศักร วัลลิโภดม, “โบราณคดีบนภูพาน,” ใน แอ่งอารยธรรมอีสาน : แผลหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), ๒๕๕-๓๐๐.

^๗ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, ๑๔๗.

และเป็นที่น่าสังเกตว่าเพิงหินที่มีการดัดแปลงให้เป็นศาสนสถานในบริเวณภูพระบาท มักมีร่องรอยของภาพเขียนสีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ว่ามีการเลือกสถานที่ หรือพื้นที่เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือคติความเชื่อท้องถิ่นมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และอาจมีพิธีกรรมบางอย่างที่สืบทอดต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย

นอกจากนี้หลักฐานประการหนึ่งที่ยังคงมีความเด่นชัดและสามารถเห็นได้อย่างชัดเจน คือ ร่องรอยของการใช้เครื่องมือโลหะ เพื่อสกัดตกแต่งผนังและพื้นเพิงหินให้มีความเหมาะสมแก่ การใช้สอยเพื่อเป็นที่พักอาศัยและเพื่อการประกอบพิธีกรรม อีกทั้งการสกัดเพิงหินให้เป็น ประติมากรรมนูนต่ำ และหลุมบนพื้นลานหินขนาดต่าง ๆ

ดังนั้นการดัดแปลงเพิงหินให้เป็นศาสนสถานที่พบในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทจึงเป็นการคัดเลือกสถานที่หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีการใช้งานสืบทอดกันมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งระยะแรกคงเป็นพิธีกรรมตามคติความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น จนมาถึงในสมัย ประวัติศาสตร์ซึ่งมีการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามา จึงเริ่มมีการสร้างศาสนสถานด้วยการ ดัดแปลงเพิงหินเพื่อให้เป็นไปตามแบบแผนของพระพุทธศาสนา

ภาพที่ ๑๔๓ โบราณสถานถ้ำพระ กลุ่มวัดพ่อตา-ลูกเขย มีร่องรอยการสกัดตกแต่งเพิงหินและ ประติมากรรมพระพุทธรูปนูนต่ำ

ภาพที่ ๑๔๑ ชิ้นส่วนโบราณสถาน จากโบราณสถานถ้ำพระ กลุ่มวัดพ้อตา-ลูกเขย ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

การกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยใบเสมา

บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทเป็นแหล่งโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกแห่งหนึ่งที่พบใบเสมาเป็นจำนวนมาก และเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของศาสนสถานที่มีใบเสมาล้อมรอบ จึงต้องเข้าใจถึงคติการสร้างใบเสมา ตลอดจนลักษณะของใบเสมาและการปักใบเสมาบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

๑. ความหมายของใบเสมา

คำว่า “เสมา” นั้นมาจากคำว่า สิม่า ซึ่งแปลว่า เขต โดยเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งที่ใช้กำหนดขอบเขตพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์

ซึ่งการกำหนดขอบเขตหรือบริเวณเพื่อการประกอบพิธีกรรมด้วยเสมาหรือสิมานั้น ในทางพระพุทธศาสนามิองค์ประกอบเพื่อเป็นเครื่องหมายบังคับให้สงฆ์ร่วมประกอบพิธีกรรมในบริเวณเดียวกันอยู่ ๒ อย่าง คือ นิमित และสิม่า^{๑๒} โดยมีรายละเอียดดังนี้

นิमित หมายถึง เครื่องหมายที่ใช้บอกเขต ซึ่งมีพุทธบัญญัติให้พระสงฆ์ให้หินรูปสี่เหลี่ยมกลมประมาณเท่าบาตร เรียกว่า ลูกนิमित ฝังลงไปบนดินเพื่อกำหนดขอบเขตของโบสถ์ให้

^{๑๒} ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “สมมติฐานร่องรอยอารยธรรมบนเทือกเขาภูพระบาท,” ใน อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๕๗), ๑๐๕-๑๐๘.

แน่นอนเพื่อทำสังฆกรรม นิमितไมได้มีข้อกำหนดว่าจะต้องมีจำนวนเท่าใด แต่อย่างน้อยจะต้องมีตั้งแต่ ๓ ลูกขึ้นไป เพื่อให้สามารถวางแนวบรรจบกันเพื่อให้เกิดเป็นขอบเขตของบริเวณได้ หรือที่เรียกว่า “แนวนิมิต” และการวางแนวนิมิตจะสามารถวางให้เป็นรูปสัณฐานได้หลายอย่างตามจำนวนลูกนิมิตที่ได้กำหนดเอาไว้ อาทิ นิमित ๔ ลูก ก็จะได้สัณฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม หรือนิมิต ๘ ลูก ก็จะได้แนวนิมิตที่มีสัณฐานแปดเหลี่ยม เป็นต้น

โดยวิธีการกำหนดเขตสීමานั้น มีบัญญัติไว้โดยต้องกำหนดเขตสීමาเพื่อหมายเขตด้วยวัตถุบางอย่าง ซึ่งวัตถุอันควรใช้เป็นนิมิตได้นั้นระบุไว้ในบาลีอรรถกถา ๘ ชนิด^{๑๑} คือ

๑. ภูเขา มี ๓ ชนิด คือ ภูเขาดินล้วน, ภูเขาศิลาล้วน, ภูเขาศิลาปนดิน
๒. ศิลา เป็นกองศิลา หรือหมายถึงหินที่ตั้งสูงขึ้นไปบนพื้นดิน เช่น ศิลาาก, ศิลาเทือก และศิลาดวด
๓. ป่าไม้ ให้ใช้ไม้มีแกนที่ขึ้นเป็นกลุ่มประมาณ ๔-๕ ต้น ก็ได้ หรือใช้ไม้ที่มีเนื้อแน่น

๔. ต้นไม้ กำหนดใช้ต้นเดียวเป็นต้นไม้มีแกนที่ยังไม่ตาย โดยที่สูงเพียง ๘ นิ้ว และต้องเป็นไม้ที่ปลูกหรือเกิดอยู่บนพื้นดิน

๕. จอมปลวก สูงประมาณ ๘ นิ้ว ก็ใช้ได้

๖. หนทาง ทางที่ไม่ใช่แล้วเป็นนิมิตไม่ได้

๗. แม่น้ำ, มหาสมุทร และชาตสระ คือ สระน้ำที่มีน้ำขังอยู่โดยธรรมชาติ เช่น หนอง, บึง, ทะเลสาบ เป็นต้น

๘. น้ำ ในที่นี้หมายถึง น้ำนิ่งไม่ไหล เช่น น้ำในบ่อ, บึง, สระที่ไม่ล้นนัก โดยไม่ต้องใช้คันโปงหรืออะไรตัก ถ้าเป็นน้ำในอ่างเล็ก ๆ ควรทำกองศิลา, ทราย หรือปักหลักไม้หรือหินเป็นเครื่องหมายไว้

สීමา หมายถึง เขต หรือแดน ที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกขอบเขตของอุโบสถสำหรับการประกอบสังฆกรรม ซึ่งเมื่อพระภิกษุสงฆ์กำหนดขอบเขตขึ้นแล้วจะใช้วัตถุปักหรือวางไว้ที่ผิวดินตามจุดที่กำหนดนิมิตไว้แล้ว ซึ่งเรียกว่า พัทธสීමา

^{๑๑}อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาใบเสมาหินสมัยทวารวดี,” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา เรื่อง ความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี จัดโดย สำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ณ โรงแรมสอพันบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๔-๒๕ กรกฎาคม ๒๕๔๖ (ม.ป.ท., ๒๕๔๖), ๘.

ซึ่งสีมาหรือเสมาที่ปักบอกเขตพระอุโบสถนั้นต้องทำพิธีสงฆ์เป็นเขตอันสงฆ์กำหนดเอง เรียกว่า พัทธสีมา ที่แปลว่า แดนที่ผูก ส่วนสีมาที่สงฆ์มิได้ปักเขตและไม่ได้ทำพิธีเป็นเขตอันเขากำหนดไว้โดยปกติของบ้านเมือง หรือมีบัญญัติอย่างอื่นเป็นเครื่องกำหนด เรียกว่า อพัทธสีมา แปลว่า แดนที่ไม่ได้ผูก

นอกจากนี้ยังมีสีมาขนาดเล็กโดยมีมหาสีมาครอบอีกทีหนึ่ง เรียกว่า ชันทสีมา มหาเสมา แปลว่า สีมากว้างใหญ่ การเรียกสีมานั้นมีการกำหนดหลายวิธีด้วยกัน ตามพระพุทธานุญาต เช่น สีมาที่กำหนดด้วยเขตบ้านต่อบ้าน เรียกว่า ความสีมา ถ้าพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานแผ่นดินจากส่วนหนึ่งของพระองค์ให้เป็นสีมาเรียกว่า วิสุงคามสีมา สีมาอีกชนิดหนึ่งกำหนดขึ้นในป่าดงห่าจากหมู่บ้าน ๙ อพกัณฐ (๔๘ วา) เรียกว่า สัตตัพกัณฐสีมา การกำหนดตามพุทธานุญาตประการสุดท้ายคือ สีมาที่ทำขึ้นในน้ำ เช่น ในแพกลางน้ำหรือในเรือกลางน้ำ เรียกว่า อุทกุกเขปสีมา ยังมีเสมาอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า เสมาธรรมจักร คือเสมาที่กำหนดเขตวัด หรือที่ของสงฆ์ เสมาแบบนี้จะใช้ทำสังฆกรรมไม่ได้ เสมาที่ทำสังฆกรรมได้จะต้องกำหนดเขตอุโบสถโดยเฉพาะดังกล่าวแล้วข้างต้น การใช้เสมาปักล้อมรอบพระอุโบสถซึ่งใช้ทำสังฆกรรมของพระภิกษุ นั้น มีธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบกันมาจนปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. คติการสร้างและการปักเสมาหิน

๒.๑ แนวคิดจากคติหินตั้ง

เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าการสร้างหรือปักเสมาหินเป็นคติที่สืบทอดมาจากการปักหินตั้ง ซึ่งเป็นระบบความเชื่อในเรื่องการนับถือผีบรรพบุรุษของบรรดาชนพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน^{๔๔}

โดยโบเสมาที่สืบทอดมาจาก “วัฒนธรรมหินตั้ง” นั้น เป็นวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อกำหนดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรม และมีการสืบทอดต่อมาจนกลายเป็นโบเสมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามาในสมัยทวารวดี^{๔๕}

๒.๒ แนวคิดการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

^{๔๔} ศรีสักร วัลลิโภดม, “เสมาอีสาน,” ใน แอ่งอารยธรรมอีสาน : แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย, ๓๔๐.

^{๔๕} เชษฐ ติงสฤษดิ์, “ศิลปะทวารวดี,” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา เรื่อง ความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี, ๘.

เป็นแนวคิดการสร้างเสมาหินเพื่อเป็นหลักเขตกำหนดบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าการสร้างและปักเสมาหินเพื่อกำหนดเขตอุโบสถหรือศาสนาสถานที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

ทั้งนี้ แม้ว่าแนวคิดทั้ง ๒ จะอธิบายถึงวัตถุประสงค์ในการริเริ่มสร้างหรือการปักเสมาหินที่ต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวก็ได้อธิบายถึงเป้าหมายที่คล้ายคลึงกันในเรื่องของการใช้เสมาหินเพื่อประโยชน์ในการเป็นสัญลักษณ์ของการกำหนดขอบเขต หรือบริเวณที่มีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมหรือบริเวณพื้นที่ที่ถูกเรียกว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

๒.๓ การปักไບเสมา

ลักษณะของไບเสมาหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถแบ่งออกเป็น ๓ แบบใหญ่ ๆ^{๑๖} คือ

๒.๓.๑ ปักหลักเดี่ยว เพื่อแสดงเขตหรือตำแหน่งของบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

๒.๓.๒ ปักเป็นกลุ่ม ล้อมรอบเนินดินหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่มีการกำหนดทิศทางหรือรูปร่างของพื้นที่ที่ปักไບเสมาล้อมรอบ อันเป็นลักษณะทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การปักไບเสมาในลักษณะนี้บางแห่งเป็นการปักวางเสมาคู่ปะปนกับการปักวางเสมาแบบเดี่ยว

๒.๓.๓ ปักประจำทิศ ๔ ไบ หรือ ๘ ไบ ล้อมรอบเนินดินหรือสิ่งสร้างทางศาสนา เพื่อแสดงขอบเขตของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

๓. หน้าที่และความสำคัญของไບเสมา

๓.๑ ไบเสมาแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา เพื่อเป็นการใช้ไບเสมาในการแสดงถึงบริเวณของขอบเขตพื้นที่ซึ่งได้รับความเคารพนับถือหรือเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยมีลักษณะของการปฏิบัติดังนี้

๓.๑.๑ ล้อมรอบพระอุโบสถ ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบสังฆกรรมของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

๓.๑.๒ ล้อมรอบบริเวณสถูปเจดีย์ ซึ่งบริเวณที่ปักไບเสมานั้นอาจเป็นเนินดินหรือบริเวณที่มีสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ

---

^{๑๖} ศรีสักร วัลลิโกดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย, ๕๐.

๓.๑.๓ ใบเสมาที่ปักเพื่อเป็นเครื่องหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสถานที่เคารพบูชา เช่น การปักกลางเนินดิน และการปักอยู่ในบริเวณทั่ว ๆ ไปบนเนินดินหรือบริเวณโดยรอบเนินดิน

๓.๒ ใบเสมาที่สร้างขึ้นเพื่อการกุศล แล้วนำไปปักไว้ในเขตศักดิ์สิทธิ์ บางแห่งจึงพบเสมาหินจำนวนมากปักอยู่บริเวณเดียวกัน บางแห่งปักเรียงกันเป็นกลุ่ม เสมาที่สลักเป็นรูปสลูปลูกภาพชาดกและพุทธประวัติ เป็นสิ่งที่มีผู้สร้างอุทิศในพุทธศาสนาทั้งสิ้น ทำนองเดียวกันกับการสร้างพระเจดีย์ และการสร้างภาพชาดก หรือภาพพระบดินทร์ในสมัยหลัง ๆ ลงมา

๓.๓ ใบเสมาเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นการสร้างใบเสมาหินที่มีขนาดสูงใหญ่เกินกว่าที่จะเป็นหลักเขต จึงมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่สมบูรณ์ในตัวเอง บางแห่งมีการปักรวมกันเป็นกลุ่ม หรือบางแห่งมีการปักเพียงหลักเดียว ซึ่งใบเสมาดังกล่าวนี้ทำหน้าที่เช่นเดียวกับพระสถูปเจดีย์ หรือพระพุทธรูป เทวรูป สำหรับการกราบไหว้บูชา ทั้งนี้เนื่องจากการพบใบเสมาที่มีการสลักเป็นภาพสลูปลูกหรือภาพชาดกที่แสดงถึงคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา

๔. ลักษณะและการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยใบเสมาในบริเวณอุทยาน

ประวัติศาสตร์พระบาท

จากการศึกษาใบเสมาที่พบในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พระบาทนั้น พบว่าใบเสมาทั้งหมดเป็นการปักเพื่อล้อมรอบเพิงหินที่เป็นศาสนสถาน และมีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่ถูกเคลื่อนย้ายไปวางไว้ภายใต้เพิงหินต่าง ๆ โดยใบเสมาที่พบในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พระบาทนั้นจะมีรูปร่างลักษณะ ๕ แบบ คือ

๔.๑ ลักษณะของใบเสมา

๔.๑.๑ ใบเสมาแบบแผ่นหินเรียบ ส่วนปลายคล้ายกลีบบัว

๔.๑.๑.๑ ใบเสมาแบบแผ่นหินเรียบขนาดใหญ่ ส่วนปลายคล้ายกลีบบัว ใบเสมาแบบนี้มีขนาดสูงใหญ่ คือ ระหว่าง ๑.๒๐-๒.๘๐ เมตร ซึ่งพบในบริเวณหอนางอุสา ถูนางอุสา วัดลูกเขย ถ้ำฤาษี คอกม้าน้อย โดยใบเสมาหินรูปแบบนี้เป็นใบเสมาหินที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ลงมา^{๑๑}

๔.๑.๑.๒ ใบเสมาแบบแผ่นหินเรียบขนาดเล็ก ส่วนปลายคล้ายกลีบบัวและโค้งมน ใบเสมาแบบนี้มีขนาดความสูงอยู่ในระหว่าง ๐.๖๕-๑.๐๕ เมตร โดยพบใน

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๓๑.

บริเวณถ้ำพระ โบสถ์วัดพ่อตา ลานหินหน้าวัดพ่อตา เพิงหินนกกะทา และโบสถ์มาหินรูปแบบนี้เป็นโบสถ์มาหินที่สร้างขึ้นในสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๔.๑.๒ โบสถ์มาหินหลักภาพแกนสลับแบบแผ่นหิน ส่วนปลายเป็นกลีบบัว โบสถ์มาหินรูปแบบนี้พบน้อยมากในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท โดยพบเพียงโบสถ์มาหินที่อยู่ล้อมรอบเพิงหินนกกะทา จำนวน ๓ หลัก เท่านั้น

๔.๑.๓ โบสถ์มาหินแบบแผ่นหินสลักภาพพระพุทธรูป พบในบริเวณถ้ำพระ โดยกำหนดอายุอยู่ในสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

๔.๑.๔ โบสถ์มาหินแบบแท่งหินสี่เหลี่ยม พบในบริเวณหนองอุสา คอกม้าน้อย

๔.๑.๕ โบสถ์มาหินแบบแท่งหินแปดเหลี่ยม พบในบริเวณหนองอุสา ถ้ำพระ คอกม้าน้อย

๔.๒ การกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยโบสถ์มาหิน

จากการศึกษาคติความเชื่อเรื่องโบสถ์มาหินดังกล่าวมาแล้ว ประกอบกับในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทมีเพิงหินและศาสนสถานหลายแห่งที่มีโบสถ์มาหินล้อมรอบ ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวนี้ทำให้สามารถทราบได้ว่าเพิงหินหรือศาสนสถานต่าง ๆ นั้น ได้ใช้ประโยชน์เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีสถานะเป็นพระอุโบสถในการประกอบสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์หรือเพื่อเป็นสถานที่เคารพบูชาของกลุ่มคนที่นับถือ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าโบสถ์มาหินที่พบในบริเวณของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทนั้นมีความเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์^{๑๔} ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือความเชื่อของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทและบริเวณใกล้เคียงโดยรอบ ซึ่งการปักวางโบสถ์มาหินบริเวณนี้จะทำการปักวางเป็นกลุ่มล้อมรอบเพิงหินหรือศาสนสถาน ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการให้เป็นเครื่องหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือขอบเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์^{๑๕} ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม หรือเพื่อกำหนดให้เป็นสถานที่เพื่อการเคารพบูชา หรือแสดงถึงพื้นที่ที่ได้รับการนับถือมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล

^{๑๔} ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “สมมติฐานร่องรอยอารยธรรมบนเทือกเขาภูพระบาท,” ใน อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, ๑๐๘.

^{๑๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, ๒๓๖.

ทั้งนี้การปักโบเสมาดังกล่าว อาจเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรือศาสนาพราหมณ์ แต่เป็นความเชื่อท้องถิ่นในเรื่องแกนจักรวาลหรือการกระทำพิธีกรรมที่ต้องการติดต่อระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ และอาจเป็นการแสดงขอบเขตที่สืบทอดมาจากวัฒนธรรมหินตั้งที่พบตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคอีสาน เช่น เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น^{๒๐}

การกำหนดอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จากโบราณสถานและโบราณวัตถุ

ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทพบเพิงหินจำนวนมากที่มีภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์อันเป็นเครื่องแสดงให้ทราบถึงการเข้ามาอยู่อาศัยของกลุ่มคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณเทือกเขาภูพระบาท โดยเพิงหินต่าง ๆ ถูกใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและสถานที่ประกอบพิธีกรรม และต่อมาเมื่ออิทธิพลทางพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามายังบริเวณแถบนี้เพิงหินต่างที่เคยถูกใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมถูกดัดแปลงให้เป็นศาสนสถานและยังมีการสร้างโบราณวัตถุ อาทิ พระพุทธรูป ใบเสมาหิน หรือภาชนะดินเผา เพื่อประกอบศาสนสถานนั้น ๆ อีกด้วย ซึ่งหลักฐาน โบราณวัตถุต่าง ๆ ก็ได้แสดงถึงวิวัฒนาการทางศิลปะและวัฒนธรรมของแต่ละยุคสมัยเช่นกัน

หลักฐานโบราณวัตถุประเภทใบเสมาหินที่พบในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทก็เป็นโบราณวัตถุประเภทหนึ่งที่แสดงถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่หลากหลายและหลายยุคสมัย กล่าวคือ ใบเสมาหินที่พบในบริเวณนี้ไม่ได้เป็นใบเสมาหินที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกันทั้งหมด หากแต่เป็นใบเสมาหินที่มีมาหลายยุคสมัย กล่าวคือ ใบเสมาหินที่พบเป็นหลักฐานที่มีมาตั้งแต่ในสมัยทวารวดีและต่อเนื่องมาจนถึงสมัยล้านช้าง ซึ่งสันนิษฐานได้ว่ากลุ่มคนบริเวณนี้นิยมใช้ใบเสมาหินเพื่อกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อมาตั้งแต่ในสมัยทวารวดี และต่อมาก็ยังคงมีการใช้สถานที่ต่าง ๆ ดังกล่าวอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากใบเสมาหินที่ล้อมรอบเพิงหินหรือศาสนสถานที่มีรูปแบบแตกต่างกันอันเกิดจากการปรับเปลี่ยนใบเสมาหินที่ชำรุด หรือการเปลี่ยนใบเสมาให้เป็นไปตามคติหรือรูปแบบที่ผู้สร้างนิยม หรือวัสดุที่พอจะหาได้ในบริเวณใกล้เคียง

ดังนั้นเพื่อให้ทราบถึงวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของบริเวณเทือกเขาภูพระบาท จึงต้องทำการแบ่งยุคสมัยของการเข้ามาใช้พื้นที่จากหลักฐานโบราณสถานและโบราณวัตถุ ดังนี้

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๕-๒๓๖.

๑. สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในบริเวณเขตอำเภอบ้านฝือ ซึ่งเป็นพื้นที่เทือกเขาภูพระบาทและบริเวณใกล้เคียงโดยรอบได้เคยพบหลักฐานโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยค้นพบขวานหินขัดในเขตตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝือ และตำบลโนนทอง อำเภอนาูง จังหวัดอุดรธานี^{๒๑} ซึ่งอยู่เดียวกับเทือกเขาภูพระบาทอีกด้วย

และร่องรอยหลักฐานอีกประการหนึ่งที่นับว่าโดดเด่นของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท คือ ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบอยู่เป็นจำนวนมากตามผนังและเพดานเพิงหินต่าง ๆ โดยเป็นหลักฐานที่แสดงถึงการใช้พื้นที่เพิงหินในลักษณะที่แตกต่างกัน โดยสามารถแบ่งเพิงหินแหล่งภาพเขียนสีออกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย เพื่อการรอกหาของป่าล่าสัตว์ และเพื่อการประกอบพิธีกรรม

๑.๑ แหล่งภาพเขียนสีที่ใช้เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย มีลักษณะเป็นเพิงหินที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งมีขนาดความกว้างและความสูงของเพิงหินที่พอเหมาะสมแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัย และเป็นเพิงหินที่สามารถบังแดดบังฝนและสามารถป้องกันสัตว์ร้ายได้ อีกทั้งภาพเขียนสีที่พบส่วนใหญ่มักเป็นลวดลายเรขาคณิต

๑.๒ แหล่งภาพเขียนสีที่แสดงอาณาเขต พบว่าเป็นทั้งเพิงหินที่มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ แต่มีลักษณะของเพิงหินที่ไม่เหมาะสมแก่การใช้เป็นที่อยู่อาศัยซึ่งเกิดจากความคับแคบของเพิงหินหรือเพิงหินที่มีความแคบเกินกว่าจะเข้าไปนั่งหรือนอนได้ จึงมักจะพบการเขียนอย่างง่าย ๆ หรือเขียนลวดลายไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งเพิงหินที่มีภาพเขียนสีลักษณะอย่างนี้มักจะใช้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอาณาเขตของครอบครัว กลุ่มคน หรือการแสดงอาณาเขตที่ใช้ในการรอกหาของป่าล่าสัตว์

๑.๓ แหล่งภาพเขียนสีที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ตามคติความเชื่อท้องถิ่นดังที่กล่าวมาแล้วในรายละเอียดของเพิงหินแต่ละแห่ง เพื่อเป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรมของกลุ่มคนที่มีคติความเชื่ออย่างเดียวกัน

และการกำหนดอายุสมัยของแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทเหล่านั้นเป็นการยากที่จะกำหนดอายุให้มีความแน่นอนได้ แต่ทั้งนี้

^{๒๑}โบราณวัตถุซึ่งจัดแสดงอยู่ภายในศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี.

ก็สามารถศึกษาถึงเทคนิควิธีการเขียนภาพเพื่อเปรียบเทียบหรือประมาณการอายุให้ใกล้เคียงได้ โดยสามารถทำการศึกษาได้จากข้อสังเกต ๒ ประการ^{๒๒} คือ

๑. การใช้ของแข็งและของมีคม ทำการเตรียมผนังและสลักภาพในแหล่งที่พบภาพเขียนสีต่าง ๆ ทั้งในเขตอำเภอบ้านฝ่อและอำเภออื่น ๆ ที่พบในแหล่งใกล้เคียง

๒. วัฒนธรรมการใช้สีแดงในการเขียนภาพ ซึ่งการใช้สีแดงนี้เป็นที่นิยมกันมากในยุคโลหะ ที่เห็นได้ชัดก็ได้แก่การเขียนสีบนหม้อของวัฒนธรรมยุคโลหะที่พบในแหล่งบ้านเชียง เป็นต้น

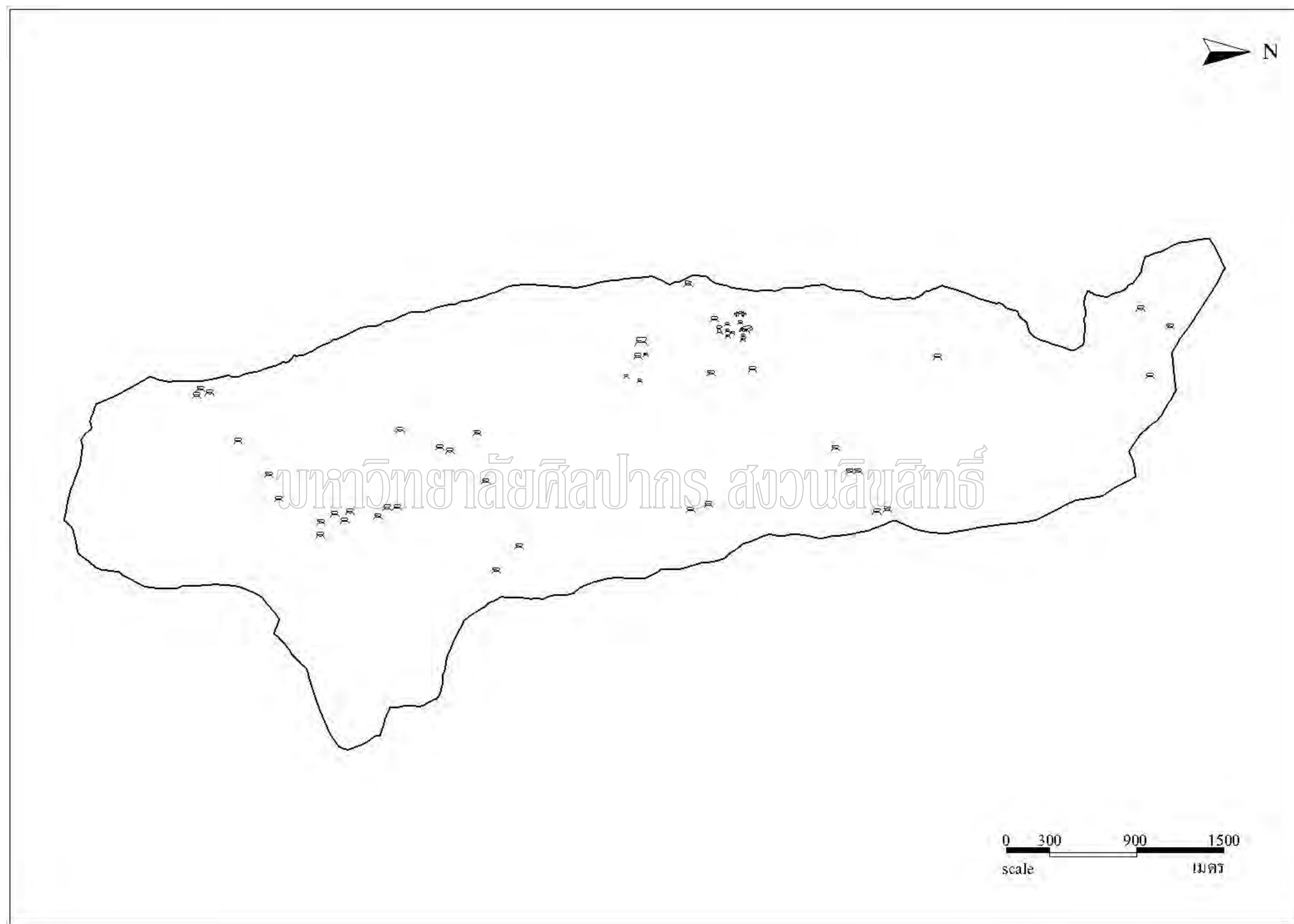
โดย รองศาสตราจารย์สุรพล นาคะพินทุ^{๒๓} คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ระบุว่า เมื่อศึกษาถึงร่องรอยของการเตรียมพื้นที่ทำภาพเขียนสี ลักษณะของภาพที่ปรากฏและเนื้อหาสาระของภาพ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในประเทศไทยนั้น ซึ่งมีทั้งภาพที่เขียนโดยผู้คนที่ดำรงชีวิตด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ และที่เขียนโดยผู้คนที่ดำรงชีวิตด้วยการทำเกษตรกรรม และน่าจะเป็นผู้คนที่อยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ช่วงยุคที่มีการใช้โลหะทำเครื่องมือใช้สอย ด้วยเหตุผลนี้เองจึงทำให้พอจะกำหนดอายุได้ว่าภาพเขียนสีเหล่านี้อยู่ในราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการกำหนดอายุแหล่งภาพเขียนสีในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทนั้น มีอายุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในยุคโลหะ^{๒๔} ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว โดยมีลักษณะการดำรงชีพด้วยวิธีการหาของป่าล่าสัตว์และการเลี้ยงสัตว์ แต่อย่างไรก็ตามยังไม่พบหลักฐานที่ระบุได้ว่าการทำเกษตรกรรมบริเวณเทือกเขาภูพระบาทแต่อย่างใด

^{๒๒} สุรพล คำวิหกุล, แผ่นดินอีสาน, ๘๖-๘๗.

^{๒๓} สุระพล นาคะพินทุ, รากเหง้าบรรพชนของไทย : พัฒนาการทางวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๐), ๑๕๐-๑๕๕.

^{๒๔} สุรพล คำวิหกุล, แผ่นดินอีสาน, ๘๖-๘๗.

แผนผังที่ ๒๐ แผนผังแสดงแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์

๒. สมัยทวารวดี

วัฒนธรรมสมัยทวารวดีได้เข้ามามีอิทธิพลต่อบริเวณพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕^{๒๕} ดังจะเห็นได้จากโบราณวัตถุและโบราณสถานในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทวารวดีที่เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งร่องรอยหลักฐานที่สำคัญของสมัยทวารวดีประการหนึ่งที่พบภายในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท คือ ใบเสมาหิน ซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่แสดงถึงอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

และเมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้ามาจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในภูมิภาคนี้แล้ว ประเพณีการปักหินตั้งก็ได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นประเพณีการปักใบเสมาหินที่กำหนดบริเวณที่ประกอบพิธีกรรมหรือบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา^{๒๖}

ภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทได้พบหลักฐานที่แสดงถึงอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะใบเสมาหินที่ปักวงล้อมรอบเพิงหินซึ่งเป็นศาสนสถาน (อุโบสถ) หลายแห่ง อีกทั้งประติมากรรมปูนต่ำพระพุทธรูปภายในซุ้มและรอบแกนเพิงหินถ้าพระ มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปหินที่แกะสลักตามแบบศิลปะสมัยทวารวดีพื้นที่เมืองที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีลักษณะศิลปะทวารวดีตอนปลาย เพราะเนื่องจากมีลักษณะของศิลปะเขมรเข้ามาเจือปน จึงทำให้สามารถกำหนดอายุพระพุทธรูปสมัยทวารวดีในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมทวารวดีที่ปรากฏอยู่ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๓. สมัยลพบุรี

ร่องรอยหลักฐานพระพุทธรูปที่เพิงหินถ้าพระและภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์ที่วัดลูกเขยที่พบว่าเป็นรูปแบบศิลปะทวารวดีที่มีอิทธิพลของศิลปะเขมรเข้ามาเจือปนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ จึงเห็นได้ว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมเขมรได้แพร่ขยายอำนาจเข้ามายังพื้นที่บริเวณแถบนี้ตั้งแต่ในสมัยทวารวดีแล้ว และต่อมาก็มีอิทธิพลมากขึ้นในพื้นที่แถบเทือกเขาภูพระบาท

^{๒๕} ศิริศักร วัลลิโกดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย. ๓๗๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๒.

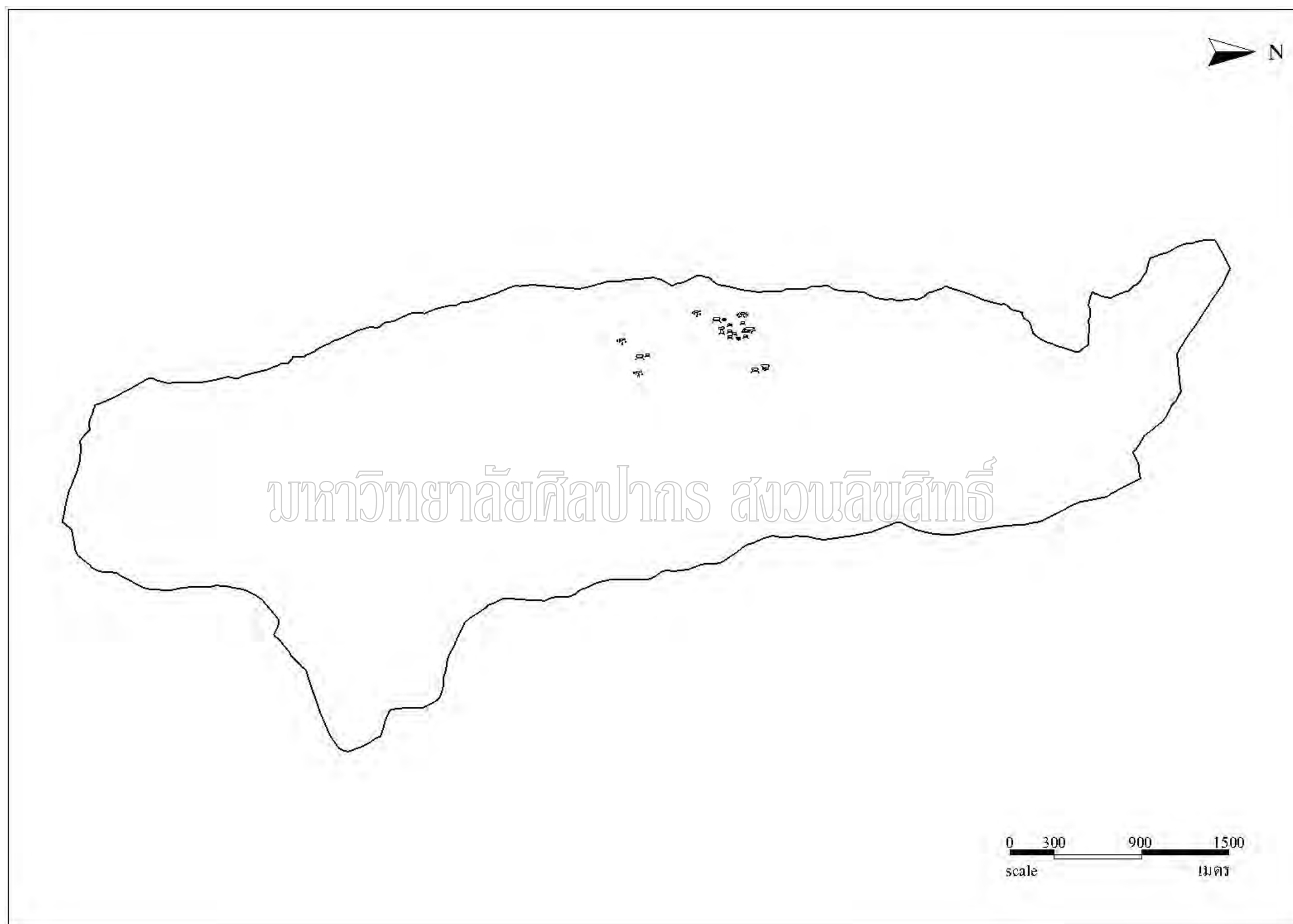
ซึ่งอิทธิพลทางวัฒนธรรมเขมรที่เข้ามาผสมผสานกับศิลปะแบบทวารวดีนั้นจะเห็นได้จากกลุ่มใบเสมาพระพุทธรูปท้าวบ้าน กลุ่มใบเสมาที่วัดโนนศิลาอาสน์ และกลุ่มใบเสมาวัดตาลก่องรัฐจันทน์ ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี ที่อยู่ไม่ไกลจากอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทมากนัก ซึ่งเป็นใบเสมาหินที่มีภาพสลักเล่าเรื่อง โดยเป็นใบเสมาหินที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปะเขมร สมัยเกาะแกร์ ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งลักษณะเช่นนี้น่าจะแสดงถึงการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมในคติทางศาสนาแบบทวารวดีกับวัฒนธรรมในรูปแบบทางศิลปกรรมแบบเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา^{๒๗}

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบริเวณเทือกเขาภูพระบาทและพื้นที่ใกล้เคียงในสมัยลพบุรีได้มีร่องรอยของการรับเอาอิทธิพลศิลปกรรมเขมรเข้ามาผสมผสานกับศิลปกรรมทวารวดีและศิลปกรรมท้องถิ่นในช่วงราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา หรือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘^{๒๘}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

^{๒๗} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ภาพสลักบนใบเสมาค้นพบใหม่ ณ พระพุทธรูปท้าวบ้านอุดรธานี,” ใน ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๗), ๑๐๒.

^{๒๘} วัชรารักษ์ ไชยชาติ, นำชมใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๒), ๒๑.

๔. สมัยล้านช้าง

ภายหลังจากช่วงวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมรได้ล่วงเลยผ่านไป ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีการประกอบกิจกรรมของมนุษย์สืบต่อมาหรือไม่ จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่วัฒนธรรมลาว (ล้านช้าง) เจริญขึ้น และได้ส่งอิทธิพลมาสู่ดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยรวมทั้งบริเวณพื้นที่แถบภูพระบาทนี้ด้วย จึงได้ปรากฏโบราณสถานและโบราณวัตถุบนภูพระบาทที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา เช่น เจดีย์ร้าง (อุปโมงค์) ซึ่งได้รับการขุดแต่งเรียบร้อยแล้ว และจากการขุดแต่งทางโบราณคดีได้พบตะกันดินเผา เครื่องมือเหล็ก ผลิตภาชนะ พระพิมพ์ดินเผา และพระพิมพ์โลหะ^{๒๙} ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี

และถ้าพระเสียง ซึ่งพบพระพุทธรูปหินและพระพุทธรูปไม้ศิลปะลาวอยู่ภายใต้เพิงหินเป็นจำนวนมาก รวมถึงใบเสมารูปกليبัวขนาดเล็กที่พบอยู่ในบริเวณเพิงหินวัดพ้อตา ลานหินวัดพ้อตา และอุโบสถวัดพ้อตา ซึ่งก็มีรูปลักษณะแบบศิลปะลาวอย่างชัดเจน

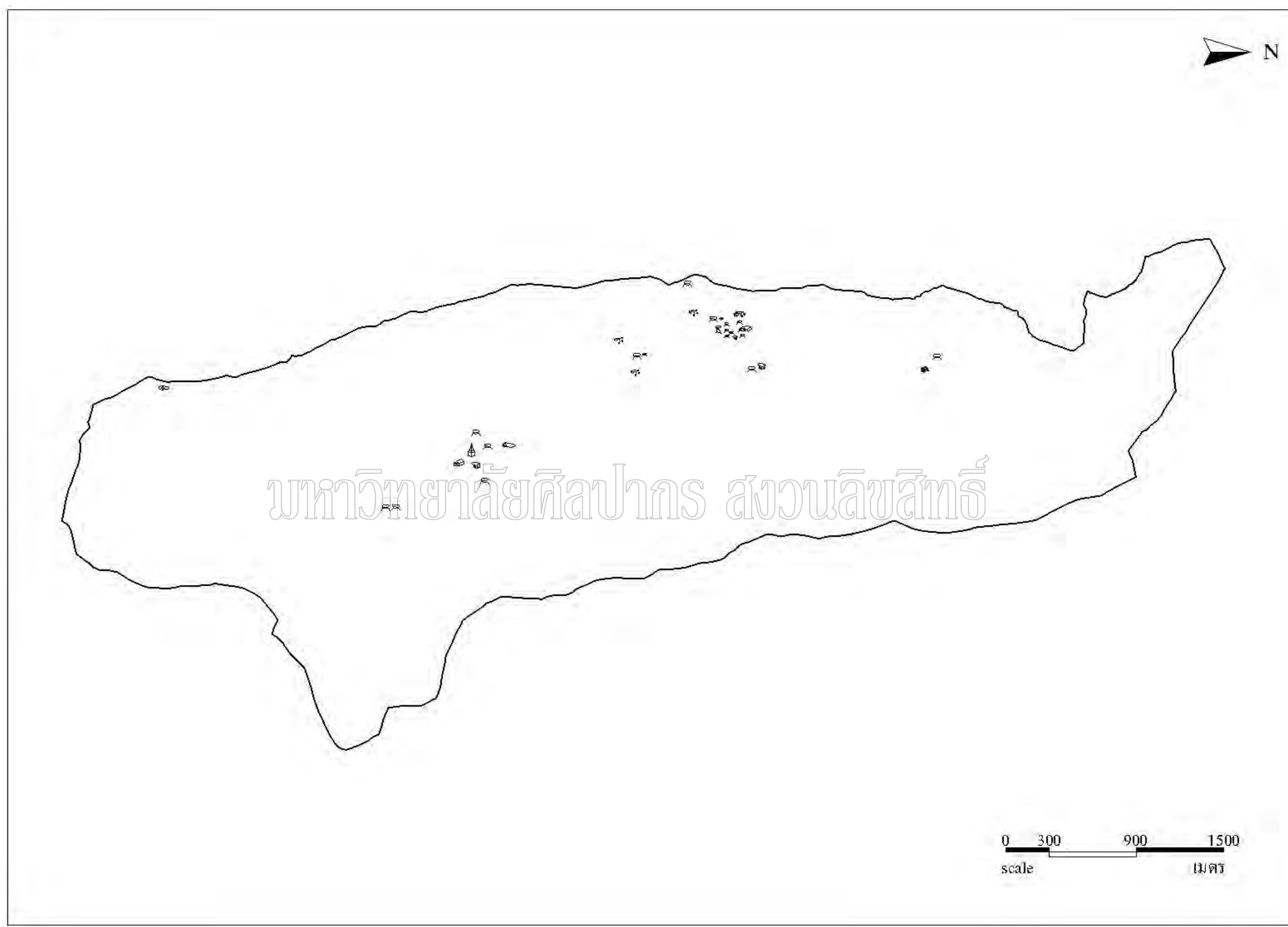
นอกจากนี้ ยังมีการค้นพบรอยพระพุทธรูปเจดีย์ร้าง บริเวณเจดีย์ร้าง (อุปโมงค์) และรอยพระพุทธรูปหลังเต่า ที่สันนิษฐานว่าถูกสร้างขึ้นมาในสมัยล้านช้างอีกด้วย^{๓๐}

๕. สมัยรัตนโกสินทร์

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทสามารถพบได้ยากและมีจำนวนหลักฐานไม่มากนัก โดยจะพบแต่เพียงในส่วนของบริเวณวัดพระพุทธรูปบัวบกเท่านั้น คือ องค์พระพุทธรูปบัวบก ที่มีการบูรณะขึ้นใหม่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๔๗๕ เท่านั้น นอกจากนี้ยังมียังการค้นพบโบราณวัตถุในบริเวณวัดพระพุทธรูปบัวบก โดยเป็นฉาบโลหะที่สันนิษฐานว่าใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หรือเพื่อการละเล่นท้องถิ่น และพระพุทธรูปไม้จำนวนหนึ่งที่พบอยู่บริเวณใต้เพิงหินถ้าเสี่ยงที่มีร่องรอยของการลงรักปิดทอง ซึ่งสันนิษฐานว่าคงมีการสร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้

^{๒๙} เมธา วิจักขณะ, “ธรรมชาติมนุษย์,” ใน อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, ๘๕.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๑ ; และ กัลยาณี กิจโชติประเสริฐ, “รอยพระพุทธรูปกลุ่มเมืองพาน,” ใน ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๓), ๓๐-๓๒.

แผนผังที่ ๒๒ แผนผังแสดงโบราณสถานสมัยล้านช้าง – รัตนโกสินทร์

สรุป

เมื่อทำการศึกษาแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานทั้งหมดพบว่า เทือกเขาภูพระบาทมีร่องรอยของกลุ่มคนมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายยุคโลหะ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว โดยมีร่องรอยของภาพเขียนสีที่เขียนขึ้นตามเพิงหินต่าง ๆ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงลักษณะของเพิงหินและลักษณะของภาพเขียนสีแล้วอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นสัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงการครอบครองหรือการแสดงอาณาเขตการจับจองพื้นที่ของครอบครัวหรือกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย หรือเป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่การออกหาของป่าล่าสัตว์ รวมถึงการใช้เพิงหินที่มีภาพเขียนสีเพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือความเชื่อท้องถิ่น

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ วัฒนธรรมสมัยทวารวดีได้เข้ามามีอิทธิพลต่อพื้นที่บริเวณเทือกเขาภูพระบาท โดยพบโบราณวัตถุและโบราณสถานเนื่องในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก โดยเฉพาะการดัดแปลงเพิงหินด้วยการสกัดให้เป็นห้องหรือการสร้างประติมากรรมพระพุทธรูปนูนต่ำ รวมถึงการปักใบเสมาหินซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และยังเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการกำหนดพื้นที่ศักดิ์ในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาหรือเป็นโบสถ์ นอกจากนี้ยังพบเพิงหินหลายแห่งที่มีร่องรอยของการสกัดให้เป็นสถานที่ที่สามารถอยู่อาศัยได้ หรือเป็นสถานที่เพื่อการบำเพ็ญเพียร นอกจากนี้ยังมีร่องรอยของหลักฐานที่แสดงอิทธิพลศิลปะเขมรราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ เข้ามาผสมผสานกับศิลปกรรมแบบทวารวดีในบริเวณพื้นที่นี้ด้วย

แม้ว่าหลักฐานทางศิลปกรรมในบริเวณเทือกเขาภูพระบาทได้ขาดหายไปในช่วงระยะเวลาหนึ่ง คือ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ซึ่งอาจเป็นช่วงที่ไม่ได้มีการปรับเปลี่ยนหรือดัดแปลงเพิงหินให้เป็นมากนัก แต่คงเป็นการใช้เพิงหินเดิมที่มีการดัดแปลงแล้วเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมโดยไม่ได้มีการดัดแปลงให้ออกไปจากรูปแบบเดิม แต่เมื่อมาถึงช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ อิทธิพลวัฒนธรรมลาว (ล้านช้าง) ได้แผ่ขยายและเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น และได้ส่งอิทธิพลมาสู่ดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยรวมทั้งบริเวณพื้นที่แถบเทือกเขาภูพระบาทนี้ด้วย จึงได้ปรากฏโบราณสถานและโบราณวัตถุบนภูพระบาทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมและรูปแบบศิลปกรรมลาว

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า บริเวณเทือกเขาภูพระบาทมีร่องรอยของการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ มีร่องรอยของการอยู่อาศัยและการประกอบพิธีกรรมในสมัยยุคเหล็ก สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี สมัยล้านช้าง และสมัยรัตนโกสินทร์ ภายใต้บริบทของ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งหมายถึง บริเวณพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่มีความเคารพนับถือ หรือการใช้บริเวณพื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรม ซึ่งอาจเป็นของ

กลุ่มคนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่แถบนั้นหรือกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกลแต่มีความเคารพนับถือต่อบริเวณพื้นที่นั้น ๆ

และจากร่องรอยของหลักฐานที่ได้กล่าวมาทั้งหมดแล้วนั้น ย่อมแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าบริเวณพื้นที่ของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีการอยู่อาศัยและการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและคติความเชื่อท้องถิ่นมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะร่องรอยของหลักฐานการประกอบพิธีกรรมอย่างชัดเจนในสมัยทวารวดี และในปัจจุบันอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทก็ยังคงเป็นพื้นที่ที่ได้รับการเคารพนับถือของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

ข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ยังมีข้อบกพร่องอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อให้เกิดการศึกษาอย่างต่อเนื่องและมีรายละเอียดที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น จึงมีข้อเสนอแนะแก่ผู้ที่ประสงค์จะทำการศึกษาต่อหรือผู้ที่สนใจในเรื่องราวของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ดังนี้

๑. การศึกษาในครั้งนี้ยังขาดความเชื่อมโยงของหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง จึงควรหาความเชื่อมโยงของหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกันระหว่างเทือกเขาภูพระบาทกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง

๒. การศึกษาครั้งนี้เป็นการสมมุติฐานของผู้วิจัย ซึ่งผู้ศึกษาหรือผู้สนใจควรค้นหาหลักฐานเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถตั้งข้อสมมุติฐานได้ใกล้เคียงมากยิ่งขึ้น

๓. การจัดกลุ่มโบราณสถานเป็นการจัดกลุ่มตามเพิงหินที่อยู่ใกล้เคียงกัน และเป็นการจัดกลุ่มตามแบบอย่างที่มีกันมา ดังนั้นจึงควรมีการจัดกลุ่มในรูปแบบอื่น ๆ อาทิ อายุสมัย ลักษณะของการใช้พื้นที่ เป็นต้น

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑.

_____. โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดใกล้เคียง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

_____. ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปท้าวบ้าน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๓.

_____. ศิลปะกลุ่มบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

_____. ศิลปะถ้ำในอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒.

_____. ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๘.

_____. สำนักงานศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา เรื่อง ความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี จัดโดย สำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร วันที่ ๒๔-๒๕ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๖. ม.ป.ท., ๒๕๔๖.

_____. หน่วยศิลปากรที่ ๗ ขอนแก่น. อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท. ม.ป.ท., ๒๕๓๕.

_____. แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒.

_____. อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๗.

โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ). ศิลปะบนผนังหิน อ.บ้านฝาง จ.อุดรธานี. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๒๘.

ชนาธิป พันทวี. “ลักษณะไทยในพุทธสถาน : การศึกษา คำ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา สถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ชิน อยู่ดี. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๐. (พิมพ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ๒๕ พ.ค. ๒๕๑๐).

ธนาคารไทยพาณิชย์. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๕. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

_____. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๗. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

_____. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๘. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

บังอร กรโกวิท, “ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภอบ้านผือ.” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาตรี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕.

ประยูร อุสุชาภู [น. ณ ปากน้ำ]. ศิลปะบนใบเสมา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๔.

ผาสุข อินทรารุช. ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๖.

พิธีฐ เจริญวงศ์. ศิลปะถ้ำในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๑.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะโบราณคดี. รวมบทความย่อโครงการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง “งานโบราณคดีได้รับพระบรมมภ์เกล้า” เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ : เอราวันการพิมพ์, ๒๕๕๑.

โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, กองประวัติศาสตร์. อีสานเหนือ. นครนายก : กองประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ๒๕๓๒. (จัดพิมพ์ในวโรกาส พลตรีหญิง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงนำคณาจารย์และนักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าทัศนศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน).

วชิราภรณ์ ไชยชาติ. นำชมใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๒.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๖.

ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ :

เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. พจนานุกรมภาษาถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๗ ขอนแก่น. นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ภู

พระบาท จังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๒.

สุมิตร ปิติพัฒน์. บ้านฝ่อ ร่องรอยจากอดีต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐.

สุรพล คำรหัสกุล. แผ่นดินอีสาน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

สุรพล นาถะพินธุ. รากเหง้าบรรพชนของไทย : พัฒนาการทางวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์,

(กรุงเทพฯ : มติชน), ๒๕๕๐.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

อมรา ศรีสุชาติ. ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,

๒๕๓๕.

อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท. ภูพระบาท : อดีตกาลผสถานธรรมชาติ. อุดรธานี : วินิจการพิมพ์,

๒๕๔๓.

_____ . ภูมินาม : ความเป็นมาและความหมายของชื่อบ้านในเขตอำเภอบ้านฝ่อ อุดรธานี.

อุดรธานี : วินิจการพิมพ์, ๒๕๔๓.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายพิทักษ์ชัย จิตุชัย
ที่อยู่ ๒๒๑ หมู่บ้านพระค้อ หมู่ ๓ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
ที่ทำงาน อุทยานสิ่งแวดล้อมนานาชาติสิรินธร ค่ายพระรามหก ตำบลชะอำ
อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ๗๖๑๒๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๘ สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์)
วิชาเอกการบริหารรัฐกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ.๒๕๔๙ ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ.๒๕๕๒ นักจัดการความรู้ สำนักงานอุทยานการเรียนรู้
สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน)
พ.ศ.๒๕๕๓ เจ้าหน้าที่แผนงานและโครงการ มูลนิธิอุทยานสิ่งแวดล้อมนานาชาติสิรินธร
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี